

# **Реалността на висшите светове**

## **GA 79**

Рудолф Щайнер

| <u>Заглавие на лекцията</u>                                  | <u>Заглавие на книгата</u>           | <u>Дата</u>        | <u>Град</u> |
|--------------------------------------------------------------|--------------------------------------|--------------------|-------------|
| 1. <u>За реалността на висшите светове</u>                   | <u>Реалността на висшите светове</u> | 25 ноември 1921 г. | Осло        |
| 2. <u>Пътища към познанието на висшите светове</u>           | <u>Реалността на висшите светове</u> | 26 ноември 1921 г. | Осло        |
| 3. <u>Основи на антропософията</u>                           | <u>Основи на антропософията</u>      | 28 ноември 1921 г. | Осло        |
| 4. <u>Човекът в светлината на антропософията</u>             | <u>Основи на антропософията</u>      | 29 ноември 1921 г. | Осло        |
| 5. <u>Световното развитие в светлината на антропософията</u> | <u>Основи на антропософията</u>      | 1 декември 1921 г. | Осло        |
| 6. <u>Необходимостта от обновяване на културата</u>          | <u>Реалността на висшите светове</u> | 2 декември 1921 г. | Осло        |
| 7. <u>Исус или Христос</u>                                   | <u>Реалността на висшите светове</u> | 29 ноември 1921 г. | Осло        |
| 8. <u>Централният въпрос на икономическия живот</u>          | <u>Реалността на висшите светове</u> | 30 ноември 1921 г. | Осло        |

## За реалността на висшите светове

Позволете ми първо да изразя съжаление, че не мога да говоря с Вас на Вашия език. Тъй като това не е възможно, трябва да помоля да ми бъде позволено да изнеса лекцията на немски.

Като начало искам да изразя сърдечната си благодарност за сърдечните и приятелски думи на приветствие. Надявам се само, че ще мога до известна степен да изпълня задачата, която стои пред мен. Искрено съм благодарен за възможността, която ми бяха дадени от студентите тук, да кажа нещо за антропософската духовна наука. [Тази лекция беше изнесена в отговор на покана от студентска асоциация в Кристиания. Тя се проведе в най-голямата зала - „Мисионерската къща“ в Кристиания, с капацитет около 2000 души.] След много години работа в тази област на знанието, знам добре колко е трудно да се направи духовната наука до известна степен разбираема за съвременната цивилизация и култура и знам също колко лесно възникват недоразумения. Поради тези причини искам да изразя специална благодарност на студентите, от които беше отправена поканата. Отдавам голямо значение на факта, че и тук, както и в други страни, студентите започват да обръщат известно внимание на антропософската духовна наука.

Изразено беше желание тази лекция да се занимава с темата за реалността на висшите светове. Тъй като всичките ми писания в продължение на много, много години са били свързани с отговора на точно този въпрос, ще осъзнаете, че една кратка лекция е предопределена да бъде едновременно неадекватна и непълна. Моето усилие трябва да бъде да покажа чрез определени насоки как висшите светове могат да станат реалност. Очевидно днес няма да мога - може би ще е възможно да говоря по-подробно другаде през следващите няколко дни (Вж.: Пътища към познание на висшите светове, 26 <sup>ноември</sup> 1921 г.) - да ви представя каквото и да е убедително доказателство; всичко, което мога да направя, е да покажа линиите и посоките, по които могат да бъдат намерени доказателства. Антропософската духовна наука не може да говори за реалността на висшите светове, без да посочи пътищата, водещи към тази реалност, и няма никакво желание тези пътища да се противопоставят на това, което е постигнато по толкова възхитителен начин от научните стремежи, научния дух на последните няколко века.

Убеждението на антропософската духовна наука е, че съмненията, хвърлени от едната или другата страна върху научната точност на нейните изследвания, се основават изцяло на неразбиране. Антропософията не иска да бъде въпрос на аматьорски приказки, а път на познание, по който към висшите, свръхсетивни светове се подхожда със същата научна точност, със същата методична и

дисциплинирана мисъл, с която естествената наука толкова дълго е подхождала към законите на природата.

Ако обаче целта е да се достигне до свръхсетивните светове със същата строга точност, с която естествената наука достига до своите резултати, е необходимо както по отношение на самите резултати, така и на методите на изследване, да се отиде отвъд това, което днес е всеобщо признато за „научно“. Антропософската духовна наука е основана на същите фундаментални принципи, които са помогнали за величието на съвременната наука. Съвременната наука е постигнала величие чрез щателно наблюдение на материалния свят, чрез експеримент, чрез разумно обмисляне на това, което се получава чрез сетивно наблюдение и експеримент. Докато надхвърля резултатите, както и действителния *начин на действие* на автентичното научно изследване днес, антропософската духовна наука желае да върви ръка за ръка с всичко, което може да се научи от съвременните изследвания. Това „излизане отвъд“ се основава предимно на знанието, че човешката изследователска способност, доколкото се е развила в сферата на естествените науки, се сблъсква с определени граници. Всеки научен изследовател е наясно, че големият проблем, отнасящ се до вечната природа на душата – той обикновено е известен като проблемът за безсмъртието, за съдбата, в най-широк смисъл, следователно като проблемът за висшите светове – всеки научен изследовател е наясно, че този проблем се намира отвъд границите на съвременната наука. Освен това е признато, че целият начин на мислене, способността за познание, самата сила на познанието, са се развили от изследването на материалния свят на сетивата и че в определен момент се достига непреодолима бариера. Антропософията е в пълно съгласие със съвременните учени, когато става въпрос за утвърждаване, че тези граници наистина съществуват, що се отнася до ежедневното съзнание на човека.

В сферата на философията, разбира се, са положени много усилия да се преминат тези граници. Но нищо, което интелектът или човешкото сърце могат да предположат за това, което се намира от другата страна на сетивния свят, не може да издържи теста на търсещото изследване; неадекватността на подобни предположения се разкрива най-вече в това, че те достигат до празнота. Интелектът чувства, че е зависим от това, което сетивата съобщават, и че когато и да поиска да пробие през гоблена на материалния свят, в полето на обикновеното съзнание не остава никакво съдържание.

Хора с дълбоки чувства, които се опитват да оправдаят своите нужди на душата и духа пред съда на науката, които не се задоволяват само с вярата, а искат да имат знание за неща, надхвърлящи временното – такива хора днес много често са склонни да се укриват в един вид мистицизъм. Те вярват, че това, което външната наука не е в състояние да им даде, може да бъде намерено чрез потапяне в дълбините на душевния живот. Те вярват, че доказателства за вечното значение на

човешката душа, за връзките, свързващи душата със света на Божествения Дух, могат да извира от дълбините на сърцето.

Но с този вид мистицизъм не може да се съгласи никоя наистина дълбока наука за душата, познаваща всички скрити пътища на човешката способност за спомен, на паметта. Обикновеното съзнание, разбира се, има своите запаси от спомени, които то извиква отново и отново, защото това е необходимо за здравословния живот на душата. Но дълбоко в себе си, смесвайки се с тези спомени и възпоменания, се крият много фактори, които по своята истинска природа не могат да бъдат обхванати от обикновеното съзнание. Много мистици изкопават от дълбините на душата неща, които смятат за откровения от висши светове, докато за този, който притежава истинско знание, те могат да бъдат просто впечатления, направени върху отдавна отминало детство от материалния свят на сетивата.

Истинският изследовател знае, че това, което е погълнато несъзнателно в ранното детство, претърпява много метаморфози и че може да се появи отново в по-късен етап от живота си в различна форма. Много хора вярват, че в мистичен опит са открили искра на Божественото в себе си, докато това, което са извлекли от дълбините на душата си, не е нищо друго освен стимули, получени през детството, появяващи се в различна форма.

Това са двата капана, които ни очакват, когато в копнежа си да открием реалността на висшите светове, се впуснем в сериозно и истинско изследване. Истинският изследовател трябва да бъде нащрек, от една страна, срещу философия, която се опитва само чрез интелектуални дедукции и спекулации да проникне през външния свят на сетивата до един вид „Отвъд“, а от друга, срещу форма на мистицизъм, която просто извиква спомени в различна премяна от дълбините на човешкото сърце. И в двете посоки той се сблъсква с непреодолими бариери: от една страна, материалният свят на сетивата, през който обикновеното съзнание не може да пробие, а от друга, човешката страна, съкровищницата от спомени, която трябва да присъства във всеки здравословен душевен живот и която образува вътрешна граница – граница, която отново обикновеното съзнание не може да премине, освен чрез илюзии и фантазии.

Целта на антропософското изследване е да избегне тези две капани и да постигне истинско и автентично познание за висшите, свръхсетивни светове. Затова с цялата си честност и откровеност то твърди, че познавателните способности, действащи в обикновения живот и обикновената наука, неизбежно ще се сблъскат с тези граници и не са способни да проникнат през тях във висшите светове.

Следователно Антропософската духовна наука си поставя за цел да събуди спящи в душата способности, за които обикновеното съзнание не е наясно, и да се впусне в изследване на реалността на висшите светове само когато тези способности са претърпели необходимото развитие. Този вид изследване на нещата на Духа не

започва от нищо мъгляво или мистично; то започва от способностите на обикновения живот, но ги трансформира, прави ги съществено различни. Първата способност, към която трябва да бъде насочено вниманието на истинския духовен изследовател, е тази на споменаването, на паметта, в рамките на споменатите по-горе граници. Тази способност на споменаването ни позволява да извикаме, неволно или по желание, картини от живота си от раждането, или по-скоро от момент скоро след раждането. За разлика от обикновената психология, Антропософията взема предвид всички последици тук и се опитва чрез *съзнателни усилия на волята* да постави идеи, ментални картини, понятия, мисловно съдържание в центъра на съзнанието – което при други обстоятелства се случва само чрез упражняване на способността за памет и припомняне. Антропософията си поставя за цел да развие по този начин първа, елементарна способност за висше познание, посредством определени упражнения, изпълнявани от способността за мислене. Антропософията обаче не се задоволява със способността за мислене, която се изразява в обикновената памет, а отива отвъд това – не до произволната медитация, често цитирана от мъглявия мистицизъм, а до вътрешно дисциплинирана, систематична медитация.

Моята задача днес е да посоча принципите на тази тема: по-пълни и по-точни подробности могат да бъдат намерени в моите книги „*Познание за висшите светове и тяхното постигане*“, „*Очерк на окултната наука*“ и други. Едва сега е възможно да посоча някои основни насоки за изследване, което ще трябва да се провежда в продължение на много години. Важното е способността за мислене у човека да се развива с по-голяма сила и интензивност, отколкото притежава в обикновения живот и в обикновената наука.

Когато при някаква работа мускулът трябва постоянно да се напруга, неговата сила се укрепва. Бъдещият духовен изследовател постъпва по същия начин по отношение на силите на душата. Той поставя някаква ментална картина, идея или набор от идеи, върху които може да поддържа пълен преглед, съзнателно и като свободен акт на воля, в центъра на съзнанието си и се спира върху нея за определен период от време. Някои хора ще се нуждаят от повече време, други по-малко, според техните способности и способност за концентрация.

Моля, обърнете внимание – защото това е много важен момент – че говоря за картини, за които може да се направи пълен преглед. Ако нещо от нашия запас от обикновени спомени бъде внесено в тази медитация или в тези упражнения на мислене, бихме се подвели. Защото запасът от мисли съдържа много спомени, много несъзнателни впечатления, получени от живота, които биха оказали своето въздействие по време на упражненията. На нищо не трябва да се позволява да действа от Несъзнаваното в истинска антропософска медитация; трябва да се поддържа пълен преглед и всичко трябва да бъде подложено на съзнателно обмисляне. Затова понякога се отправя искане, и с основание, този, който се стреми

да стане истински изследовател в Духовната наука, да помоли вече опитни изследователи да препоръчат определени упражнения. Когато такива упражнения се практикуват – може би ние самите сме ги развили или може да са ни били дадени – те влизат в съзнанието като нещо *ново* – като сетивно преживяване, което не се спомня, а влиза в душата като нещо съвсем ново. Важното не е, че ние придобиваме нещо от самото съдържание на картината или комбинацията от картини, а че то влиза в съзнанието ни с цялата новост и свежест на сетивното преживяване и че ние се спираме на него със силите на душата си. Точно както извършваме някаква работа, използвайки мускул, така и ние напъваме силите на душата си, когато се спираме на картината или идеята с продължителна и съзнателна концентрация. Ако се внимава да се спазват всички подробности на упражненията, описани в моите книги, няма да има опасност да се поддадем на нещо от рода на внушение или самовнушение; всеки момент от упражнението ще бъде изпълнен със съзнателна волева дейност и след известно време ще почувстваме, че силите на душата ни се укрепват и подобряват. Не е необходимо да се отделя много време всеки ден за тези упражнения, но те трябва да се повтарят отново и отново. На един човек ще му е необходим дълъг период, друг може да постигне значителен успех за няколко месеца; на трети пък ще са необходими години. Принципът обаче е един и същ навсякъде: силите на душата, силите на мисълта, се укрепват вътрешно чрез упражненията, докато накрая се достигне точка, в която се прави напредък към *въображаемо мислене, въображение* .

Нарекох това развитие „образно мислене“, защото човек постепенно осъзнава, че мисълта се освобождава от абстракцията и интелектуализма, с които е изпълнена в обикновения живот и обикновената наука. Чистата мисъл започва постепенно да се осветява от образно съдържание, затопля се от сияен живот, толкова реален във всяко отношение, колкото образите и вътрешната жизненост, породени от външните сетивни впечатления.

Много е важно да запомним това, защото всички ние знаем, че когато вниманието ни е насочено към външни сетивни впечатления, всичко гъмжи, е наситено, има голяма интензивност; цялото ни същество е отдадено на тези сетивни впечатления. Но ако, след като сме отклонили вниманието си от тези външни сетивни впечатления, се заемем с начина на мислене, който е обичаен в обикновения живот и науката, тази мисъл е безцветна, има малко топлина. Има основателна причина да се говори за безцветността, за „бледия оттенък“ на абстрактната мисъл. И почти цялото мислене, което протича в обикновения живот и науката, е абстрактно. Само онези мисли, които възникват в моменти, когато сме обзети от външната реалност на сетивния свят – само тези мисли гъмжат от съдържание. Сияйният живот и гъмжащото съдържание в това, което в началото е чисто вътрешно преживяване, обаче могат да бъдат постигнати само чрез упражняване и укрепване на мисълта по

начина, който посочих. Тогава ние започваме, наистина, да мислим в образи, във въображения.

Но едно нещо трябва да е съвсем ясно. В това въображаемо мислене ние отначало нямаме нищо нито пред себе си, нито вътре в себе си, което да се равнява на външна, духовна реалност. Обективното значение на това въображаемо мислене обаче постепенно ни се изяснява, когато схванем следното: —

Всеки знае как у едно малко дете мозъкът постепенно се развива в чудния орган, в който в крайна сметка се превръща в хода на живота. Може да се каже с истина, че в началото мозъкът е пластичен орган, който позволява на формиращите сили на душата да се изразят в цялата му структура, в нейните извивки и т.н. Този процес протича в най-ранното детство; той спира в определен момент – момент, достигнат в резултат на естественото развитие и обикновеното образование. С придобитото по този начин ние се опитваме да отговорим на изискванията на ежедневието и да напреднем в обикновената наука. Но в това, че като деца сме се развивали година след година, сме придобивали все по-големи и по-големи способности.

В стремежа си към Имагинативно Познание, ние отново осъзнаваме тази нарастваща способност. Осъзнаваме, че чрез дейността, която се състои в упражняване на мисълта, нещо, което сега е пластично в нас, се обработва, усъвършенства. Но ние също така чувстваме, че това, върху което се работи по този начин - сякаш се оре и браздава в живота на душата и духа, точно както физическия мозък на детето - ние чувстваме, че това е нещо *свръхсетивно*, нещо от природата на душата и духа в човешкото същество, което надхвърля физическото тяло. След известно време чувстваме, че външните и вътрешните граници на познанието вече могат да бъдат преодоляни по съвсем различен начин. Като духовен учен, човек трябва да признае, че тези, които говорят за такива граници, го правят с основание, но също така чувства, че малко по малко тези граници на познанието могат действително да бъдат преодоляни с помощта на новоразвити способности.

Когато човек е достигнал този етап, когато действително чувства: сега вече не е нужно да се спирам в материалния свят на сетивата, защото сега, чрез това живо, образно мислене, изпитвам нещо реално, когато прониквам през материалния свят, а също и когато се вижда в собственото си същество; изпитвам нещо, което е отвъд обхвата на естествената наука и което мистицизмът може да призове само в илюзорна форма... Когато човек има това преживяване в резултат на истинско вътрешно развитие, той може да бъде сигурен, че върви по път, който ще го отведе до реалността на висшите светове.

Като начало, нищо, което може да се нарече външна реалност, не лежи пред душата; старите сили просто са били укрепени, интензифицирани. Но скоро ще се забележи, че нещо много важно се случва в полето на съзнанието. Възниква вътрешна картина, обхващаща целия живот от раждането. Това наистина е първата свръхсетивна реалност, която се преживява: собственият вътрешен живот на човека

от раждането му е представен в картина, чийто пълен обзор може да се поддържа. И резултатът е, че отношението на мисленето към това, което сега е обективно възприятие, е различно от отношението, което е имало преди това както към външната действителност, така и към вътрешните преживявания. В ежедневието човек разгръща дейността на мисленето. Той мисли за нещо или друго; самите мисли са в душата - те са субективни. Обектът е отвън. Човек чувства, че мислите му са отделени от това, което е отвън. Сега той има пред себе си картината на собствения си душевен живот от раждането му. Но мислите му сякаш навлизат в самата тъкан, от която е изтъкана картината; той се чувства в нея и част от нея. Той чувства: сега за първи път започвам да схващам реалността на собственото си същество; трябва да подчиня мисленето си на това, което по този начин обективно възниква пред моето съзнание. Това, за начало, представлява преживяване, изпълнено с болка; но такива преживявания са съществени и Духовният Учен не трябва да се страхува да ги изтърпи. Ще говоря за това отново, в друга връзка. Като начало, тази житейска картина ни кара да чувстваме най-съкровено си Аз под един вид потисничество; лекотата и непринудеността, с които при други обстоятелства възникват мисли, идеи, чувства, импулси на воля, желания и други подобни, сякаш са си отишли и ние чувстваме собственото си същество сякаш под товар, стеснено. Но накратко: в самото това преживяване на потисничество ние започваме да осъзнаваме реалността. Ако няма усещане за потисничество, имаме само мисловна структура, а не никаква реалност. Но ако внесем в сферата на това потисничество всичко, което преди това е било в нас под формата на свободно развиваща се мисъл, ние сме защитени от опасността от илюзии, визионерски преживявания или халюцинации в нашето Имагинативно Познание.

Често се казва, че упражненията, препоръчвани от антропософската Духовна Наука, не произвеждат нищо друго освен видения и халюцинации, че те просто изваждат на повърхността потиснати нервни сили и че никой не може да докаже реалността на тези висши светове, за които говори Духовната Наука. И все пак, всеки, който обърне внимание само на това, което казах днес, ще осъзнае, че пътят, поет от антропософската Духовна Наука, е антитеза на всички пътища, които водят до видения, халюцинации или медиумизъм.

Всичко, което води до медиумизъм, до халюцинации или видения, произтича, по същество, от болни телесни органи, които сякаш вдъхват своето психо-духовно съдържание в съзнанието по патологичен начин. Всички тези неща се намират *под* нивото на сетивния опит. Имагинативното познание, напротив, се намира в сфера, *надхвърляща* сетивното възприятие, и се развива от обективността, а не от патологични вътрешни състояния.

Да се описват методите на антропософското изследване като патологични означава пълно неразбиране, защото истината е точно обратното. Тъй като Имагинативното Познание се постига в пълно и свободно съзнание, е възможно да се разпознаят

халюцинациите и проявите на медиумизъм такива, каквито са в действителност. Никой няма да отхвърли тези психопатични прояви по-силно от този, който не е, подобно на визионера, потопил душевния си живот в тялото, а го е освободил от тялото чрез описаните усилия и е способен да огледа собствения си живот назад към раждането, за което говорих.

В тази картина – както казах, тя е *реалност* – ние знаем, че имаме нещо, състоящо се не само от мисли, но и от живите сили, които работят за изграждането на нашия организъм от началото на земния живот. Въображението, което се е оформило тук, е всъщност сборът от силите, чрез които растем, сборът от силите, които действат и в процеса на хранене.

На това, което тук се разкрива като активна, свръхсетивна реалност в човешкото същество, антропософската духовна наука дава името етерно *тяло* или *тяло на формиращите сили*.

Както виждате, методично и систематично се открива висш член на човешкото същество, свръхсетивен член, който работи за формирането на земното тяло. И тъй като в възникналата картина нашите мисли не се скитат насам-натам по обичайния начин, а потисничеството ни кара да усещаме реалността - поради това осъзнаваме, че това, което виждаме там вътрешно, не е нищо друго освен силите, действащи активно в организма - при други обстоятелства, несъзнателно.

Свръхсетивното етерно тяло или жизненото тяло, за което говори антропософската Духовна Наука, не е изкуствено творение на фантазията; нито е остарялата и хипотетична „жизнена сила“, която научната мисъл с право е изоставила. Етерното тяло е реалност за сега засилената и подобрена способност за мислене – то е реалност, точно както външният свят на сетивата е реалност. И ние сме водени към него не от някакъв мъглав мистицизъм, а от укрепване и енергизиране на нормалната способност за мислене, която е била развита до нивото на свободно „Аз“. Такова е развитието, което извежда тази първа реалност пред душата.

Но тъй като на този първи етап ние просто оглеждаме картина от собствения си земен живот през потока на времето, трябва да се постигне по-нататъшен напредък по пътя към свръхсетивните светове. Това се постига чрез упражнения, чрез които други сили, дремещи в душата, се задействат. Всички знаете, че в човешкия живот, освен способността за запомняне, способността за задържане на идеи и ментални картини, съществува и способността за забравяне. В обикновения живот, за наше съжаление, забравянето често ни се случва много лесно. Но човек, който живее много в света на мисълта, знае твърде добре, че мислите също могат да мъчат, че е необходимо усилие, за да се отървем от тях. Това изисква много големи усилия в описаната тук систематична медитация, когато се опитваме да развием дълбоко, вътрешно мислене.

Когато съзнанието е фокусирано върху определени образи и силите на това ментално представяне са засилени, образите не желаят да си тръгнат. Те ни

натискат и позволяват да бъдат елиминирани само когато се обучим систематично и съзнателно да правим това. Ако мога да се изразя доста парадоксално, ние трябва сякаш да се обучим в умишлено забравяне, в умишлено елиминиране на образи, които искат да останат.

В споменатите книги съм описал подробно много упражнения за засилване на способността за елиминиране на ментални образи. Когато тези упражнения се практикуват дълго време, се достига точката, в която, при пълна будна бдителност, можем да изпразним съзнанието си напълно.

Казаното тук в никакъв случай не е толкова несъществено, колкото може да изглежда. В обикновения живот усилията за пълно изпразване на съзнанието приспиват повечето хора след кратко време. Сега е още по-трудно да се изпразни съзнанието, когато в резултат на медитация то е изпълнено с усилен образи. Въпреки това това трябва да се практикува. По този начин ние успяваме малко по малко да потиснем не само отделните образи, да ги изпразним от съзнанието си, но и, след продължителни усилия, да заличим цялата картина на живота, за която говорих. На практика целият ни живот ни е представен в една картина, сякаш в пространство, което се е превърнало във време, или във време, което се е превърнало в пространство. Упражненията постепенно ни дават силата да елиминираме цялата тази картина от съзнанието си; тя е била там преди нас, но сега сме способни да изпразним съзнанието си и въпреки това да бъдем напълно будни и бдителни.

Това е много важна стъпка по пътя към реалността на висшите светове. Защото, когато съзнанието, след като първоначално е било изпълнено с картината на живота, с възприятието за етерното тяло, е напълно изпразнено, ние не се сблъскваме с празнота. Вярно е, че осъзнаваме, че материалният свят на сетивата вече не е около нас... той не е около нас повече, отколкото е в дълбок сън без сънища... а пред нас изниква свят, който не сме познавали преди, свят на свръхсетивни същества и свръхсетивни събития. Това се случва, след като картината на живота е елиминирана от нашето съзнание. Абсурдно е да се каже, че това, което изниква пред погледа ни след всички тези усилия, може да са просто спомени от живота или илюзии. Всеки, който истински го преживява, знае, че реалността е пред него, също толкова сигурно, колкото знае, че външният, материален свят е реалност. Същественото обаче е, че когато човек стане склонен към халюцинации и видения, той губи обикновеното си, нормално съзнание; той живее в халюцинациите си и способността му за обмислено размишление е изчезнала. Човек, който е развил способностите си по начина, който описах, не губи нищо от здравия си човешки разум, нищо от способността си за обмислено размишление. Всички способности, които преди са били негови, остават и той може във всеки момент да отмести поглед от перспективата на свръхсетивните светове пред него. Точно както може да погледне назад към спомен, така може във всеки момент и по желание да погледне

назад към това, което е било част от неговото съзнание в обикновения живот или в обикновената наука. Следователно човек, който се развива по този начин, може да изпълни цялото си възприятие за свръхсетивния свят със съзнателно мислене, с мисленето си, което сега е пропито с воля. Той може да говори за свръхсетивния свят със същата разсъждаваща яснота и разбираемост, с която обикновената наука говори за материалния свят. И тъй като той описва тези висши светове с нормални способности за разсъждение и научен метод, всеки, който упражнява способността на здравия човешки интелект, може да следи казаното, дори ако самият той не е изследовател в антропософския смисъл на думата. Това не е необходимо, защото истинският антропософски изследовател използва способността на здравия човешки разум във всяко знание, което разкрива за висшите светове. Знанието, което той съобщава, трябва да бъде във форма, която е разбираема във всяка точка за обикновения здрав човешки разум и разпознаване. Това важи не само за етапа на въображаемото мислене, чрез което, за начало, се издига всичко, което се вижда от земния живот, но важи и за по-нататъшния етап на познанието, за който току-що говорих и който нарекох в книгите си „*Познание чрез вдъхновение*“ или „*Вдъхновено познание*“.

Бих ви помолил да не допускате тези термини да бъдат препъни-камък. Те не съдържат елемент на суеверие или остаряла традиция, а се използват единствено във връзка с това, което описвах. Говоря за „Вдъхновено знание“, защото точно както въздухът от външния свят навлиза в дихателните органи като реалност, така и свръхсетивният свят сега се влива в света на душата. Въоръжен с това Вдъхновено знание, духовният изследовател се намира в следното положение. Той започва с нормално съдържание и конституция на душата; след като веднъж е придобил способността да изпразва съзнанието си, е възможно той да го направи отново, по желание, независимо къде се намира, във времето или в пространството, независимо какво е съдържанието на неговото съзнание.

Тогава се разкрива нещо за съществата и събитията в свръхсетивния свят. Това е като вдишване, това е вдъхновение. Духовният свят се вдъхва в обикновения свят. Отново трябва да сме способни да възстановим нормалното съзнание, да съдим този духовен свят с нормално съзнание. Има непрекъснато издишване и вдишване на духовния свят и отново и отново връщане към обикновеното съзнание, което позволява на човек да упражнява замислена преценка и по отношение на тези духовни светове.

Това, което сега ще кажа само като сравнение, може да ви подсказва, че употребата на термина „Вдъхновение“ е оправдана. Духовният изследовател днес не е в състояние да продължи напред към свръхсетивните светове по начина, по който е било възможно през по-ранните, праисторически епохи в еволюцията на човечеството. Методите, чрез които източните народи са постигали достъп до висшите светове в древността, са се запазили чрез традицията и дори днес се

практикуват в Азия като декадентска форма на йога от хора, чиято телесна конституция се различава от нашата на Запад. Нищо подобно не би могло да бъде полезно за Запада. Всичко това се случва инстинктивно, несъзнателно, докато това, което описвам, се извършва в пълно будно съзнание, под пълен контрол на волята. В известен смисъл, въпреки това, може да се научи нещо от начина, по който хората в онези ранни епохи на инстинктивно съзнание са се стремели да получат достъп до висшите светове и техните действия. В практиката на йога, човекът от древна Индия се е стремил да регулира дишането си - да диша не по обикновения начин, а съзнателно и систематично; той е трансформирал обикновения начин на дишане, стремял се е през цялото време да бъде напълно съзнателен в и с дишането си, докато, разбира се, обикновеното дишане е несъзнателен, чисто органичен процес. В това, че е преживявал този ритъм: Вдишване - Издишване... Вдишване - Издишване... ученикът на йога в древността е бил пренесен в ритъма на световите, на Космоса - и във физическия ритъм на дишането е правил себе си едно с духовния ритъм на това вдишване и издишване на духовните светове, което тук описам във формата, в която е подходящо за Запада.

Всъщност ние сякаш влизаме в унисон с един ритъм. Нашето съществуване като хора на Земята може да бъде вдъхновявано отново и отново, непрекъснато, от един по-висш, свръхсетивен свят. Какво всъщност представлява този свръхсетивен свят? Чрез Имагинативното Познание ние се научихме да познаваме *етерното тяло*, *тялото от формиращи сили*, действащи в нас по време на земното съществуване. Това тяло от формиращи сили сега е потиснато и е открит нов свят. Сетивният свят вече не е непосредствено присъстващ - той е само спомен. В този нов свят е открита висша реалност, онази висша реалност, която прониква и действа в и чрез етерното тяло или тялото от формиращи сили, точно както етерното тяло от своя страна прониква във физическото тяло.

Отново като резултат от съзнателни и систематични стъпки, предприети по пътя към висшите реалности, а не от някаква игра на фантазия, антропософската Духовна Наука говори за *астралното тяло* на човека, което е открито по този начин и което прониква в тялото на формиращите сили, въпреки че животът му е в други светове. И когато изследваме световите, в които това астрално тяло живее с „Аз-а“ – точно както човекът живее като телесно същество сред нещата на материалния свят – ние откриваме света на душата и духа, от който човешкото същество слиза, когато чрез раждане или зачеване се съединява с физическата субстанция, предоставена от бащата и майката. В прякото възприятие – което, както казах, ще издържи проверката на здравия човешки разум – се открива вечното, безсмъртно ядро на човешкото същество.

Много хора се обиждат днес, когато вместо да се говори с обобщения, както пантеистите, за неопределен, всепроникващ свят на Духа, се дава конкретно описание на свят на душа и дух, откъдето човекът е слязъл във физическо

съществуване чрез раждане и където се завръща, преминавайки през Портата на Смъртта - свят, който се открива като реалност не чрез спекулации или мъгляво, мистично чувство, а чрез строго дисциплиниран начин на възприятие. Обида се причинява, когато тези светове се описват така, както аз съм ги описал например в моя „ *Очерк на окултната наука* “. Нека се опитам да обясня чрез просто сравнение как всъщност е възможно да се опишат тези светове.

Помислете за обикновения си спомен, за спомена си. — Какво преживявате там? Едно или друго нещо ви се е случило в хода на живота. Това, което отдавна е станало минало, отдавна е престанало да бъде външна реалност, стои пред вас в спомен-картина. От тази картина вие реконструирате преживяването. То е преминало във вас, така да се каже, от външния свят, станало е част от съдържанието на вашата душа. От съдържанието на душата е възможно във всеки момент да се реконструира целият свят на спомените, целият свят на външните преживявания, с които е преплетено съществуването. Вътрешният свят е схванат, обхванат от живота на мисълта, чувството, волята. С овладяването на вътрешния живот, светът на външните преживявания се извиква пред душата. Но какво е това, което е схванато чрез въображението и вдъхновението?

С Въображението и Вдъхновението ние разбираме не само това, което е било погълнато по време на земния живот, но разбираме човека в *цялото му същество* . Научаваме се да знаем как тялото от формиращи сили, оставайки като единство през целия живот, работи в човешките органи; как в свят на душа и дух преди раждането или зачеването, астралното тяло носи вечното ядро на нашето същество, как това астрално тяло прониква в нас и работи в нас. Цялата природа и същество на човека става ясно възприемаема. Неговата физическа природа се разпознава като продукт на Духовното. Точно както се вглеждаме в нашия запас от спомени и реконструираме земния живот в картини, така и когато сега се вгледаме още по-дълбоко навътре, схващайки не само психо-духовното съдържание, имплантирано в хода на обикновения живот, но и разпознавайки как са били създадени нашите органи, как етерното тяло, астралното тяло и „Аз“ са вплетени във физическото тяло - тогава можем да се пренесем с отворени очи на душата си в голямата арена на космически преживявания, космически събития, точно както спомените ни отвеждат в нашето етерно тяло. Защото човекът винаги е присъствал във всичко, което се е случило във вселената, с която е обединено неговото същество, било то в сферата на духа, душата или във физическата сфера. И когато по описания начин съзрее себе си в истинското си същество и природа, той може да разпознае събитията, чрез които е станала възможна неговата еволюция през историята и в Космоса. Тези, които разбират пълното значение на тези мисли, вече няма да го сметнат за странно, когато в моя „ *Очерк на окултната наука* “ намерят описания за това как човешкото същество, в своите първични форми, е било свързано не само със Земята, но и с планетарни светове, които, като по-ранни метаморфози, са

предшестваха Земята, и как самият състав и конституция на човешкото същество сочат към бъдещи трансформации на Земята в други планетарни условия; как е възможно наистина да проникнем във висши светове и да разпознаем царствата около нас като хора на Земята като продукт на висши, духовни светове, свръхсетивни светове.

Съвсем правилно е усилените усилия, които антропософската Духовна Наука трябва да положи, за да постигне тези резултати, да бъдат известни и разбрани.

Съществува много разпространено мнение, че това, което духовните изследвания казват за реалността на висшите светове, е просто резултат от някаква форма на така нареченото „вдъхновение“ или от субективна, интелектуална дедукция, или дори от чиста фантазия. Всъщност не е така. Клиничните изследвания, астрономическите изследвания, например, изискват специализирана и трудна работа. Но това, което се придобива вътрешно по описания начин, научено сякаш от собственото същество на човека чрез вътрешно експериментирание, за да се разгърне възприятието за висши светове - това е още по-трудна задача, изискваща по-голяма преданост, по-голяма грижа, по-голяма точност и методично постоянство. Това, което тук е описано съвсем сериозно като Духовна Наука, е коренно различно от съвременните форми на окултизъм, мистицизъм и други подобни. Както науката се противопоставя на суеверието, така и антропософската Духовна Наука се противопоставя на съвременните форми на окултизъм, които се опитват да придобият знания чрез медиуми или чрез събиране на външни, сензационни данни по аматорски начин. Този специфичен вид съвременно суеверие не се побеждава с нищо по-решително отколкото с истинско духовно изследване, с неговите абсолютно прецизни и точни методи.

Когато, придобил Знание чрез Вдъхновение, човек е способен да погледне в света, който е напуснал при раждането или зачеването си и в който ще влезе отново след смъртта, той изпитва нещо, което в отражението си в обикновеното съзнание изглежда като вид песимизъм. — В царството на обикновеното съзнание, в края на краищата, всичко свръхсетивно приема формата на неопределени, зародиши чувства и други подобни. — Преживяванията, които идват при духовния изследовател чрез Вдъхновение, сякаш приемат формата на песимизъм. Защо песимизъм? Защото всъщност е така, че когато духовният изследовател навлезе във висшите светове, той изпитва нещо като дълбока болка, всеобщо лишение.

Чрез упражненията, посочени в моите книги, ние трябва да бъдем въоръжени срещу тази болка, да бъдем готови да я понесем доблестно и решително. Какво тогава е тази болка, която се изпитва във всяка реалност? Всъщност това е дълбок и интензивен копнеж, не е нищо друго освен преживяване на онази сила, чрез която душата преминава от духовните светове чрез раждане във физическо съществуване. Душата е живяла в духовни светове и последният период от този живот, преди слизането чрез раждане във физическо съществуване, се преживява като копнеж по

физическия свят. Този копнеж впоследствие се превръща в болката, изпитвана от духовния изследовател. И именно защото преживяванията в сферата на Духовната наука не са абстрактни или теоретични и защото е замесено цялото същество на човека, включително неговите чувства и воля, тази болка е съществена част от пътя, водещ към висшите светове.

Теоретизирането в никакъв случай не е достатъчно, когато става въпрос за поемане по антропософския път към духовните светове. Преживяванията, които съпътстват методите, използвани от истинското изследване, изискват на всеки етап надлежна морална подготовка. И наистина няма по-добра подготовка за моралното укрепване на човека в тяло, душа и дух от практикуването на упражненията, водещи до познание за реалността на висшите светове. Те никога няма да се разкрият на този, който само теоретизира, а само на този, който посвещава цялата си мъжественост на това да ускори в душата си всичките си способности за добро чувство, за оценяване на красотата в света, за силата си за благоговейно съзерцание на тайните на Вселената. Само този, който превръща любовта към хората и любовта към световите в сили на вътрешна, всепроникваща топлина, постига моралната сила, необходима за продължаване напред към реалността на висшите светове. Мнозина ще признаят следователно, че упражненията, които описвам за пътя към висшите светове, предприет от Духовната наука, имат морална страна, която наистина заслужава признание. Това ще бъде признато и от онези, които отпадат и не желаят да извървят истинския път към познанието на висшите светове. И все пак, само този път, пред лицето на съвременния копнеж за наука, може да доведе до тези светове.

Чрез Въображението и Вдъхновението човек достига до най-съкровено си Аз. Но това най-съкровено Аз трябва да се отдаде и на околния свят. Вече обясних, че мисленето, дори на етапа на Въображението, трябва да тече навън, към обективното. Мисленето, съзнателното и дисциплинирано мислене, винаги е в действие при откриването на висши светове; но ние също трябва да осъзнаваме, че цялото ни същество, така да се каже, трябва да бъде предадено на тази реалност на свръхсетивните светове. След постигането на Вдъхновението обаче, чрез положени усилия и преживявания, ние осъзнаваме „Аз-а“, централното ядро на нашето същество, с цялата си интензивност. И това е точката, в която хармонията, съюзът между преживяването на свободата и това на природната необходимост може да бъде осъществен и познат.

В обикновения живот ние сме затворени в мрежата на тази природна необходимост. Колко често усещаме, че това, което живее в нашите волеви импулси, изплува от подсъзнателните дълбини, от инстинктите и естествените импулси, дори когато се е издигнало малко извън греховното в посока на доброто. Почти е толкова невъзможно да се изследва какво действа в импулсите и поривите на волята, колкото е невъзможно да се изследват преживяванията, преживени по

време на сън. И в края на краищата, в импулсите и поривите на волята се съдържа много, което играе роля в нашия живот на съзнателна, морална отговорност. Човек, който е постигнал Вдъхновение и Въображение, обаче е бил засилен от своите усилия и усилия. Той преживява „Аз-а“ с много по-голяма интензивност – вярно е, че е предаден на света, но е възстановен в негова грижа. Такъв човек няма да каже с онези, които се придържат към предубедени научни възгледи: същата природна необходимост, която кара камъка да падне на земята, камъкът от своя страна да се затопли от слънцето, природната необходимост, която е присъща на електричеството, на магнетизма, на акустичните и оптичните явления – същата тази необходимост действа, когато като човешко същество действам и разгръщам волевите си импулси. Всъщност в обикновената наука и ежедневието хората не могат да се отърват от гризещите ги съмнения, които ги обземат във връзка с този проблем.

От едната страна е реалността на човешката свобода. Но преобладава убеждението, че тази свобода трябва да бъде отречена, ако човек е учен в съвременния смисъл, вярващ в запазването на енергията и материята и поддържащ възгледа, че никакъв импулс на човешката воля, никакво човешко действие не може да произтича от свободната воля, тъй като човекът, както всички други същества в царството на природата, трябва да бъде подчинен на господството на природната необходимост. Но с истинския си „аз“ пред себе си в по-голяма сила и интензивност, човек придобива вид знание, още по-висше от Вдъхновението и Въображението. Нарекох тази още по-висша форма на знание истинска *Интуиция*, защото тя означава пълно изплуване в духовната реалност. На този етап фактът за повтарящите се земни животи на човека, за който говори Антропософията, е изпълнен със смисъл. Необходимостта, която сякаш е имплицитна в действията на човека, във волята му, се разпознава като следствие от предишни животи на Земята. Вечното ядро на човешкото битие преминава през повтарящи се земни животи и между тези животи – тоест между смъртта и новото раждане – води съществуване в светове на душата и духа. И сега идва знанието: преливайки от живот в живот, съществува факторът, който води до подчинение на „аз-а“ заедно с неговите импулси на волята... *не* обаче на външна, природна необходимост, а на необходимостта, която преминава през веригата от земни животи.

В началото тази необходимост е скрита от обикновеното мислене. Но когато истински свободното, безчувствено мислене, както е описано в моята *„Философия на духовната дейност“*, се разгърне в едно единствено земно съществуване – с този вид мислене ние имаме истинската основа на нашата свобода, нашата свободна духовна дейност. В това, че ние, като хора, се издигаме до тези морални импулси, които са обзети от свободната сила на мисълта, ние ставаме свободни човешки същества тук, на Земята. И това, което е присъщо на нашето съществуване под формата на необходимост, живееща себе си като съдба – това не е природна

необходимост, а необходимост, която преминава през повтарящите се земни животи.

Това също се разкрива на *Интуицията*, третия етап на свръхсетивното познание. Пред нас, представена в прекрасна хармония, е свободата, присъща на един-единствен земен живот, и това, което чувстваме като необходимост на съдбата – която не е външна, природна необходимост, нито се дължи на нормалната конституция на човешкото тяло, а която струи от по-ранни земни животи. Това не ни прави несвободни, както и промяната на етапа, на който протича животът ни, когато обстоятелствата са такива, че все още ни правят зависими от връзката между този нов живот и стария. – Ако например емигрираме от Европа в Америка, корабът ни отвежда там и животът ни продължава в нова обстановка. Това е съдба; но въпреки че сме преминали от Европа в Америка, ние оставаме свободни същества. Необходимостта и свободата могат да бъдат разграничени, когато възприемаме, от една страна, необходимостта, присъща на повтарящите се земни животи, а от друга – свободата, която е имплицитна във всеки отделен земен живот.

Да погледнем нагоре към висшите светове ни дава сигурност и увереност, доколкото целта и смисълът на земния живот стават ясни. Ние вече не просто копнеем за висши светове - въпреки че и това е необходимо за всяко чувство за сигурност на Земята. Земният живот става несигурен, ако загубим връзката си с Божествено-Духовното в нас.

Истинското антропософско познание за реалността на висшите светове не ни отчуждава от делата на Земята: ние знаем, че слизането на Земята трябва да се извършва отново и отново, за да може свободата да стане неразделна част от човешкото състояние. Съзнателното осъзнаване на свободата ни прониква въпреки осъзнаването ни на проблемите на съдбата, защото сме се научили да разбираме тези проблеми в техния духовен аспект, в светлината на реалността на висшите светове.

Възможно е да се даде само съвсем бегла представа за тази тема. Днес съществува изобилна литература, която е на разположение на всеки. В една кратка лекция успях да посоча само някои насоки, но казаното до известна степен ще ви покаже, че антропософското познание за свръхсетивните светове няма и най-малка склонност да се отдалечава от света, да бъде непрактично. То не иска да води човешките същества в техния егоизъм до празни въздушни кули; напротив, то твърди, че да отчуждиш човек от света би било грях срещу Духовното. Духът е истински в обсега ни само когато потокът от неговата сила ни прави практични и способни човешки същества.

Духът е *творчески*; мисията на Духа е да прониква в материалното съществуване, а не да се измъква от него. Антропософското познание за свръхсетивните светове следователно е едновременно сила в практическия живот. Следователно – както ще покажа в други лекции тук, в Кристиания – Антропософията се стреми да обогати

различните науки, живота на изкуството, както и областите на практическия живот, с всичко, което познанието за реалността на висшите светове може да добави към нещата от материалния свят.

Както чухме, Имагинативното Познание разкрива етерното тяло, тялото на формиращите сили. Когато в светлината на това знание разберем природата на човешката телесна организация, когато разберем как астралното тяло, слязло от световите на душата и духа, действа в човека като земно същество, в белия дроб, черния дроб, стомаха, мозъка и т.н. ... тогава разбираме природата на здравето и болестта. Когато тази точка бъде достигната, нашето осъзнаване на висшите светове ще е успяло не само да задоволи нуждата от знания, но и всъщност да обогати медицината и терапията. В Щутгарт и Дорнах вече имаме клиники и институти, занимаващи се с практическото приложение на приноса, който антропософското знание може да направи за медицината, за терапията - особено за терапията - но също и за патологията. Антропософията се стреми също така да накара това знание за висшите светове да даде плодове в сферата на изкуството.

В сградата на Гьотеанума в Дорнах, във Висшето училище за духовни науки, е създаден нов архитектурен стил [Виж: *Пътища към нов стил в архитектурата* (с 12 илюстрации на първия Гьотеанум), от Рудолф Щайнер.], изграден от антропософски принципи. Този нов архитектурен стил няма никаква склонност към символичното или алегоричното. Там няма да се намери нито един символ, нито една алегорична форма; всичко е продукт на творческото изкуство в истинския смисъл на думата. Духовната наука *не* е теория, не е въпрос само на интелект. Елементът на интелекта, повлечен в изкуството, не би произвел нищо друго освен безплодна, алегорична символика, Духовната наука води до действително възприятие, до конкретно разбиране на духовния свят. Съдържанието на духовния свят може да бъде вплетено в материалния свят. В най-висока степен се стремим да изпълним искането на Гьоте, а именно, че изкуството трябва да бъде проява на тайни закони на природата, които без нея никога не биха могли да дадат плод. И ние се стремим да развием изкуство на движението, основано на реалността на формиращите сили, действащи свръхсетивно в човешкото същество. Това е Евритмия, чието представление ще се състои тук следващата неделя.

Евритмията не е изкуство на танца, нито нещо от рода на пантомимата; тя е изкуство, което е било сведено от свръхсетивното в материалната област на човешкото същество; тя дава израз на интимната връзка на човешкото същество с Космоса и неговите закони, показвайки как във „видима реч“ могат да се проявят тайните на живота на душата и духа, както и в чута реч или песен.

По подобен начин Духовната наука може да се влее в социалния живот, моралния и етичния живот. Опитвах се да покажа това в книгата си „*Тройната държава*“.

Проблемите на социалния живот на хората никога не могат да бъдат адекватно решени от марксистки или други материалистически теории. В най-съкровено си

съществуване човекът е духовно, свръхсетивно същество и като социално същество, неговата задача е да даде израз на свръхсетивното в областта на социалния си живот. Ако това не се случи, наболелите социални въпроси на нашето време никога не могат да бъдат плодотворно решени.

И накрая, пътят към висшите светове, който антропософската Духовна Наука се стреми да извърши чрез истинско изследване, а не просто чрез вяра - този път е свързан с най-дълбокото и най-вътрешно търсене на човека, с връзките, които той се опитва в преданост и благочестие да изкове с Божествено-духовните основи на Вселената. Накратко, Духовната Наука е обвързана с най-дълбоките религиозни чувства, възникващи в човешкото сърце, с религиозния живот, който трябва да се разгърне, ако искаме да се постигне истинското достойнство на човечеството. И така, антропософското познание за свръхсетивните светове е едновременно оживление, обогатяване на религиозния живот, от което, както всеки непредубеден ум ще признае, ние имаме остра нужда днес.

Почти неразбираемо ми е как съвсем наскоро антропософската Духовна Наука беше обвинена от богословските кръгове в унищожаване на религиозния живот. Казано е например: животът на Антропософията предвещава смъртта на религията! Сега животът на Антропософията е неразривно свързан с онзи живот на душата, в който се разгръщат най-дълбоките сили на религията. Това търсене на свръхсетивни реалности не може да предвещава смъртта на религията - най-много може да предвещава края на нещо, което просто се разглежда като религия и вече е мъртво. Ако наистина това се е случило с религията, Антропософията просто би отворила перспектива към смъртта. По самата си природа обаче, бидейки жив път към свръхсетивните реалности, Антропософията е средство, чрез което религиозните чувства, всеотдайната преданост на хората към свръхсетивните светове могат да бъдат засилени, ускорени, пропити с топлина. [Сравни: *Исус или Христос*, лекция, изнесена по покана в Theolog.] Verein, Кристиания, 29 ноември 1921 г.]

Целта на Антропософията е да работи плодотворно във всички различни сфери на живота, от светската до най-свещената. В най-благородния смисъл – колкото и далеч да е постижението днес – целта и идеалът на Антропософията е да насърчава и да бъде реален фактор в напредващата еволюция на човечеството. И всеки непредубеден човек, преминал с будно съзнание през катастрофалния период на второто десетилетие на XX век, ще признае, че много, много сфери на съществуване днес търсят нови и жизнени импулси.

Това, което ви представих в толкова кратък план, е свързано с вечните проблеми на човешкия живот. Антропософията може да се култивира във форума на живота, където човек не винаги изглежда да изисква онази вътрешна сигурност, която може да се намери само в съзнанието за неговото вечно битие; и тя може да се култивира в тишина, далеч от шума на форума на живота. Човешкото същество от всяка епоха трябва да бъде в контакт с Вечното в себе си, ако иска да бъде истински Човек. По

този начин Антропософията е от универсален, жизненоважен интерес за всички хора, защото се отнася до нещата, които са Вечни в човешкото съществуване. В наши дни, когато признаците на упадък се виждат навсякъде, със сигурност трябва да се признае, че е необходимо да се противодейства на силите на упадъка с импулси за облагородяване на западната цивилизация. Антропософията заслужава внимание днес не само защото обръща внимание на Вечното, но и заради трудните задачи, пред които е изправено нашето време.

В заключение, нека кажа следното. — За разлика от сегашната тенденция да се води човекът към мистични въздушни замъци и по този начин към отчуждение от света, целта на Антропософията е да го отведе към реалността на свръхсетивните светове по такъв начин, че след като е овладял Духа, той да може реално да се включи в делата на практическия и материален живот. Всъщност човек трябва да се хване за Духа, защото ако животът му трябва да почива на сигурни основи, контактът със свръхсетивните светове и с Вечната част на неговото същество е абсолютно необходим. А днес, преди всичко, човек се нуждае от Духа за решаване на трудните и тежки проблеми, които го заобикалят в тези катастрофални времена.

## Пътища към познанието на висшите светове

Днес ме помолиха да говоря на тема: Пътища, водещи към висше, тоест към свръхсетивно познание. Тъй като не всички присъствахте на последната ми лекция, ще е необходимо да вплета в тази лекция някои от по-важните неща, обяснени вчера.

Духовната наука на Антропософията се стреми преди всичко към пълна хармония с научните истини, появили се през последните векове. Антропософията по никакъв начин не е насочена срещу усилията на естествената наука, както вярват толкова много хора; напротив, онези, които честно и сериозно стоят в нашето антропософско движение, ценят най-много от всички онези хора, които могат напълно да преценят постиженията на нашето съвременно време, резултат от научна съвест, от вътрешно научно чувство. Вярно е обаче, че човек не може да проникне в свръхсетивните светове с помощта на общоприетата наука и по този въпрос Антропософията по някакъв начин споделя възгледите на официално признатите учени.

Антропософията ясно признава, че хората са напълно прави, когато по отношение на естествената наука говорят за граници на човешкото познание. Антропософията също така признава, че човек не може да премине отвъд тези граници с обикновените сили на човешкото разбиране. Следователно Антропософията дори не се опитва да открие пътища към свръхсетивното познание, прилагайки силите на обикновеното съзнание и обикновеното познание, а се стреми не само по отношение на резултатите от научното изследване да започне там, където обикновената наука трябва да свърши, но чрез своите методи Антропософията се стреми да започне и там, където общоприетата наука трябва да стигне до крайна точка по отношение на познанието за външната природа, а също и за физическата природа на човешкото същество.

Следователно, Антропософията не само трябва да говори за различни теми, но и по различен начин. Въпреки това, тя е в пълна хармония с научната съвест и научната дисциплина. Нейната отправна точка е да извлече от вътрешното същество на човека скрити сили, да събуди спящи сили на познанието, които дават възможност на човешкото същество да проникне в свръхсетивните светове.

Антропософията не казва, че за познание на свръхсетивните светове са необходими специални качества и способности, тя не твърди, че такова познание се основава на качества, които могат да бъдат притежавани само от малцина хора, а приема за основа сили, които могат да бъдат извлечени от всяка човешка душа, сили, които надхвърлят тези, които наследяваме, така да се каже, от детството нататък, и които също надхвърлят тези, които придобиваме чрез обикновеното образование, чрез обикновеното обучение в училище.

Човек, който желае да стане духовен изследовател в антропософския смисъл на тази дума, трябва да тръгне от позицията, в която се намира в обикновения живот и в обикновената наука; оттам той трябва сам да ръководи своето развитие. Силите, които трябва да се развият преди всичко, са силите на мисленето. Това е първа стъпка в такова развитие и ще видим, че това не означава развитие на

едностранчиви интелектуални сили на мисленето, а разгръщане на цялото човешко същество. Но трябва да се започне с особено упражнение в мисленето. Видът мислене, с който сме свикнали в обикновения живот, а също и в обикновената наука, е подчинен на външното наблюдение и следва, така да се каже, нишката на външното наблюдение. Ние насочваме сетивата си към външния свят и свързваме мислите си с възприятията, предавани от сетивата. Наблюдението на външния свят ни осигурява твърда опора, позволявайки ни да свържем преживяванията си със съдържанието на душата си.

Науката се стреми, и с право, да развива все повече и повече подкрепата, предоставяна от външното наблюдение. Наблюдението е подобро чрез използването на научни експериментални изследвания, където всяко отделно условие, водещо до различни проявления, може да бъде ясно проследено, така че процесите да станат, така да се каже, съвсем прозрачни.

За да постигне своята задача, духовната наука Антропософията трябва да се отклони от този начин на мислене, който е изцяло насочен към обективната реалност навън. Антропософията трябва преди всичко да укрепи и засили мисълта вътре в човешкото същество. В публичната лекция, която изнесох вчера, отбелязах, че мускулът става по-силен, ако извършва определена работа, и че същото важи и за силите на душата. Когато определени определени понятия, които лесно могат да бъдат обсъдени, отново и отново се поставят в центъра на нашето съзнание чрез систематична практика, така че ние напълно да се отдадем на такива понятия, нашата мисловна сила се засилва.

Това засилване на мисловните сили, разбира се, трябва да се постигне по такъв начин, че да поддържа в цялата ни ясна и пълна воля. Човек, който желае да стане духовен изследовател в антропософския смисъл, може следователно да вземе математиката преди всичко като отличен пример за научния манталитет на съвременето.

Макар и да звучи странно и парадоксално, трябва да се каже, че антропософският духовен изследовател, който желае да надхвърли етапа на дилетантството, трябва на първо място да спазва едно правило, което вече е съществувало в старата платонова школа: Никой не може да проникне в истинското духовно-научно познание, освен ако не притежава определена математическа култура.

Какъв конкретен резултат може да постигне човешката душа чрез математиката? Резултатът, че всичко, което се изправя пред душата чрез математиката, може да бъде вътрешно изследвано, че е вътрешно прозрачно и че математиката сякаш не

съдържа нищо, на което да се подчиняваме несъзнателно, без прилагането на нашата воля.

Духовната наука на Антропософията естествено не е математика. Но важен пример може да се намери в начина, по който човек прониква в математическото мислене. Не самата математика представлява този пример, а - ако мога да използвам този израз - „математизирането“, дейността на математическото мислене. Ако такава „математизираща“ култура ни покаже как да преодолеем всеки илюзорен или сугестивен елемент, ще бъдем особено успешни в концентрирането върху понятия, които могат да бъдат изследвани и които са съвсем нови за нас.

Такива понятия могат да бъдат получени от опитен духовно-научен изследовател или по някакъв друг начин можем да се стремим да развием понятия, които не живеят в паметта ни. Те се поставят в центъра на съзнанието и след това ние се концентрираме върху тях с целия живот на душата си, с цялата си сила на концентрация. Вниманието ни се отклонява от всичко останало и за определен период от време, който не трябва да бъде твърде дълъг, се опитваме да се концентрираме върху такова понятие или комплекс от понятия.

Защо подобно понятие или комплекс от понятия трябва да е нещо съвсем ново? Когато извличаме спомени от паметта, никога не можем да бъдем напълно сигурни какво се случва в нашия организъм, където процесите могат да доведат до определени преживявания, идващи от несъзнаваните сфери извън душата. Нашата когнитивна сила може да действа свободно само когато се сблъскаме със сетивно възприятие, защото то може да бъде представено във всеки един момент и защото сме напълно сигурни, че сетивното възприятие не е извлечено по някакъв фантастичен начин от спомените за нашия живот.

Същото важи и за това, на което сега позволяваме да изпълни съзнанието ни, изключвайки всички сетивни възприятия, и на което се отдаваме напълно. Въпреки че нямаме сетивни възприятия, ние вътрешно сме също толкова живи, колкото обикновено е при външното сетивно възприятие. Първото нещо, което трябва да се има предвид, когато се върви по пътя към висшето познание, е, че нашето мислене, което е свободно от сетивни впечатления, придобива вътрешна дейност, която напълно заема вниманието на душата ни, по същия начин, по който това внимание обикновено се заема само от външно сетивно възприятие. Може да се каже: Това, което обикновено преживяваме във връзка с външно сетивно впечатление, трябва да се научим да преживяваме във връзка с онази засилена мисловна дейност, която е изцяло пронизана от ясна, съзнателна воля.

Само по себе си това поставя силна бариера срещу всичко, което се стреми да проникне в човешкото съзнание под формата на внушения, илюзии, видения или халюцинации. Духовно-научното познание, в нашето значение на думата, не се разбира по правилния начин, ако хората казват: Чрез своите упражнения един духовен изследовател все пак може да бъде доведен до халюцинации или подобни

резултати, може да бъде доведен до всякакви патологични състояния на душата. Но тези, които сериозно се замислят върху начина, по който Антропософията описва пътя, водещ към висше познание, ще видят, че този вид духовно изследване разкрива най-ясно истинската природа на илюзиите, халюцинациите или медиумичните явления. То отхвърля всичко това строго като патологични елементи; всъщност резултатите, получени от истинското духовно изследване, ясно ни позволяват да осъзнаем безполезността на подобни явления.

Тогава човек стига до съвсем нов начин на мислене. Старият начин на мислене, който се използва в обикновения живот и в обикновената наука, остава. Но към него се добавя нов начин на мислене, ако правим упражненията, характеризирани главно като мисловни упражнения (ще ги намерите в моята книга „Познание за висшите светове“ или в моя „Очерк на една окултна наука“) и ако постоянно ги практикуваме по систематичен начин. (На един човек ще му е необходимо повече време за постигане на резултати, а на друг - по-кратко време). Тези мисли, представляващи систематична практика, трябва да се осъществяват в нашето съзнание като вътрешно душевно развитие.

Бих могъл да опиша този нов начин на мислене, който се добавя към стария начин на мислене, по следния начин.

Може би ще ми позволите да направя една лична забележка; която обаче не е предназначена лично за мен, а, както лесно ще признаете, принадлежи към обективната част на моите описания. В началото на деветдесетте години на деветнадесети век написах своята „Философия на духовната дейност“, за да покажа, че свободата наистина живее в етичния, морален живот на човека. Там са нейните корени. „Философията на духовната дейност“ предизвика много недоразумения, защото хората просто не могат да проникнат в начина на мислене, който се използва в тази книга.

Моята философия на духовната дейност вече използва онази форма на мислене, която трябва да се придобие чрез систематична практика, за да се достигне до познание за висшите светове. Това е първо начало в тази посока, първа стъпка, която всеки може да направи в обикновения живот. И все пак това е едновременно с това и първа стъпка, водеща към познание за висшите светове.

Обикновено мислене (достатъчно е да се има предвид истинската природа на обикновения начин на мислене, за да се види, че забележките ми са оправдани) – обикновеното мислене всъщност се състои от пространствени възприятия. В нашето обикновено мислене всичко е подредено пространствено. Помислете, че дори времето е върнато обратно в пространството! Защото времето се изразява чрез движението на часовника. Същият процес всъщност се съдържа и в нашите физически формули. Накратко, най-накрая трябва да стигнем до заключението, че обикновеното мислене е комбиниращ начин на мислене, такъв, който събира

разпръснати елементи. Ние използваме този начин на мислене в нашите обикновени здрави условия на живот и в обикновената наука.

Но видът мислене, който трябва да се използва за познанието на висшите светове и който се постига с помощта на описаните от мен упражнения, е такъв, който бих могъл да нарека морфологично мислене, такова, при което мислим във форми.

Този начин на мислене не е ограничен до пространството; той живее в средата на времето, по същия начин, както мисленето живее в средата на пространството. Това мислене не свързва една мисъл с друга; то поставя пред душата един вид мисловен организъм. Когато имаме концепция, идея или мисъл, не можем да преминем по желание към друга. Точно както в човешкия организъм не можем да преминем по желание от главата към която и да е друга форма, а първо трябва да преминем към врата, след това към раменете, гръдния кош и т.н., точно както в един организъм всичко има определена структура, която трябва да се разглежда като цяло, така и мисленето, което характеризирах като морфологично мислене, трябва да бъде вътрешно подвижно. Както казах, то живее в средата на времето, а не в средата на пространството. Но то е вътрешно толкова подвижно, че произвежда една форма от друга, като постоянно расте и произвежда органична структура.

Именно този морфологичен начин на мислене трябва да се добави към обикновения начин на мислене. Той може да се постигне чрез упражнения по медитация, които са описани по принцип в някои от моите книги. Тези упражнения засилват и засилват мисленето. Морфологичният начин на мислене, мисловната дейност, която протича във форми и образи, ни позволява да достигнем първия етап в познанието на свръхсетивните светове, а именно етапа, описан в моите книги като имажинативно познание.

Въображаемостта все още не предоставя нищо, отнасящо се до външния свят. Като начало, то води само до самопознание на човека, но е много по-дълбоко познание за себе си от това, което обикновено се достига чрез самосъзерцание. Това въображаемо познание внася форми в нашето съзнание, форми, които се преживяват също толкова живо, колкото всяко сетивно възприятие. Но те имат свое собствено особено качество.

Обикновените ни мисли не биха могли да съществуват в съзнанието ни по здравословен начин, ако не бяхме в състояние да ги запомним. Що се отнася до духовното здраве и здравословното развитие на душевния живот, много зависи от способността ни да запомняме, от нашата памет. Само онези, които имат непрекъсната памет в будно състояние, памет, която се връща към определен момент от детството, могат да се считат за здравословни.

Може би сте чували и за ужасното състояние на някои психопатични хора, дължащо се на факта, че определени спомени се заличават. Психиатрията познава това състояние, при което спомените се заличават, и ни показва голямото значение на

непрекъснатата памет, ако човешката душа иска да живее в здравословно състояние. Това се отнася и за обикновеното развитие на мисълта.

Но това не се отнася за начина на мислене, който се характеризира само като морфологично или въображаемо мислене. Когато окото ни или друг сетивен орган е насочен към външен обект, възприятието може да бъде преживяно само докато сетивният ни орган е изложен на него. По същия начин морфологичното мислене или въображаемото мислене съществува само докато го преживяваме, и това, което по този начин възниква в рамките на въображаемото мислене, не може в обикновения смисъл да се запечата в паметта ни. То трябва да бъде извиквано всеки път наново, ако искаме да бъде преживяно.

Тези, които достигнат до такъв органично-морфологичен начин на мислене, който се развива сякаш в жив процес на растеж, не могат да запазят резултатите от това мислене в обикновената си памет. Свободата също може да се характеризира само чрез възход към такъв нарастващ, постоянно развиващ се начин на мислене. Ето защо моята Философия на духовната дейност породила толкова много недоразумения. Но тя трябваше да бъде предадена чрез този метод на мислене, защото свободата е духовно преживяване и е невъзможно да се стигне до нея с обикновено комбиниращо мислене.

Начинаещите в метода на духовната наука обикновено смятат, че едно въображаемо преживяване може да се запечата в душата като всяка друга мисъл. Но това не е така. Една въображаема мисъл изчезва от нашето съзнание.

Единственото нещо, което може да се запази, е начинът, по който е било достигнато до въображаемото преживяване. Условиата могат да бъдат реконструирани, като по този начин се е появило преживяването. Ако искаме да видим отново цвете, което вече сме виждали, трябва да се върнем към него и да го погледнем; по същия начин, вътрешните процеси, водещи до въображаемо преживяване, трябва да бъдат припомнени, ако искаме да преживеем това преживяване отново.

Едно духовно-научно съдържание не може да се запомни без повече шум. Това важи дори за най-елементарните неща в честното духовно-научно изследване.

Позволете ми отново да спомена нещо лично, но което е и обективен факт.

Виждате ли, това, което един антропософски изследовател на духовната наука има да каже, не може, така да се каже, да се предава ден след ден под формата на лекции, по същия начин, по който обикновено се излагат естествонаучните факти. Научните факти могат да бъдат запомнени, те живеят в паметта ни и могат да бъдат изложени с помощта на паметта. Но фактите, които един духовно-научен изследовател трябва да изложи, трябва да произтичат от неговия вътрешен жив опит. Той не може да се подготви по същия начин, по който човек обикновено подготвя лекции, основани на паметта. Единственото, което може да направи, е да възстанови условията, които му позволяват да преживее най-елементарните факти на духовната наука.

Трябва да осъзнаем, че духовната наука Антропософията още в първите си стъпки води до развитие на иначе спящи сили на човешката душа и не бива да мислим, че чрез обикновени философски разсъждения могат да се постигнат някакви резултати по отношение на висшите светове.

Описаното ви току-що въобразяемо познание води, както вече беше казано, до един вид себепознание. Накрая то ни отвежда до голяма картина, в която едновременно разглеждаме всички органични елементи, изградили целия ни живот от земното ни раждане нататък. Вътрешно ние възприемаме творческите формиращи сили, които изграждат човешкото същество, и първо ги възприемаме във връзка със собственото си „аз“.

Можем да видим тази картина по същия начин, по който някои хора в опасност от смърт (дори мислители от естествената наука признават това), например, когато се давят, виждат пред себе си плетеща се, жива картина на миналия си живот; ние обаче не я виждаме като картина на спомен, не гледаме малките детайли на живота, а наблюдаваме неговите главни факти, силите, които са ни карали да напредваме. Виждаме, така да се каже, една по-дълбока картина на спомен. В същото време тази картина не ни представя само обикновения мисловен живот на душата, а онзи вътрешен живот, който действа върху физическия организъм от душата.

Тази концепция води до гледна точка, която прави да изглежда детинско, че дори през първите десетилетия на 19-ти век хората са говорили по спекулативен начин за жизнени сили, за витализъм. Антропософията не говори за такава жизнена сила. Тя говори вместо това за концепцията за живота, за това, което наричам етерно тяло или тяло от формиращи сили, което представлява от една страна душевен елемент, а от друга страна, кондензиран, засилен душевен елемент, който действа върху физическия организъм.

По този начин ние биваме водени до по-дълбоко познание за душата, а също и до по-дълбоко познание за начина, по който душевният елемент действа в организма.

Нека сега ви дам един пример, един елементарен, но характерен пример:

Знаете, че признатата съвременна психология не отива отвъд определени спекулативни идеи относно връзките, които съществуват между душата и тялото.

Душата се описва като движеща сила на тялото, а учените с по-материалистично мислене разглеждат тялото като плюс, който сякаш произвежда душата. Най-често от всички съвременни психофизици говорят за паралелизъм, а именно, че психическите и телесните явления следват паралелен ход и т.н. Но всички тези неща са просто спекулации, основани просто на факта, че хората не желаят да проникнат с научния дух, който преобладава другаде, в психическо-телесния живот на човека.

Всички сте запознати с физическото понятие за латентна топлина, съдържаща се във всеки обект, но която не се проявява като топлина. Но се казва, че тази топлина

може да бъде освободена, ако се създадат определени условия, и в този случай тя се проявява. Но преди да се появи топлината, тя е съществувала в обектите като латентна сила, където поражда нещо, което не се проявява външно чрез топлинни процеси. Следователно говорим за латентна топлина и за топлина, която се освобождава.

Тази концепция – разбира се, надлежно модифицирана и разширена – трябва да се приложи към душевния живот, като се наблюдава по конкретен начин, а не спекулативно. Можем да наблюдаваме растежа на детето до времето на второто му зъбче около седмата година. С това второ зъбче е свързано много повече, отколкото обикновено се мисли. Ако наблюдаваме душевно-телесните процеси по непредубеден начин, можем да видим, че след второто зъбче целият начин на мислене на детето, целият му живот на представи и чувстваване, всъщност целият живот на душата, претърпява пълна промяна.

Когато детето сменя зъбите си, то достига крайна точка по отношение на определена посока на живота. След никненето на вторите зъби, човешкото същество вече не се нуждае от определени сили за развитието на физическия си организъм, от които се е нуждало преди. Силите, които избухват (ако мога да използвам този тривиален израз) вторите зъби, не са просто локализирани в човешката глава, а са сили, които действат в цялото тяло и се проявяват локално, когато се появят вторите зъби. Те обаче съществуват в целия физически организъм. Тези, които наблюдават целия този процес толкова обективно, колкото са свикнали да наблюдават и мислят естествените учени в естествените науки, стигат дотам, че да разпознаят, че силите, които избухват вторите зъби, са били латентни сили, свързани с физическия организъм. Те са дали структурата на физическото тяло на детето, но с никненето на вторите зъби са били освободени, така че сега могат да се проявят в детето като душевно-духовни сили.

Тук можем да видим конкретно как душевно-духовните сили и телесната организация са взаимосвързани. Това не се разглежда спекулативно, а по реален, конкретен начин. Тези, които искат да наблюдават душата само в един момент, а след това тялото, могат да спекулират или експериментират дълго време, но ще стигнат само до съвсем абстрактни резултати по отношение на връзката, която съществува между душата и тялото. Но тези, които наблюдават процесите във времевата последователност, ще открият, че след второто зъбче у детето се появяват определени душевни сили, разкриващи по-остро очертана концепция за паметта, по-остро очертани чувства, и те ще знаят, че това са сили в душата, които са били освободени и които сега се проявяват, докато преди са били потопени във физическия организъм. Наблюденията, а не просто спекулативните мисли, им показват връзката между тялото и душата.

Този пример ни показва как трябва да изследваме взаимодействието на душата и тялото с помощта на въображаемата мисъл. Ние получаваме представа за

действието на душевно-духовните сили във физическо-телесната организация. Това е представено в таблицата, която описах.

Ако сме достигнали точката на развитие на този образен начин на мислене, трябва да продължим напред с така придобитата сила. Точно както мускулът става по-силен чрез практика, така и мисловната сила става по-силна, ако правим тези упражнения, които са описани по-подробно в споменатите книги. Ако развием в себе си засилено мислене, надарено с пластични сили, които живеят във времето, други сили на нашата душа могат да бъдат развити и засилени.

Обикновените житейски мисли идват и си отиват, или се опитваме да се отървем от тях, като ги изхвърляме от душата си, или организъмът се грижи да ги забравим и т.н. Но мислите от описания вид, които се извикват в съзнанието ни с цел придобиване на висше познание, не могат да бъдат заличени толкова лесно, колкото обикновените мисли. Трябва да се положат големи усилия, за да се забравят. Това е втори вид упражнение: изкуствено забравяне, така да се каже, изкуствено потискане на мисълта.

Ако сме практикували това изкуствено потискане на мисълта достатъчно дълго време, съответстващо на нашето индивидуално развитие и предразположения, ние ставаме способни да потиснем цялата картина, за която говорих, така че съзнанието ни да е съвсем празно. Единственото нещо, което трябва да ни остане, е нашата спокойна мисловна сила, проникната от волята. Но това мислене сега се появява в нова форма.

Сега ви описах два начина на мислене: обикновения начин на мислене, който е свързан с пространството, и начина на мислене, който има свой собствен растеж, при който едната мисъл винаги расте от другата, точно както в живия организъм единият крайник е свързан с другия.

Ако този морфологичен начин на мислене се практикува известно време, ние постепенно развиваме трети начин на мислене, който ни е необходим, за да се издигнем до по-висока степен на свръхсетивното познание. Този начин на мислене ни е нужен, когато се издигнем до степен, по-висока от тази, на която просто наблюдаваме собствената си организация.

Имагинативното познание ни води до обзор на собствената ни организация, така че да си кажем: Тук, на земята, душевно-духовният елемент, който е свръхсетивен, действа върху физическото тяло. Трябва да използваме този морфологичен начин на мислене, защото иначе не е възможно да разберем какво се случва във времето и действа върху физическото тяло от свръхсетивна сфера, защото това е нещо, което претърпява непрекъснати метаморфози. Нашето мислене трябва да стане подвижно и мислите ни трябва да бъдат вътрешно свързани помежду си. Самото комбиниране на мисълта не може да обхване живота, който произтича от духа, това може да бъде обхванато само чрез вътрешно живо мислене.

Но трябва да се развие и друг начин на мислене, ако искаме да се издигнем до следващото ниво на свръхсетивното познание. Нека ви обясня това с един пример. Дори този пример е труден за разбиране, но мисля, че ще можете да схванете какво имам предвид.

Нека имаме предвид факта, че Гьоте се е опитал да интерпретира отделните черепни кости като метаморфози на прешлените. В отделните кости на черепа Гьоте е възприел трансформации на прешлените. Макар и донякъде променена, съвременната наука също възприема това схващане, но то вече не е напълно в съответствие с концепцията на Гьоте; въпреки това това схващане е валидно и днес. Не е достатъчно обаче да разгледаме чисто морфологичния произход на черепните кости. Трябва да отидем по-далеч, ако искаме да разберем връзката на човешката глава с останалия човешки организъм (ще се ограничим до скелета). Трябва не само да си представим трансформация, а нещо съвсем различно. Нека се запитаме например: Каква връзка съществува между костната система на ръцете или краката и костната система на черепните кости, на костите на главата? В този случай метаморфозите, чрез които едната форма поражда другата, могат да бъдат схванати само ако имаме предвид, че това не е само пространствена метаморфоза, протичаща в рамките на времето, а че протича съвсем друг процес, който е много труден за разбиране, а именно един вид обръщане, обръщане.

Ако искате да схванете взаимната връзка между костите на крака и костите на черепа, трябва да сравните външната повърхност на черепа с вътрешната повърхност на куха кост, да речем на горната част на бедрената кост. Това означава, че вътрешната страна на бедрената кост трябва да бъде обърната навътре навън, така че и нейната еластичност да се промени; вътрешната ѝ повърхност в този случай би била обърната навън и би съответствала на външната повърхност на черепната кост; и обратно, външната повърхност на бедрената кост не би съответствала на външната повърхност на черепа, а на вътрешната му повърхност. Представете си този процес на метаморфоза като ръкавица, която е обърната наопаки, но в същото време еластичността на ръкавицата претърпява промяна. Възниква нова форма. Сякаш ръкавицата не само е обърната наопаки, но и приема съвсем различна форма чрез новата еластичност.

Виждате ли, като първа индикация за този трети вид мислене, трябва да ви представя един много сложен процес. Този вид мислене не само съществува в постоянно променящи се форми, но е способен да обръща вътрешната структура, така че да промени формата си.

Това може да се постигне само чрез факта, че сега нашето мислене вече не живее в средата на времето, защото в този процес на обръщане субектът на нашите мисли надхвърля пространството и времето и прониква в реалност, която лежи отвъд пространството и времето.

Знам, че не можем веднага да се запознаем с този трети вид мислене, който се различава толкова много от комбиниращия и пластичния начин на мислене. Не е лесно да се проникне в този трети вид мислене, който сякаш се гмурка в безпространствеността и безвремевието; не е лесно да се разбере, че той се появява отново в променена форма, обърната наопаки.

Антропософията не желае да говори за висшите светове по аматьорския начин, възприет от толкова много хора, но тъй като е честна, както всяка друга честна наука, тя трябва да посочи, че е необходимо не само да се изостави сферата на висшата наука, но дори да се придобие напълно нов начин на мислене.

Ако искаме да се придвижим към качествено мислене, вътрешните сили на човека трябва да бъдат обединени по съвсем различен начин, защото цялото качество на нашето мислене претърпява промяна по време на този процес на обръщане, когато вътрешното се превръща във външно.

Когато успеем да потопим мисълта си в качествен елемент, е възможно да се издигнем до онзи етап на познание за свръхсетивните светове, който следва етапа на въображаемото мислене.

Ако картината, за която говорих, е била потисната, така че се е установило празно съзнание, тогава ние имаме празно съзнание за определено време; това може да се постигне, ако потиснем само една концепция. Но когато такава реалност е потисната, когато потиснем силите, които постоянно са в служба на растежа и храненето по време на нашето земно съществуване, ние се потапяме в един напълно нов свят. Тогава наистина сме във висшите светове и обикновеният физически свят лежи зад нас като спомен. Трябва да го имаме като спомен, защото в противен случай не бихме били със здрав разум; без памет бихме били психопати, подложени на халюцинации и илюзии.

Ако вървим по правилния път на духовното изследване, ние запазваме спокойното си, проникнато от волята, съзнание, дори когато се издигаме до най-висшите светове, и не може да става дума за това да станем жертва на халюцинации или внушения.

Когато сме подложени на халюцинации или внушения, обикновеното съзнание е изцяло изместено от патологично съзнание. В състоянието на съзнание, което Антропософията се стреми да достигне за постигане на познание за висшите светове, същественото е да поддържа обикновеното си съзнание в пълния му обхват, така че да запазим здравия си разум и спокойното си състояние на ума, докато се издигаме към висшите светове. Дори мисленето, засилено с вече споменатото обръщане на мисълта, или свръхморфологичното мислене, дори то съществува само с цел проникване в пълно съзнание във висшите светове. Тогава ние наистина преживяваме висшите светове и тяхното духовно съдържание.

Чрез имажинативното съзнание, което ни позволява да добием представа за силите, действащи в нас от раждането нататък, представа за свръхсетивните сили,

действащи върху физическото тяло, ние получаваме познание за онази част от нашето същество, която е съществувала преди нашето раждане или преди да бъдем заченати във физическия свят, когато все още сме живели в душевно-духовен свят, заобиколени от душевно-духовни същества, така както тук на Земята, през времето между раждането и смъртта, сме заобиколени от физически същества.

Накратко, ние преживяваме вечното ядро на човешкото същество, когато погледнем отвъд раждането в онзи етап на съществуване, през който сме преминали, преди земята да ни приеме във физическия поток наследственост; ние преживяваме вечното битие на човека в неговата духовна среда.

Следователно, нито спекулация, нито система от мисли ни е довела до познание за висшите светове; това е съзерцание. Точно както развитието на тялото, от ембрионалния етап нататък, ни дава представа за външния физически свят, така и стъпките, описани ви по принцип (подробности могат да бъдат намерени в книгите, които споменах), ни водят до познание за душевните процеси и ни позволяват да живеем в духовен свят, в който сме съществували преди раждането и в който влизаме, когато преминем през портала на смъртта. Обективното виждане води до познание за висшите светове.

Сега ви описах на първо място един път на познанието. Но това е непълно описание, ако се опише просто като път на познанието, защото преживяванията, които придобиваме, изискват нещо различно от обикновена мисловна дейност. Макар че може да е трудно да се придобият тези две висши форми на мислене, има нещо друго, което представлява далеч по-големи трудности.

Ако тук, във физическия свят, предпочитаме да се придържаме към наблюдение и експерименти, това е защото по някакъв начин това успокоява ума ни по отношение на реалността на нашето знание. От гледна точка на теорията на познанието, може да се спори за истинската природа на сетивните възприятия и тяхната връзка с реалността и т.н., но това не е въпросът сега; въпросът е, че сетивното възприятие ни дава гаранция за истинността на преживяванията на душата ни, отразените образи на нашите сетивни възприятия, които възникват в душата; ние успокояваме ума си, като се облягаме на външната реалност.

Болестта на спиритизма се появи напоследък; той по такъв начин се стреми да установи реалността на духовното чрез външно наблюдение. Разбира се, човек не може да бъде по-силен материалист, отколкото като е спиритист. Спиритизмът е само подобрена форма на материализъм, защото в спиритизма хората не само искат да установят реалността на физическата субстанция, която може би смятат за единствената реалност, но дори искат да покажат, че духът се появява в същата форма като материята, т.е. че самият дух не е нищо друго освен материя. Това, което възниква под формата на спиритизъм, е последната фаза на материализма и извлича от него последните последици. [Вижте Рудолф Щайнер: „История на спиритизма“ и „История на хипнотизма и сонambuлизма“.]

Истинската духовна наука търси изкачване в духовните светове, а не спускане на духовните светове в материални процеси.

Но когато се издигнем към духовния свят по описания начин, ние вече нямаме опората, която външният свят осигурява, така да се каже, за нашите душевни преживявания. Нуждаем се от нещо, което да ни дава сигурност, че не се носим в празнота, че душевните ни преживявания във висшите светове не са просто фантазии; нуждаем се от опора по същия начин, по който външните сетивни възприятия ни дават опора в обикновения ни живот. Това отново може да се постигне само чрез развиване на вътрешни сили.

Моля, не ме разбирайте погрешно. Нямам предвид, че силите, които вече притежаваме в обикновения живот (трябва да се говори с термини, взети от обикновения живот), са достатъчни. Трябва да развиваме сили дори в сфери, които не са сфери на мисълта, за да достигнем не само до видение, но до видение, вкоренено в реалността.

Увереността, която нашите сетивни възприятия ни осигуряват отвън, се състои във факта, че едното сетиво подкрепя другото. Когато имаме впечатление за звук или зрение, ние не знаем веднага дали това е халюцинация или не. Можем да бъдем сигурни в полученото впечатление само когато сме подкрепени - бих казал - от чувството за гравитация, когато друго сетиво ни се притече на помощ, когато впечатление, което не е достатъчно гарантирано от сетивата за зрение или слух, може да бъде подкрепено от някое друго сетиво.

Какво ни дава правото да говорим за реалност във физическия свят? Могат да се вземат предвид няколко неща. Би трябвало да говоря с часове от гледна точка на теория на познанието (разбира се, не мога да го направя сега), за да докажа факта, който сега накратко искам да обобща. Но ако следвате съответния ход на мисълта, ще видите, че може да се приеме следният факт: Във физическия свят ние определяме един факт като „реален“, когато той ни влияе по такъв начин, че бихме били задължени да отречем собственото си съществуване, ако отречем съществуването на това нещо. Ако не само чуете звука на камбана, но и можете да я докоснете и да откриете връзката ѝ с други неща, би трябвало да заличите собственото си аз, ако не бихте могли да кажете, че външният обект е реален, когато преживявате неговата реалност в душата си. Външен обект може да се нарече реален, ако би трябвало да отречем собствената си реалност, като отричаме реалността на обекта.

Това, което описваме като реалност, е следователно тясно свързано с нашата собствена реалност. Ето защо сили трябва да бъдат извлечени и от нашата собствена реалност, която е душевно-духовна реалност, и тези морални сили могат да бъдат сравнени с обект, който хващам и който се оказва тежък. В собственото си същество трябва да търсим поддържащи сили за реалността на духовните светове, в които проникваме по начина, който описах.

Това може да се постигне само ако развием определени морални качества, които вече притежаваме в обичайното си етично отношение в живота; моралните сили трябва да бъдат укрепени по същия начин, по който укрепваме силата на мисълта. Тези морални сили не само трябва да бъдат развивани в името на нашия етичен живот, но и трябва да бъдат допълнително укрепвани.

Нека сега ви говоря само за два вида. Първият е това, което наричаме морална смелост или смелост като цяло; тя трябва да се засилва по същия начин, по който се засилват силите на мисленето. Силите на смелостта в нас могат да се засилят, ако ретроспективната картина, възникваща чрез въображението, бъде поставена пред душата и след това ние я погледнем и я преживеем по правилния начин. Тогава откриваме по-висш вид смелост в собствения си живот; когато се потапяме в тази картина, откриваме вътрешни сили на смелостта, които са по-големи от тези, които обикновено използваме във външния си живот, който е повече или по-малко пасивен. Тази смелост трябва да се засилва.

Съществува и друга морална сила, която трябва да се засили. Докато смелостта обикновено е свързана с живота на чувствата и наподобява вътрешно чувство за сигурност, определена вътрешна сила, е необходимо да се разгърнат определени сили, които са свързани с волята и които се състоят например във факта, че в определени моменти решаваме да направим нещо, което се каним да направим по-късно, като с желязна воля установим условията, които ни позволяват да осъществим решението си. Антропософският духовен изследовател трябва да изпълнява тези упражнения съвсем систематично. Той трябва вътрешно да свърже настоящите си волеви импулси с импулсите, които са били в него в миналото. В обикновения си живот ние се отдаваме на настоящето. Но в живота, който ще ни отведе във висши светове, трябва да си представяме с вътрешна приемственост на волята. В продължение на много години би трябвало да можем да държим в ума си цел и да осъществим в по-късен момент нещата, които някога сме решили да направим. Това разгръща силни сили, които подкрепят волята; развива силен поток на воля, който ние самите установяваме в себе си.

Това е специална форма на самодисциплина. Тогава ние вече не сме зависими от външни обстоятелства или от идеали, които ни подтикват да правим определени неща, а чрез волевия импулс ние вътрешно свързваме по душевно-духовен начин по-късен момент от нашия душевен живот с по-ранен момент. Ако в душата ни се разгърне по-висша форма на смелост, ако развием непрекъснатостта на нашите волеви импулси, така че те да продължат през пропастите на времето, тогава стигаме до точката на възход към висшите светове, ще можем да проверим реалността на това, което тогава възприемаме, по същия начин, по който правим това по отношение на външния физически свят. Реалността, която възприемаме там, трябва да бъде проверена с помощта на вътрешно засилени сили.

Следователно пътят, водещ към духовните светове, не е развитие на едностранчива познавателна сила, а развитие на цялото човешко същество в посока на мислене, чувство и воля, което предполага стремеж към знание, естетически стремеж и етичен стремеж. Този път, водещ към висшите светове, е едновременно религиозно потапяне, религиозно задълбочаване на човешкото същество.

Има един съществен момент, който трябва да се има предвид: В днешно време, както чрез науката до голяма степен са възникнали съмнения по отношение на духовните светове, така и чрез науката тези духовни светове трябва да бъдат отново завладени. Късогледо е да се вярва, че религиозният живот трябва да страда от факта, че е възможно да се възнесем до духовните светове със същото ясно съзнание, което имаме във физическия свят.

Тези, които отправят критики в това отношение, обикновено го правят, защото смятат, че духовната наука на Антропософията остава в границите на интелекта и рационализма. Това не е така. Цялото човешко същество, с неговите чувства и воля, се влива в развитието на мисълта, която се придобива по начина, който описах.

Пътят, водещ към висши светове, посочен от духовната наука на Антропософията, е разгръщането и развитието на цялото човешко същество. Точно както в обикновения физически живот мисленето расте от организма като цвете, така и висшето познание расте от напълно развития човек, който разгръща всичките си сили хармонично и интензивно по пътя, водещ към висшите светове.

Чрез развитието на простото мислене ние стигаме само до свят от образи. Ако искаме реалността да бъде възприемана в този свят от образи, ние трябва да развием по начина, по който посочих – смелостта, съдържаща се в моралните сили, волята, съдържаща се в нашия характер, нашата собствена индивидуална воля, която поддържа през различни периоди от време.

Тези две сили, както и други, които ще намерите описани в споменатите по-горе книги, трябва да бъдат засилени. Човешкото същество като цяло трябва да бъде водено по душевно-духовен начин в онези други светове, в които живее, преди да бъде заченато от физически сили и да влезе във физическия живот на земята или в които живее след преминаване през портала на смъртта.

Ако искаме да се възнесем към този живот със знание, ако искаме да придобием зрението на свръхсетивните светове, цялото душевно-духовно същество на човека трябва да бъде водено към тях - не само някаква неясна част от него, която желае да се запознае с тези светове теоретично.

Духовната наука на Антропософията може следователно да оплоди целия живот на човека. Антропософията не се стреми по някакъв неясен мистичен начин да ни отчужди от света, а напротив, да ни води към практически живот, към живот, който е наистина практичен. Ето защо тя може да бъде толкова плодотворна за науката и изкуството, социалния и религиозния живот – накратко, за най-различни сфери на живота.

Мога да дам само няколко насоки в тази връзка.

Ако можем да видим жизнената картина на ретроспективното виждане, за която говорих, картина, която всъщност е структура от формиращи сили, движещи се в потока на времето, ако можем да разпознаем тази структура, можем да видим и как човешкото тяло възниква от тази система от сили и как то се развива. Защото е само външна илюзия да се говори за сърцето, белите дробове и т.н.; в действителност сърцето е процес, а външната пространствена форма на сърцето е просто процесът, който се задържа за известно време. Това важи за всеки орган. Това, което се задържа за момент в определена форма, може да бъде възприето. Но не можем да възприемем непрестанния жизнен процес, пораждащ здраве и болест, освен ако не достигнем до познание за свръхсетивните формиращи сили на тялото.

Медицината, и по-специално терапията, могат да бъдат съществено оплодени от духовната наука и ние вече открихме Клинично-терапевтични институти в Щутгарт и Дорнах, където болестите на човечеството могат да се възползват от знанията, извлечени от Антропософията.

Духовната наука може да оплоди живота в много други посоки. Когато в Дорнах беше открито Училище за духовна наука, не беше възможно да му се даде някаква обикновена рамка. Това, което приятелите на нашия антропософски мироглед са имали предвид, когато са искали да построят сграда за училище за духовна наука, е било нещо съвсем специално. Нека обясня това с едно сравнение.

Вземете орех с черупката му. Непредубеден човек ще си помисли, че черупката на ореха трябва да има формата, която има, защото самият орех има определена форма. Черупката е част от ореха. Когато духовна мирогледна концепция, като тази, съдържаща се в Антропософското движение, бъде оживена, членовете могат да се окажат в позиция да построят сграда и да си помислят: Нека отидем при архитект, който ще ни нарисува план в този или онзи стил, в съответствие с традиционните обичаи, или нещо замислено, което по никакъв начин не би било свързано с нещата, които ще се култивират в него - точно както ако черупката на ореха не пасва на ореха!

Тъй като Антропософията не е просто теория и не живее само в думи, Антропософското движение не може да продължи по този начин, дори по отношение на своята рамка. В Дорнах думите, които отекват от ораторската платформа, сцените на сцената, каквото и изкуство да е представено чрез слово или движение от сцената, трябва да имат точно същия вътрешен стил, както този, който е изразен в стените, във външната архитектура на Сградата. Точно както черупката на ореха е оформена от същите сили, които са оформили ореха, така и Антропософските реалности, които се изразяват в света, трябва да имат художествена рамка и да пораждат нов стил на архитектура.

Следователно е било органична необходимост в Дорнах да се появи нов архитектурен стил. Този нов стил е просто външно видимата част от реалността,

която живее душевно-духовно в света. Човек ще може да види какво е намерението на Антропософията днес само чрез плодотворното влияние, което тя упражнява и върху художествените сфери на живота.

В евритмията, която е само началото, ние създадохме човешко изкуство на движението, в което отделните артисти или групите артисти не танцуват или не се занимават с пантомима, а в което формите на движение представляват реч, основана на закони, също толкова строги, колкото тези на говоримия език, или видима песен, подобна на тази, която човек обикновено чува под формата на звук. Евритмията е изцяло извлечена от закона на човека, в дух, душа и тяло.

Чрез антропософията ние успяхме да упражним плодотворно влияние върху много различни сфери на изкуството.

В моето „Тройно състояние“ е направен опит да се посрещнат големите социални проблеми на настоящето от антропософска гледна точка. Тези, които имат предвид, че от антропософска гледна точка в социалния въпрос трябва да се вземе предвид цялото човешко същество, а не само тази част, която е достъпна за рационалистичната наука, за марксизма и подобни направления на мисълта, трябва да признаят, че силите, които проникват във висшите духовни светове, могат да проникнат и в социалните закони на човешкия живот, защото това всъщност са душевно-духовни закони, отнасящи се до висшите светове; те могат да ни доведат и до закони, които са способни да създадат задоволителни социални условия в човешкия живот. Защото духовният елемент обединява човешките същества в общия им живот, а физическите връзки просто се формират от духовното.

Ужасната катастрофа на настоящето и упадъчните сили, които сега властват, се дължат до голяма степен на факта, че хората забравят тази духовна основа.

Човечеството трябва отново да се проникне с духа.

Антропософията е оказала плодотворно влияние и върху образованието, педагогиката. Във Валдорфското училище в Щутгарт, основано от Емил Молт, резултатите от антропософските изследвания в посока на истинско познание за човека се прилагат към развиващото се човешко същество, към детето. Пътищата, които ни водят към висшите светове, ни позволяват да наблюдаваме детето година след година и седмица след седмица, докато се развива от раждането до пубертета; това ни позволява да видим в детето силите, които то е донесло със себе си от духовните светове и които учителят или възпитателят трябва да извика.

Мога да дам само няколко насоки в тази посока, защото във Валдорфското училище се опитахме да развием всички тези неща подробно в изкуство на образованието. Това са няколко примера, показващи как Антропософията може да повлияе на различни сфери на живота.

Вече ви казах, че Антропософията може да оплоди и религиозния живот, защото води по научен начин към висшите светове и защото ни показва истинската природа на вечното същество на човека, което той носи в своето преходно земно

съществуване като постоянно развиващ се духовен елемент, недостъпен за обикновените сили на познанието. Тя показва тази вечна същност в собствената ѝ стихия, в свръхсетивните светове. Висшето зрение може да я открие там. Тук тя е скрита, защото когато навлезе в земния живот чрез раждането, тя се абсорбира от физическата форма. Но този факт не лишава духа от неговите живи сили, защото физическата субстанция само го скрива. Духовното обаче може да се възприеме във физическата субстанция, в материята. Помощ за такова прозрение се предоставя от пътищата, водещи към свръхсетивните светове, които Антропософията се стреми да посочи.

Антропософията не иска поради това да ни отведе от обикновения свят към аскетизъм, а отваря пътищата към духа, към свръхсетивните светове по такъв начин, че с помощта на духа отново да можем да формираме и оформяме материалния, практически живот.

Най-важното е да разпознаем творческа сила в духа. Духовният свят би бил наистина слаб, ако го възприемахме само като нетворчески елемент, надхвърлящ материята. Много хора казват: Физическият аспект на света е нещо ниско, нека се издигнем над него; нека изоставим материята, за да достигнем високи духовни сфери.

Много неща със сигурност трябва да бъдат преодоляни, за да се постигне познание за този дух, но когато сме го достигнали чрез любов (а това може да се постигне само чрез любов, чрез религиозна преданост и топлина, защото развитието на гореспоменатите морални качества ни води чрез любовта към свръхсетивните светове), тогава ние се хващаме за духовната, свръхсетивната същност, докато се приближаваме към материята. Защото силният духовен елемент не е този, който бяга от материята, а този, който образува материята, който може да бъде духовно активен в нея. Това е един аспект.

От друга страна, нека ви кажа още нещо, което трябва да се има предвид, скъпи мои съученици, а именно, че духовната наука Антропософия, както е разбираана тук, върви по пътищата, водещи към свръхсетивните светове, по такъв начин, че резултатите, получени по тези пътища, не стоят извън обикновените естествонаучни факти и техните действия, а ги проникват като душевно-духовна сила.

Точно както човек е пълноценно човешко същество в истинския смисъл на думата, защото тук, на земята, живее във физическо тяло, което носи в себе си душевно-духовен елемент, така и науката може да бъде наука в пълния смисъл на думата само ако не е просто познание за външната, физическа реалност, а ако това познание може да бъде проникнато от познанието за духовните светове. Поради тази причина духовната наука на Антропософията желае да се постави в рамките на другата наука, като отговори на изискванията на съществото и природата както на човека, така и на вселената. Точно както във физическия си живот човекът трябва

да носи в себе си дух и душа, така и истинската духовна наука, която отваря истински надеждни пътища към свръхсетивните духовни светове, трябва да стане духът и душата на обикновената наука, занимаваща се с физическия свят. И точно както духът и душата в човека не се борят или бунтуват срещу тялото, а трябва да хармонизират с него напълно, така и духовната наука на Антропософията трябва да бъде в пълна хармония с истинското, истинско познание за природата и историята.

## I. Основи на антропософията

В три лекции искам да ви направя преглед на това, което Антропософията казва за човека и неговата връзка с Вселената. Вселената и човекът несъмнено са двата най-важни проблема, защото те обхващат всеки въпрос, свързан с науката и живота, всеки проблем от най-голямо и най-малко значение.

В естеството на тези проблеми се крие, че по отношение на тях аз трябва да се огранича до антропософския хоризонт, тоест до нещата, свързани с големите житейски проблеми на човешкото съществуване, които надхвърлят знанията, получени чрез сетивното възприятие, и които се намират отвъд сферата на обикновената наука.

Що се отнася до човешкото същество, себепознанието несъмнено е проблем, който трябва да ни интересува най-много. Защото, за да придобием основа и твърда позиция в живота, първо трябва да придобием представа за собствената си природа. И трябва да се каже, че във всички времена хората са се стремели да придобият знание за вселената, защото са знаели, че мистериите на световната еволюция са свързани със собственото човешко същество; те са знаели, че могат да научат нещо за човешкото същество само като се стремят да узнаят какво е способна да им даде вселената, вселената, от която човешкото същество е част.

Освен това, не може да се отрече, че във връзка с познанието за човека и вселената, съвременните хора проявяват дълбок интерес към всичко, което надхвърля обикновената наука, и можем да кажем, че сега се правят безброй опити да се надхвърли сферите на обикновената наука, за да се изследва какво се крие отвъд раждането и смъртта, отвъд света, който може да бъде проумен чрез обикновеното сетивно възприятие и чрез разбирането, което се основава на него.

В последно време можем да наблюдаваме преди всичко, че има научни изследователи, които по много начини се стремят да надхвърлят посочените по-горе сфери, и като въведение нека спомена няколко поразителни концепции на съвременните изследователи, примери, които доказват, че живият интерес към проблемите, които ще бъдат тема на моите три лекции, наистина съществува, но които същевременно доказват колко е трудно, дори за хора, добре запознати с науката, да проникнат в сферата на душата и духа. Тъй като не искам да говоря абстрактно, нека веднага да продължа с конкретни примери.

Един немски учен, който работил усилено, за да открие как да проникне в свръхсетивната природа на душата и как да изследва влиянието, упражнявано от свръхсетивната природа на душата върху физическата природа на тялото, се опитал да даде много примери от своя медицински и научен опит, показващи влиянието на душата, влиянието на несъмнено психическа същност върху тялото. Ярък пример, съдържащ се в една от книгите, написани от този лекар и учен на име Шлайх, когото лично познавах добре, е следният. Той описва пациент, който дошъл при него в

състояние на силно вълнение, защото в кабинета си убодел кожата с мастилено писец. Лекарят успял да установи, че това е съвсем незначителна драскотина. Но пациентът бил под заблудата, че това убождане с мастилено писец му е причинило отравяне на кръвта и че ще трябва да умре, ако ръката му не бъде ампутирана, и той умолявал лекаря да ампутира ръката му, ръката му, възможно най-бързо. Лекарят можеше само да му каже да бъде спокоен, че след няколко дни ще се оправи и че няма от какво да се страхува. Като отговорен лекар, той трябваше да му каже това и, разбира се, не можеше да му ампутира ръката.

Но пациентът не бил доволен. Той отишъл при друг лекар, който му казал абсолютно същото и също отказал да му ампутира ръката. Шлайх въпреки това бил нервен, защото бил запознат с душевните настроения, и затова на следващия ден попитал как се чувства пациентът и му казали, че мъжът е починал.

Аутопсията не разкри никакви следи от отравяне на кръвта или подобни симптоми. Това беше изключено. И все пак пациентът беше починал.

Във връзка с този случай Шлайх отбелязва: Смърт, причинена от радикално самовнушение.

Пациентът е имал фикс идеята, че трябва да умре; това е било изключително радикално самовнушение и той наистина е умрял под негово влияние.

Това е твърдението на един изследовател, добре запознат с всички естественонаучни методи, с всички медицински методи. Той съобщава за този случай, за да покаже чисто психическо влияние, т.е. влиянието на мисълта върху телесните процеси, влияние, което според Шлайх показва, че в резултат на това е настъпила смъртта.

Шлайх споменава много други случаи, по-малко забележителни и радикални, за да докаже, че е възможно да се наблюдава душата, живееща в мисли, чувства, усещания и волеви импулси, и че душата наистина може да влияе на тялото. Той иска да опише, така да се каже, влиянието на свръхсетивното върху физическото. Друг случай е описан от далеч по-виден учен, сър Оливър Лодж. Сър Оливър Лодж загубил сина си Реймънд в последната война. Той паднал на белгийско-германската граница и Оливър Лодж, който отдавна бил почувствал желание да построи мост, водещ от сетивно-природонаучната сфера към свръхсетивната сфера, бил дълбоко развълнуван от загубата на любимия си син. Чрез много инциденти, които не са пряко свързани с този въпрос и които не е необходимо да разказвам, той бил подтикнат да използва медиумичната сила на определен човек, за да влезе във връзка с починалата душа на сина си Реймънд.

Когато подобен случай възникне в обикновените спиритични кръгове, не е необходимо да се разглежда сериозно, защото е известно колко ненаучни са тези срещи и колко аматорски и ненаучно се преценяват и разследват подобни случаи в тях. Но въпросът трябва да се вземе по-сериозно, когато имаме работа с един от най-великите съвременни учени, с човек, толкова добре запознат с сферата на

външните, естественонаучни изследвания и толкова добре запознат с научните методи. Ето защо книгата на Оливър Лодж за духовните му отношения със сина му Реймънд е направила толкова дълбоко впечатление на света.

При прочитането на тази книга веднага усещаме, че е написана от човек, който не подхожда повърхностно към изследването на подобни неща, а от съвестен и отговорен учен. Дори в други неща, които няма да споменавам тук, може да се види, че Оливър Лодж прилага в тази област същия начин на мислене, същия научен метод, който е свикнал да прилага в своята физическа лаборатория. Реалните факти, които той разказва и които, може да се каже, с право са произвели толкова дълбоко впечатление у всички, които са чели книгата на сър Оливър Лодж, са следните:

Чрез въпросния медиум, на Оливър Лодж и няколко други хора, присъстващи на сеансите, било казано, че синът му, тоест душата, духът на сина на Оливър Лодж, желае да опише сцена, разиграла се на белгийско-германската граница малко преди смъртта си, и медиумът разказал, че Реймънд Лодж е направил снимка и е описал това действие подробно. Изрично било посочено, че са направени две снимки; тези две снимки били внимателно описани и било обърнато внимание на факта, че на втората снимка синът на сър Оливър Лодж е имал малко по-различна поза от тази на първата.

Когато тези съобщения бяха направени в Лондон чрез медиума (сър Оливър Лодж го описва така, че човек наистина да може да види - подчертавам това изрично - че е взел всички възможни научни предпазни мерки), по времето, когато тези експерименти бяха проведени, никой в Лондон не знаеше нищо за тези снимки, нито че са били направени. След като проучи всички факти, сър Оливър Лодж стигна до заключението, че ако това съобщение е вярно, то може да дойде само от неговия син, от самия починал син.

Всъщност, след две или три седмици, снимките, които никой преди това не беше виждал, наистина пристигнаха в Лондон. Те съответстваха на описанието, дадено от медиума, или, както вярваше сър Оливър Лодж, на описанието, дадено от душата на сина му. Дори един учен би могъл да види в този факт, за начало, може да се каже, „*experimentum cruris*“. Никой в Лондон не би могъл да види снимките. Оказа се, че описанието е правилно дори по отношение на факта, че са направени две снимки и че втората показва разлика. Фотографът е направил снимката на групата, която включваше Реймънд Лодж, два пъти и за втората снимка е изместил малко фотоапарата си. Всичко това е било описано точно. Един съвестен учен не би могъл да намери и най-малката причина да поставя под въпрос комуникацията на медиума.

Двата радикални случая, които ви описах, показват, че копнежът, голямото желание на безспорно сериозните съвременни учени ги кара да търсят знание, което надхвърля фактите, разкрити от обикновените външни научни изследвания.

Но този, който говори за основите на антропософското изследване, този, който говори от антропософска гледна точка, трябва да обърне внимание на факта, че методите на това изследване се различават от тези, възприети дори от такива сериозно мислещи учени. Защото, по отношение на научния начин на мислене и научния манталитет, основите на антропософското изследване (надявам се, че моите три лекции ще ви изяснят нещата от всякакъв аспект) трябва да бъдат по-строги и по-съвестни от всички други, дори в сравнение с такива строги учени като гореспоменатите. И този, който се осмелява да критикува такива велики учени, може би е първо призван да прецени и да обясни много по-голямата сигурност, съставляваща основата на антропософията, която толкова често е обвинявана в разпространение на фантастични представи; тази сигурност, дадена от антропософията, е много по-голяма от тази, предавана от най-съвестните научни изследователи на настоящето. За да покаже критичното отношение, сериозния и истински научен характер на антропософията и нейните основи, нека първо изложи критичните възражения, които могат да бъдат повдигнати срещу научните интерпретации, дадени в двата гореспоменати примера.

Нека сега започна с тези неща, защото във връзка с днешната тема последните ми две лекции вече съдържаха много [ *25 ноември . Реалността на висшите светове. 26 ноември. Пътища към познанието на висшите светове .* ] обяснения, така че основните факти са известни на огромното мнозинство от присъстващите; позволете ми затова накратко да осветля нещата, които вече ви бяха обяснени, от друг ъгъл.

Следното възражение трябва да бъде повдигнато по отношение на Шлайх и неговия случай на „смърт чрез самовнушение“. Моля, приемете това, като начало, като просто критично възражение, показващо как биха могли да се разглеждат и нещата! Нека предположим, че човекът, който е убодел ръката си с мастилено писеца и е вярвал, че има отравяне на кръвта, всъщност е имал някакъв неизвестен вътрешен дефект, така че внезапната смърт по естествена причина би настъпила във всеки случай през нощта след инцидента. Такива случаи на внезапна смърт наистина съществуват. От друга страна, всички, които сериозно изследват какво може да се постигне чрез укрепване и интензифициране на човешките когнитивни сили, в посоката, която се опитам да посоча през последните няколко дни, знаят, че някои неопределени душевни сили могат да бъдат доведени до особен връх чрез някои аномални условия, чрез – може наистина да се каже – аномални патологични състояния. Такива случаи несъмнено съществуват и са критично описани в книги, така че всеки може да ги изпита, когато човешката воля (и ще видим как това е възможно) се трансформира и по този начин достигне когнитивна сила. Тъй като човешката воля е насочена към бъдещето, тя е способна, при определени патологични условия, да предчувства събития, които се подготвят, събития, които ще се случат в бъдеще, изхождайки от цялостните връзки на човешкия живот. Без

значение е дали ще наречем това предчувствие или ще му дадем някакво друго име. Но е факт, че при определени патологични състояния от по-лек характер, които не се проявяват ясно под формата на болест, човек може да предвиди, под формата на картина, че например след четиринадесет дни ще бъде свален от коня си. Всички предпазни мерки ще бъдат безполезни, защото той не може да възприеме съпътстващите обстоятелства. Той просто е имал предчувствие, просто е предвидил събитие, което предстои да се случи.

Критичното възражение, което трябва да бъде повдигнато от този, който наистина познава духовните връзки на човека в по-дълбок смисъл, е, че в случая с пациента на Шлайх, факторите, довели до внезапната му смърт на следващата нощ, може просто вече да са съществували и той да е имал вътрешно предчувствие за приближаващата си смърт. Такова предчувствие не е необходимо да бъде напълно съзнателно; то може съвсем спокойно да остане в подсъзнателните дълбини на душата. Но влиянието му върху съзнанието се проявява в симптоми, които могат да бъдат определени като нервност и безпокойство. Човек прави всякакви непреднамерени неща и е напълно възможно да си убоде пръста с мастилено перо под влиянието на нервността, произтичаща от такова предчувствие. Следователно въпросният човек просто е знаел несъзнателно (нека използвам този парадоксален израз), че ще умре. Той не е облякъл това в твърдението, че е имал предчувствие за смъртта си, а се е изнервил, убоил си е ръката с перото и се е вкопчил в убеждението, че ще трябва да умре от отравяне на кръвта. Следователно не става въпрос за смърт чрез самовнушение, а въпросният човек е имал предчувствие за предстоящата си смърт и всичките му действия са били определени от това. В този случай Шлайх просто бърка причина и следствие, няма самовнушение, както предполага Шлайх, в смисъл, че съзнателна мисъл е упражнила толкова силно внушение, че е последвала смърт; но смъртта би възникнала във всеки случай и предчувствието за смърт е било причина за фикс идеята на пациента.

Виждате ли, дори такива неща могат да бъдат разглеждани критично, ако се има предвид нещо друго, несъмнено възможно, а именно, че определени подсъзнателни състояния, които винаги съществуват в душата, едва доловимо изпъкват на повърхността на обикновеното съзнание, но маскирани. В несъзнателните дълбини на човешката душа много съзнателни проявления имат съвсем различен аспект и обикновеното съзнание просто им дава различно тълкуване.

Нека сега се обърнем към другия случай, този на сър Оливър Лодж. Несъмнено всички вие сте запознати с феномена, известен като „второ зрение“. Чрез засилване на човешките когнитивни сили е възможно да се възприемат неща, които не могат да бъдат възприети от обикновените здрави сетива; възможно е, така да се каже, да се видят нещата по начин, който не е в съответствие с обичайните условия на заобикалящото пространство, така че тази възприемчива способност може, така да се каже, да надхвърли пространството и времето. Този факт поражда критичното

възражение, което трябва да се повдигне дори срещу съвестността на една Оливър Лодж. Защото сър Оливър Лодж използва този *experimentum crucis*, за да докаже, че душата на сина му и никой друг трябва да му е говорила от Отвъдното. Но тези, които познават финия и интимен начин, по който работи второто зрение, и че при определени необичайни условия интимният характер на такава перцептивна способност е наистина способен да преодолее пространството и времето (медиумите винаги притежават тази перцептивна способност, макар че в по-голямата част от случаите това не е в тяхна полза), тези, които са запознати с този факт, знаят също, че човек, надарен с второ зрение, може да стигне дотам, че да даде описание, както в случая със сина на сър Оливър Лодж, описание, което може да се характеризира по следния начин:

Двете снимки пристигнаха в Лондон две или три седмици след сеанса. Вниманието на присъстващите на сеанса беше насочено към тези снимки, тоест към нещо, отнасящо се до бъдещето. И този факт, отнасящ се до бъдещето, можеше да бъде интерпретиран чрез един вид второ зрение, което медиумът притежаваше.

В този случай вече не може да се каже, че душата на Реймънд Лодж е проблясвала свръхсетивно в стаята, където сър Оливър Лодж е правил своите експерименти. Тук просто имаме работа с нещо, което се е случило изцяло на физическия план, тоест с визия за бъдещето, надхвърляща обикновената възприемчива способност, но която не оправдава вярването, че душа отвъд прага се е проявила в стаята за сеанси.

Споменавам тези два примера и възраженията срещу тях, за да събудя у вас чувство за съвестността и критичното отношение на антропософското духовно изследване.

Духовното изследване, практикувано в антропософията, първоначално не произтича от никакви необичайни явления (последните две лекции доказаха това), а от напълно нормални условия на човешкия живот, които се проявяват в силите на познанието, на волята и на чувството. Антропософското изследване се стреми да развие тези сили, които позволяват на човек да придобие познание за свръхсетивните светове, за да има, така да се каже, вътрешно право на това познание и за да придобие истинската съвестност, необходима в обучение, което укрепва мисълта.

Медитационните упражнения, като тези, които наскоро ви бяха описани, укрепват мисълта ни в голяма степен, така че начинът ни на мислене става също толкова жив и интензивен, колкото и сетивното възприятие. След това са волевите упражнения, които вече ви споменах и които ще бъдат характеризирани по-подробно в тези лекции. Волевите упражнения изискват преди всичко интензивно наблюдение на нормалния живот, ние трябва да се запознаем добре с условията, в които обикновено живеем.

Преди известно време един учен публикува кратко резюме на науката

Антропософия, въведена от мен. Този човек по никакъв начин не е сляп вярващ. Той накратко обобщава това, което ви представям като Антропософия, материал, който

вече представлява обемна литература. Той го обобщава, като същевременно заявява, че не е нито за, нито против Антропософията, но след това прави забележка, която има подобие на забележка на силен противник, въпреки че авторът не е нито противник, нито последовател. Трябва да призная, че тази остра забележка ме зарадва изключително много, особено ако се гледа в светлината, в която Антропософията се явява в сравнение с останалата част от съвременната култура. Авторът отбелязва, че в светлината на обикновеното съзнание много от моите твърдения произвеждат неустойимо комичен ефект. Трябва да призная, че харесвам тази забележка по следната проста причина: Когато се споменават неща, като случая със сър Оливър Лодж или другия случай, докладван от мен, хората наострят уши, защото по някакъв начин това се харесва на сензационализма им и защото се различава от това, което са свикнали да чуват.

Това не им се струва неустойимо комично. Но когато един антропософ е принуден да установи връзка с напълно нормални и човешки неща, с човешката памет или с обикновените изрази на човешката воля и обяснява, че чрез определени упражнения човешката мисъл може да се засилва и че чрез самообразование волята може да се развива така, че човек да се промени и да е способен да проникне като преобразен човек в свръхсетивния свят – и тъй като използва обикновени думи, обозначаващи неща, които обикновено ни заобикалят, думи, които хората не обичат да прилагат към нищо друго – тогава той може да произведе „неустойимо комичен ефект“. Следователно много неща имат такъв неустойимо комичен ефект върху хората, които искат да прилагат думите само към неща, към които те се прилагат в обикновения живот. За един антропософски духовен изследовател подобни възгледи за антропософията често изглеждат като писмо, което някой трябва да прочете, но вместо да чете, той започва да прави химически анализ на мастилото, с което е написано. Трябва да призная, че много твърдения за антропософията ми се струват сякаш човек анализира мастилото, използвано при писане на писмо, вместо да го чете.

Същественият момент в основите на Антропософията е, че човек започва от напълно нормални човешки преживявания, че човек има добри познания за съвременните научни истини, за съвременния етичен живот и развива точно тези неща по-интензивно, така че да може да проникне във висшите светове чрез засилване на когнитивните сили, които вече съществуват по-малко интензивно в обикновения живот и в науката. Разбира се, човек трябва да има разбиране за тези обикновени човешки преживявания. Трябва да се обърне внимание на напълно обикновени нормални преживявания, които обаче ние не сме много заинтересовани да наблюдаваме внимателно. Нещата, така да се каже, трябва да се превърнат в загадки и проблеми. Въпреки че са част от обикновения живот, човек лесно не вижда техния загадъчен характер. И тук вече започва за много хора „неустойимо комичният ефект“, тоест, когато човек започне да казва: Въпросите,

свързани с редуващите се състояния на будност и сън на човека, трябва преди всичко да се разглеждат като загадки.

През живота си ние непрекъснато преминаваме от състояние на будност към състояние на сън, но не обръщаме много внимание на това махало на живота, люлеещо се между състоянията на будност и сън. В тази връзка са изложени най-странни теории. Бих могъл да говоря дълго, ако трябваше да спомена някои от тези теории, свързани с редуващите се състояния на будност и сън. Но нека спомена само една, най-известната и обичайна, а именно, че просто се приема за даденост, че когато човек е буден, той се уморява, а когато е достатъчно уморен, заспива и че сънят от своя страна уравновесява умората. Сънят (това може да се опише по един или друг начин, повече или по-малко материалистично) елиминира причините за умората.

Бих искал да знам дали радикалните поддръжници на тази теория наистина могат да твърдят, че умората е причина за съня, когато например наблюдават човек, който всъщност няма никаква причина да се уморява през деня - да речем, един дебел господин, живеещ от частни средства, който отива на горе-долу солиден концерт или на лекция не късно вечерта, а следобед, и който заспива не след първите пет минути, а след две!

Тези неща отначало може наистина да изглеждат леко комични, но ако се разгледат от всяка страна, техният сериозен загадъчен характер трябва да изпъкне пред душата ни. Тези, които вярват, че редуващите се състояния на бодърстване и сън могат да бъдат изучавани с помощта на обикновените научни методи, прилагани днес, никога няма да стигнат до задоволително решение на този проблем. Дори такива напълно нормални житейски въпроси не могат да бъдат разглеждани с обикновените когнитивни сили, а с мислене, засилено чрез медитация, концентрация и други душевни упражнения, описани в моята книга „*Познание за висшите светове*“ и в моя „*Очерк на окултната наука*“, а също и с трансформирани сили на волята.

Какво се постига, когато се опитваме да укрепим мисълта чрез сериозна медитация? Вече ви обясних, че медитацията трябва да започне с укрепване на мисълта до такава степен, че тя да се превърне в трансформиран спомен. Нашата обикновена памет съдържа вътрешни картини, които възпроизвеждат преживяванията от нашия обикновен земен живот от раждането ни. Чрез паметта пред душата стои картината на някакво реално събитие и това, че душевният ни живот е здраво свързан с външния свят, в който живеем, е гарантирано от факта, че ние не бъркаме нещата по някакъв фантастичен начин, а че нашите споменни картини показват неща, които наистина са съществували.

Следователно, ние трябва да стигнем дотам, че да можем да поставим пред душата си, чрез въображаемото разбиране, описано през последните няколко дни, картини, които наподобяват обикновените ни споменни образи. Тези картини просто

възникват, когато все повече и повече внасяме медитативни понятия в съзнанието си и по този начин укрепваме душевната способност за мислене, точно както мускулът се укрепва чрез упражнения. Трябва да стигнем дотам, че да укрепим мисленето до такава степен, че то да може да живее в собственото си съдържание, по същия начин, по който обикновено живеем в сетивните си преживявания чрез сетивата си.

Когато подобни упражнения се правят достатъчно дълго време, когато наистина достигнем до такъв жив начин на мислене, тогава се развива нещо, което може да се определи като пластично, формообразуващо, морфологично мислене. Тогава нашето мислене съдържа жива същност, то има живо съдържание, което обикновено може да се открие само в сетивното възприятие. В този случай започваме да забелязваме нещо ново: това, което съвременната естествена наука извежда на преден план, е източник на съжаление за мнозина, то представлява материализъм. Но антропософията, която се стреми чрез своите методи да проникне в свръхсетивните светове, трябва в определена сфера да стане изцяло „материалистическа“, стимулирана по правилния начин от съвременната наука. Това е така, ако се научим да укрепваме мисленето си по правилния начин, ако можем да имаме пред себе си, във въображаемата мисъл, образи, които са също толкова живи, колкото и сетивните възприятия, и с които боравим също толкова свободно, колкото и със сетивните възприятия. Когато възприемаме нещо чрез сетивата си, ние безпогрешно знаем, че виждаме червено или чуваме нотата до диез и че това са впечатления, които идват при нас от външния свят, а не впечатления, които изникват от нашата собствена душа. По същия начин ние знаем чрез въображаемото мислене, че образите, които изникват пред нас, не са празни фантазми, произведени от душата, а че те са жива същност вътре, наподобяваща сетивното възприятие.

Когато вътрешно преживяваме това освобождение от тялото, тази свобода, която съществува и в сетивното възприятие, ние също знаем какво представлява паметта в обикновения живот. Когато си спомняме нещо, ние винаги се потапяме във физическото си тяло; всяка мисъл-спомен е свързана с паралелен физически или поне етерно-телесен процес. Научаваме се да познаваме материалното значение на този живот, който представлява обикновения живот на паметта. Тогава вече не приписваме съдържанието на паметта на независимата душа, както прави Бергсон, френският мислител, а знаем, че в обикновения процес на паметта душата просто се потапя в тялото и че тялото е инструментът, който извиква спомените ни. Сега знаем, че само чрез *въображение* достигаме до етапа, в който можем да мислим независимо от тялото, да можем да мислим в обикновения живот само с душата, което иначе никога не правим. В обикновения живот възприемаме чрез сетивата си, абстрахираме мислите си от сетивното възприятие и ги задържаме в паметта си. Но

този процес на задържане на мислите в паметта предполага, че се потапяме в тялото си.

Само въображаемото познание ни показва истинския процес на паметта и този на сетивното възприятие. Въображаемото познание ни показва какво означава да живеем в свободни мисли, еманципирани от тялото. То ни показва също какво означава да се потопим във физическия организъм с мислите си, когато си спомняме нещо. Точно както се учим да познаваме тези неща чрез засилване на мисленето, чрез усъвършенстване и засилване на мисълта чрез медитация, така можем да се научим да познаваме чрез волята *как* да преминем през един вид самообучение, което води до подобни резултати.

В обикновения живот волята придобива определена стойност само когато премине към външно действие; в противен случай тя си остава просто желание, дори и да ценим най-висшите идеали, най-красивите идеали, дори и да сме истински идеалисти. Най-висшите идеали ще си останат просто желания, ако не сме способни да овладеем външната физическа реалност.

Какво характеризира едно *желание*, едно *желание* ? То има особеното качество да бъде абстрахирано и откъснато от света на реалността. Символично може да се каже: Когато имаме само желания, това е като да отдръпнем сетивата на душата. Тогава ние живеем изцяло в собственото си същество, в душевния елемент. Но ние също така знаем, че желанията са, поначало, оцветени от човешките темпераменти. Меланхоличният човек ще има желания, които се различават от тези на сангвиника. Физическата основа на желанията би могла скоро да бъде открита от онези, които съвестно изследват тези въпроси с помощта на естественонаучни методи. Етерната основа на желанията следователно може да се види в темперамента, но техните физически условия могат да се възприемат в специалния състав на кръвта или в други качества на телесната конституция.

Това изисква критичното отношение, споменато в началото на лекцията ми; такова критично отношение разбива, бих казал, много приятни мечти. Позволете ми да ви дам няколко насоки, които показват как подобни приятни мечти могат да бъдат разсеяни.

Със сигурност не искам да бъда непочтителен, нито пък разрушавам който и да е идеал поради липса на благоговение, защото изпитвам дълбоко чувство за цялата красота, съдържаща се например в мистицизма на Света Тереза или на Свети Йоан от Кръста. Не мислете, че съм втори след някого в това да се възхищавам на цялата красота, съдържаща се в подобни мистични изрази. Но онези, които имат известен опит с особения начин, по който например Света Тереза или Свети Йоан от Кръста са произвели своите видения, знаят до каква степен човешките желания имат дял в тези видения. Те знаят, че желанията, които живеят в дълбините на душата, имат дял особено в мистичните преживявания и тези желания могат да накарат духовния изследовател да изучи телесната конституция на тези мистици. Нищо не е

осквернено, когато един духовен изследовател обръща внимание на подобни неща, когато посочва, че в определени органи открива вътрешно състояние на възбуда, че нервите упражняват различно влияние върху определени органи, като по този начин произвеждат определен ефект в душата, който може дори да придобие красивия аспект на виденията, описани от Свети Йоан от Кръста или от Света Тереза, или от други мистици от този тип. Ние сме много по-на прав път, ако търсим основата на подобни видения, които са толкова красиви и поетични в случая със Света Тереза и Свети Йоан от Кръста, в определени телесни състояния, отколкото в съзерцанието на някаква мъглява мистерия.

Както казах, не искам да разбивам на парчета нещо, което ценя толкова, колкото всеки друг човек в тази стая, но истината трябва да бъде показана, както и критичното отношение, произтичащо от антропософска основа. Трябва да се покаже, че един антропософ преди всичко не бива да става жертва на илюзии. Преди всичко той трябва да бъде свободен от илюзии по отношение на човешките желания, които са вкоренени в човешкия организъм, желания, вкоренени във физическия човешки организъм, които пламват, достигат, така да се каже, до точка на кипене, ако мога да използвам този израз, и водят до най-красивите видения. Човек, който желае да стане духовен изследовател в антропософския смисъл, трябва не само да укрепи мисленето си чрез медитация, но и да трансформира желанията си чрез самообучение.

Това може да се постигне, като систематично се предприемат действия, които иначе се случват сякаш от само себе си. Нека честно си признаем, че през обикновения си живот ние позволяваме на събитията да ни водят много повече, отколкото ние самите ръководим хода на живота си. В обикновения живот това или онова нещо може да ни повлияе и ако погледнем десет години назад в миналото си земно съществуване, ще открием, че външните условия и хората, които сме срещали, са разкрили в нас страна от характера ни, която сега представлява различен аспект от този, който е бил преди десет години.

Човек, който искрено се стреми да стане антропософски духовен изследовател, трябва във връзка с това да прави и упражнения, които влияят на волята.

Обикновената воля в живота придобива смисъл, когато е насочена към външни действия. Но антропософският духовен изследовател трябва да прилага импулсите на волята към собственото си развитие, към собствения си живот. Той трябва да може да преследва следната цел: „По отношение на тази или онази характеристика или израз на живота, ти трябва да се промениш, трябва да станеш различен от това, което беше.“ Макар че може да изглежда парадоксално, е от голяма полза, ако започнем да променяме нещо в себе си чрез собствена инициатива, чрез собствен импулс; ако променим някой силно вкоренен навик или дори малка дреболия.

Повтарям, че това може да е нещо съвсем незначително, например, почеркът на човек. Ако някой наистина се стреми с желязна воля да промени почерка си,

прилагането на енергия, необходима за трансформацията на навика, може да се сравни с укрепването на мускул, защото волята се укрепва. Като става по-силна и като се прилага навътре, вместо навън, волята започва да упражнява определени влияния в човека. Трансформациите във външния свят, някога породени от ефектите на волята, сега се превръщат в трансформации в човешката природа. Ако правим упражнения на волята, както е описано подробно в антропософските книги, ние достигаем до точката на трансформация на живота си на желания, така че той да се освободи от човешката организация, точно както мисленето ни се освобождава от тялото чрез медитация.

В моментите, в които живеем в антропософски изследвания, ние вече не се намираме в състояние, което може да се опише с думите, че желанието е баща на мисълта. Когато упражняваме това самообучение, това приложение на обучението на себе си в по-зряла възраст, нашите желания и мечти се превръщат във вътрешна сила, която се обединява с еманципираното мислене. Това ни води до реално възприятие за истинската природа на волевите импулси в обикновения живот и до възприятие за истинската природа на мислите в обикновения живот. Точно както обикновено възприемаме червено или синьо, или чуваме до диез или до, така сега възприемаме мислите като реалности; ние се учим да познаваме волевите импулси обективно, тоест отделени от собственото ни същество.

По този начин достигаем до точката на правилна преценка за редуващите се условия на бодърстване и сън. Само чрез обективизиране на мисълта чрез упражнение, толкова обективна, колкото сетивното възприятие, така че вече да не сме свързани с тялото си, както в случая на запомнена мисъл, само с това мислене, развито в свободна медитация, можем правилно да схванем и възприемем акта на заспиване.

Човек, който се стреми да разбере нормалния акт на заспиване с помощта на обикновените когнитивни сили, може да изложи една хипотеза след друга, но няма да е в състояние да разпознае истинската природа на съня.

Това засилено мислене, което придобиваме, и от друга страна, нашите трансформирани желания, са тези, които ни показват, че когато заспим, можем по известен начин все още да следваме момента, в който сънят ни обзема; ние наблюдаваме, така да се каже, акта на заспиване и се научаваме да осъзнаваме, че когато заспиваме, ние не просто имаме пред себе си променено телесно състояние, а че наистина се изплъзваме от тялото си с нашия самостоятелен душевен живот; излизаме от тялото си и оставяме нещо след себе си – а именно, нашите мисли. Можем съзнателно да оставим мислите си зад гърба си, когато заспим, само защото мисленето ни е усилено. Мислите остават с тялото и го изпълват под формата на формиращи сили. Забелязваме, че сме напуснали тялото си само с чувството и с волята си. Но като възприемаме с коя част от душата напускаме тялото, ние

едновременно получаваме обективна сигурност, че имаме самостоятелна душевна същност и че излизаме от тялото с тази самостоятелна душевна същност.

И сега знаем, че това, което оставяме в леглото, когато заспим, не е само нещо, което може да бъде изследвано от физиологията, анатомията и биологията, но че е пронизано от мрежата от мисли. Тази мрежа от мисли първо трябва да бъде достатъчно здрава, за да можем да я изоставим съзнателно, по същия начин, както съзнателно обръщаме лицето си от цветовете и преставаме да ги гледаме. Чрез тази засилена мисъл ние знаем, че оставяме в леглото физическото си тяло и тяло от сили, съдържащи мисли, които действат като сили; оставяме тези тела, за да могат те да съществуват независимо между заспиването и събуждането.

Тези мисли, тези морфологични мисли, описани ви в последните лекции, съществуват в нашето обикновено съзнание само като отразени образи. Те също имат реалност и с тази реалност изпълват нашето физическо тяло като специално етерно тяло.

Сега знаем, че когато заспим, ние изоставяме сетивното си тяло и мисловното си тяло (мога да кажа също, физическото тяло и етерното тяло, или физическото тяло и тялото на формиращите сили). Ние изоставяме тези тела с нашата воля и с нашите чувства. В обикновения живот нашата конституция не позволява на съзнанието ни да остане ясно, то не е достатъчно силно, за да поддържа съзнанието, освен ако не е изпълнено с мисли. Съзнанието, каквото го имаме в обикновения живот и в обикновената наука, трябва да се обедини с тялото и да преживее в тялото мислите на тялото; само тогава то е напълно съзнателно. Но когато душата напусне тялото като просто чувство и воля, ние обикновено ставаме несъзнателни.

Но човек, който достигне до въображаемото мислене, за което стана дума наскоро, преживява момента на заспиване съзнателно и може да създаде състояния, които наподобяват обикновен сън, с изключение на това, че не са несъзнателни, а че в него действат сили и че той наистина може да изпита организма на чувството и волята; тоест, той наистина изпита онази част от своето същество, която може да се освободи от тялото.

Ако по този начин се научим да познаваме момента на заспиване, ние се учим да познаваме и момента на събуждане. Сега се учим да преценяваме, че моментът на събуждане всъщност се състои от две части: Нашето отношение при събуждане е същото, както когато се произвежда сетивно впечатление. Винаги, когато се събудим, нещо трябва да стимулира душата. Това трябва да е само нашето собствено тяло, което е спало достатъчно дълго и което произвежда този стимул в промененото си състояние. Но както има стимул във всяко сетивно впечатление, така винаги има стимул, когато се събудим, и този стимул действа върху нашето чувство, което е напуснало тялото, когато сме заспали. Точно както очите и ушите възприемат цветове и звуци, така и еманципираната душа сега възприема чрез усещане нещо, което е външно; моментът на събуждане е възприятие чрез чувство;

ние се хващаме за тялото, когато се събудим. Независимата воля се хваща за физическия организъм по същия начин, по който обикновено движим ръка или крак. Събуждането всъщност се състои от тези две действия.

Що се отнася до заспиването и събуждането, ние вече се научихме да познаваме редуващата се връзка между независимата душа, която напуска тялото всяка нощ със своите чувства и воля, и условията, в които душата живее от момента на събуждането до момента на заспиването, когато се съединява с тялото.

Следователно антропософското изследване се основава на укрепване на способността за мислене и волята, така че да можем да наблюдаваме и наистина да възприемаме неща, които обикновено не можем да възприемем. И ако по този начин сме способни да възприемаме редуващите се условия на сън и бодърстване, тогава сме способни да преминем към нещо друго.

Защото, ако продължаваме все повече и повече с упражненията, описани в последните лекции и посочени подробно в вече споменатите книги, стигаме дотам, че не винаги заспиваме, когато напуснем тялото, а можем по желание да извлечем от тялото чувствата и волята си и наистина да погледнем назад към тялото. Тогава човешкото тяло е обективно като бюро или маса в обикновения живот. Ние се учим да познаваме нещо само защото вече не сме свързани с него, вече не сме проникнати от него субективно, защото то стои пред нас като обект.

Обектът, който стои пред нас, когато напуснем тялото с волята и чувството, е преди всичко физическото тяло. Утре ще видим, че това възприятие извън тялото ни дава нов аспект на физическото същество на човека. Ние възприемаме преди всичко тялото от формиращи сили, състоящо се от мрежа от мисли, но активни мисли.

Гледаме го назад, сякаш е огледало. И тогава се сблъскваме със странния факт, че докато преди бяхме субективно или лично свързани с мислите си, сега се изправяме пред този свят на мислите, сякаш е фотографска плака; когато гледаме назад към тялото си, мислите ни стоят пред нас като фотографска плака. Това е същото като миниатюрното отражение на света, което обикновено имаме в окото си. Точно както окото е орган на зрението, поради факта, че може да възпроизвежда света в себе си, така и етерното и физическото тяло, които са останали, се превръщат в отразяващ апарат, където нещо се отразява чрез душата и духа, докато окото ни дава само физическо отражение на нещо отвън. Като оставяме мислите си във физическото тяло, ние виждаме през това огледало не само мрежата от мисли, но и света.

Следователно, протичането на душевно-духовните събития може да бъде описано подробно, когато когнитивните сили се засилят чрез медитация и самотренировка на волята, за да се придобият знания за свръхсетивните светове. Такова обучение ни позволява да развием определени състояния, в които сме извън тялото си, но които не приличат на сън; те представляват нещо, което в моите книги е обозначено като непрекъснатост на съзнанието. Във висшето познание ние наистина излизаме

от тялото с освободената си душевна същност. Можем да разпознаем, че сме напуснали тялото, чрез факта, че огледалото на мислите вече не е вътре в нас, а отвън. Излизаме от тялото, но оставаме напълно самосъзнателни, както вече беше обяснено.

Можем да се върнем в тялото, когато пожелаем; не ставаме жертва на халюцинации или видения, а можем да проследим целия процес с математическа прецизност. Тъй като целият процес може да бъде наблюдаван по този начин, ние сме способни да преценяваме и обикновените събития от земния живот, когато се завърнем в тялото. Сега знаем какво е да се потопиш в тялото с освободената душа. Ние не само се учим да познаваме акта на заспиване, когато напускаме тялото, но сега се учим и да се връщаме по желание в тялото си с освободената душа.

Особено впечатление ни оставя, когато веднъж преживеем тази еманципирана душа и след това отново се потопим в тялото, така че душата да бъде затворена от тялото. Душевно-духовният свят, който беше около нас, когато бяхме извън тялото, сега престава да съществува за нас. Чувстваме се сякаш този свят е изчезнал и че тялото ни поглъща, когато се потопим в него. Научаваме се също какво е да напуснеш тялото; виждаме как мислите си отиват от нас, защото остават с тялото, и как ние напускаме тялото с чувстващата и волевата част на душата си. Но напускайки тялото си, ние едновременно с това усещаме, че духовният свят започва да се издига пред нас.

Какви знания сме придобили сега? Чрез процесите на събуждане и заспиване, ние се научихме да познаваме раждането и смъртта. Преживяхме как човешкото същество несъзнателно изоставя своя физически и етерни организъм с чувството и волята си и как се връща в тялото, когато се събуди сутрин.

Когато сме направили гореспоменатите упражнения, ние ставаме съзнателни там, където преди сме били в безсъзнание, след като напуснем тялото си. В пълно съзнание сега преживяваме предварително процес, който се случва, когато умрем. И когато се потопим във физическото си тяло при завръщането си от духовния свят, когато мислите отвън изчезнат и отново се появят като просто образи, утвърждаващи се в личността като нещо, което не е реално, тогава се научаваме да познаваме процеса на раждане.

Докато обикновените научни методи се задоволяват с обикновеното разбиране, с обикновените мисли, които се прилагат към външни наблюдения и експерименти, които остават свързани с нас, антропософското изследване трансформира личността, като прави мисълта обективна и като използва тялото като всеобхватен сетивен орган. Бих казал, че тялото се превръща в едно голямо око. Това око обаче е отвън и е едновременно фотографска плака.

Светът, в който проникваме чрез духовно изследване, душевно-духовният свят, сега се отразява във външния свят като мисъл. Прозрението за напълно нормални процеси, като например сън и бодърстване, или раждане и смърт, сега ни позволява

да постигнем и вътрешно виждане на душевния свят, ние възприемаме всичко, което се отнася до душата. Сега нашият собствен опит ни позволява да различим дали това, което професор Шлайх определя като смърт чрез самовнушение, е било просто несъзнателно представяне или това, което е било описано от сър Оливър Лодж, е било „второ виждане“.

Сега можем да разпознаем отношението на човек, който не е съзнателен духовен изследовател, но чиято независима душа е изтласкана от тялото поради някакви необичайни състояния. Това може да се дължи на някакво заболяване на физическото тяло. Да предположим, че има лезия в орган; това може да е напълно достатъчно, за да накара душевно-духовното същество на човек, който все още не е способен на самостоятелно духовно виждане, да бъде изтласкано от физическото тяло не защото заспива, а поради патологично състояние на тялото, така че той сега получава несъвършено възприятие за неща, които духовният изследовател възприема съзнателно и методично.

Не е нужно да отричаме истинността на необичайните наблюдения, които са интересни за онези хора днес, желаещи да излязат от сферата на обикновените, тривиални факти. Но ние можем да гледаме критично на такива необичайни наблюдения и подобно критично отношение се дължи на факта, че духовната наука Антропософията не е карикатура, за която мнозина я предполагат, а чрез пробуждане на специални духовни сили и чрез пълно признаване на научния съвестен метод, придобит от човечеството през последните векове, тя се стреми да се издигне до свръхсетивните светове. И тъй като човешкото същество е свързано със свръхсетивните светове с най-съкровено, безсмъртно ядро на своето същество, само духовното изследване може да разпознае смъртната и безсмъртна същност на човека. Това ще бъде обяснено по-подробно в утрешната лекция. Чрез факта, че човешкото същество се потапя във вечната си част, че не само изгражда антропология, предаваща знание, което може да се придобие само чрез физическото тяло, но и чрез факта, че изгражда антропософия, предаваща знание, което човекът като самостоятелно същество получава чрез душата и духа си, чрез този факт човешкото същество наистина се научава да познава света в истинския му аспект.

Задачата на следващите ми две лекции ще бъде да опиша истинското същество на човека, неговото безсмъртно, вечно битие и истинския аспект на вселената, от посочената днес гледна точка.

## II. Човекът в светлината на антропософията

Ако не бях говорил с вас вчера, не бих могъл да ви изнеса днешната лекция във формата, в която възнамерявам да я изнеса. Това е не само защото тази лекция ще бъде продължение на вчерашната, но и защото фактите, отнасящи се до истинското същество на човека, които са достъпни за антропософското изследване, на пръв поглед изглеждат толкова парадоксални, че е необходимо да се знае сигурната основа, върху която се основават тези истини. Мисля, че ви обясних достатъчно ясно, че както по отношение на критичното отношение, така и по отношение на съвестната форма на изследване, антропософията е напълно способна да се конкурира с всичко, което съвременните хора са свикнали да считат за научен метод и научен начин на мислене.

Темата на днешната лекция е истинското същество на човека, което, лежащо в основата на неговото външно физическо същество, го формира и ръководи. Духовната наука може преди всичко да покаже, че физическото същество на човека принадлежи повече, отколкото обикновено се мисли, към развитието на света като такъв, и тази връзка с цялостната еволюция на света ще бъде темата на следващата ми лекция. Сериозните хора, а също и сериозните учени, сега имат различен поглед върху истинското същество на човека, отколкото преди няколко десетилетия, в разцвета на материализма.

Но антропософските факти, които ще бъдат изложени сега, може би ще бъдат отхвърлени най-силно от онези, които се стремят да се доближат до елемента на душата и духа в човека, придържайки се, така да се каже, към по-материалистичния аспект на науката.

Виждаме, че хората сега започват да се интересуват от причините, които пораждат определени аномални душевни състояния у човека, подлагащи го на халюцинации и заблуди, на внушение и самовнушение. Хората сега са особено заинтересовани от тези аномални психически явления, защото те могат да бъдат изследвани по същия начин, по който се провеждат физически експерименти, без да се разгръщат спящите сили на душата, за които говорих в последната си лекция. Към хора с аномален духовен живот се подхожда просто експериментално и явленията се изследват по същия начин, по който се правят експерименти в лаборатория.

Такива хора, както и много от тези, които не са жертва на аномални душевни състояния, често вярват, че необичайните психически състояния, видения или халюцинации представляват някакво средство за по-дълбоко проникване в истинското същество на човека; те дори смятат, че в тези аномални състояния може да се получи един вид откровение от реалните духовни светове.

Сега, когато истинското същество на човека може да бъде изследвано в светлината на антропософията, е възможно да се хвърли светлина върху истинското значение на тези аномални психически състояния. Вчерашното критично разглеждане на

някои факти може би ви е убедило още от самото начало, че антропософските духовни изследвания могат да се справят дори с такива аномални явления със строго критично отношение.

Друг вид феномен се сблъсква с нас, когато е възможно да се възприемат определени мисли на определени хора при условия на време и пространство, които несъмнено трябва да бъдат определени като аномални. Тези случаи сега се обсъждат доста сериозно от съвременните учени. Телепатията е феномен от този вид. По време на определени психически състояния мислите могат да бъдат възприемани чрез телепатия без обикновения инструмент на сетивата; всъщност тези мисли могат да бъдат възприемани дори от разстояние. Говори се също за телекинеза или за определени сили, идващи от човешкото същество, които се проявяват просто чрез влияния от разстояние, без физическото посредничество на човешкото същество, така че изглежда сякаш е възможно да се разгърне силата на волята и да се предаде в пространството без посредничеството на тялото. В научните среди вече са правени експерименти с прилагането на научни методи, експерименти, попадащи в категорията на телепластиката, при които фантоми и привидно физически форми се появяват във връзка с човек или в непосредствена близост до него. Ясно е, че тези форми се състоят от фина субстанция, от етерна субстанция и че пластично те са пропити от нещо, вкоренено като пластична сила в човешкото мислене, от нещо съществуващо нечовешко мислене.

Следователно говорим за телепатия, телекинеза и телепластика. Когато антропософската духовна наука се сблъсква с тези явления, тя отново трябва да повдигне критичния въпрос: Дали тези явления произтичат от онази част от човешкото същество, която, както беше обяснено вчера, напуска физическото и етерното тяло на човека в момента на заспиване, онова чувствително и волево същество, което остава извън тялото от момента на заспиване до момента на събуждане? Дали явленията, известни като телепатия, телекинеза и телепластика, са дейност на вечната душевно-духовна същност на човека, на онази част, която сме се научили да познаваме като негово чувствено и волево същество, или може би са просто дейност на онази част, която остава в леглото по време на сън, състояща се единствено от физическото и етерното тяло, или тялото на формиращите сили? Ако тези явления са просто дейности на последните, те принадлежат към онази част, която изчезва, когато умрем, независимо колко прекрасни и необикновени могат да ни се струват. Защото, когато умрем, частта, която остава в леглото по време на сън, изчезва. Това, което представлява безсмъртното, вечно същество на човека, това, което напуска физическото и етерното тяло по време на сън, като правило напуска и физическото тяло, когато сме под някакво хипнотично влияние, при явленията телепатия, телекинеза и телепластика. Следователно трябва да кажем: Тези така наречени прекрасни явления не могат да сочат нищо, свързано с вечното същество на човека; независимо колко ненормални са те, те са свързани с

онази част от неговото същество, която се отделя от него, когато умира, и която се свързва с елемента на земята. В този случай те са способни само да посочат свят, който изчезва, когато човешкото същество премине през портала на смъртта. Следователно, духовната наука Антропософията трябва да повдигне това критично възражение по отношение на определени явления, които са широко признати днес, по същия начин, по който такива възражения трябваше да бъдат повдигнати по отношение на явленията, описани вчера. Ще бъде от съществено значение да знаем какво има да каже Антропософията по отношение на тези явления, въз основа на своите изследвания, свързани с истинската безсмъртна същност на човека. Може би още веднъж бих искал да обърна внимание на факта, че чрез упражненията на медитация, чрез упражненията на мисълта и волята, споменати вчера и в други лекции, които бяха изнесени тук, може да се създаде състояние, особено по отношение на чувствата и волевата част на човека, което наподобява състоянието на сън, макар че е коренно различно от него. Вчера ви описах как сетивното и волево същество в човека, което обикновено е несъзнателно и сякаш безжизнено, може да бъде изпълнено с вътрешен живот, със светлина и сила, така че да е възможно да се създаде състояние, при което чувствителните и волевите части на човека са извън физическото тяло, както е по време на сън, и при което тези самостоятелни душевно-духовни части могат да бъдат използвани за антропософски изследвания. В този случай ние вече не живеем в тъмен свят, който ни прави несъзнателни, а сме заобиколени от духовен свят, където първият обект, върху който можем да погледнем назад, е нашето физическо тяло и нашето тяло от формиращи сили. Това тяло от формиращи сили снабдява вътрешното душевно-духовно същество, което е напуснало физическото и етерното тяло, огледално отражение на света под формата на мисли, които сега се възприемат като сили. Нашият мисловен свят, който преди е бил свързан с нас, сега ни се връща като огледални отражения от физическото тяло, което сме оставили зад гърба си, така че ние получаваме образ на света не защото получаваме образи на външния свят чрез сетивните си органи, например чрез окото, което ни предава съзнателни преживявания на физическия свят, а защото сега получаваме образ на духовната основа на света чрез факта, че човешкият организъм става сякаш сетивен орган, който сега е извън човека, както всеки друг обект. Чрез постепенен напредък в антропософските изследвания и чрез вътрешно укрепване и укрепване, можем да се научим да познаваме това същество, което е външно. Вече ви обясних, че това състояние, в което живее антропософският изследовател, се различава от всичко, което хората преживяват във визионна форма, чрез халюцинации или чрез други психически състояния. Духовният изследовател винаги е в състояние да поддържа контролирано, здраво състояние на съзнанието, докато изследва висшия свят. Той е в състояние, което наистина може да се определи като люлеене напред-назад от възприятието на духовния свят към

това на физическия свят. С други думи, той може последователно да живее извън физическото си тяло и сетивните си възприятия, както вече беше описано, и да се връща към пълното си съзнание, към обичайната си способност да мисли, чувства и воли, така че да може да преценява свръхсетивните си преживявания с ежедневно си мислене, чувстване и воля, с нормалния си, хладнокръвен здрав разум, със способностите, с които обикновено преценява живота като цяло. Резултатите от духовно-научните изследвания следователно могат да бъдат преценявани съвсем критично; може да се възприеме строго критично отношение към висшите преживявания, пред които е изправена душата на духовно-научния изследовател.

При аномални душевни състояния нямаме това редуване от едно състояние на съзнанието към друго. Хората, които имат видения или халюцинации, не могат да се върнат по желание, когато сметнат за най-добро, в обикновеното си, спокойно състояние на ума, чрез усилие на волята; тоест, те не могат да се върнат по желание във физическото си тяло. Те са доведен до такива аномални състояния от неволен подсъзнателен елемент, който произвежда халюцинации и видения, и пълната липса на критика по отношение на техните аномални състояния е факт, който трябва да се посочва отново и отново, когато резултатите от антропософските, духовно-научни изследвания се свързват с неща, които имат визионерски или халюцинаторен характер.

Чрез люлеене напред-назад от по-висше състояние на съзнанието към обичайния начин на виждане на нещата и към обикновеното съзнание, ние все повече и повече постигаме способността да погледнем назад към нашите физически и етерни тела, които сега съществуват обективно извън нашето душевно-духовно ядро; ние погледнем назад към физическите и етерните тела със сили, развити в сетивната и волевата част на нашето същество. Чрез издигане до имажинерното състояние на съзнанието, ние сега наистина се научаваме да познаваме това, което имаме пред себе си като картина на друг свят. Важното, което трябва да се има предвид, е, че чрез имажинерното и вдъхновяващо знание, описано в последните ми лекции, ние наистина се научаваме да формираме преценка за физическото тяло и тялото от формиращи сили, които сега виждаме отвън.

За да използваме сравнение, все едно първо имаме пред себе си картина и бихме могли да научим съответната реалност, която тя представя, като придобием знание за законите на перспективата. Но реалността, която получаваме от обикновена картина, е в края на краищата само вътрешно душевно преживяване, докато по-широката перспектива, в която обективно гледаме на физическото тяло и тялото на формиращите сили, е реално преживяване на фактите. Защото се научаваме да знаем, че физическото тяло и тялото на формиращите сили съдържат в образ това, което самите ние сме били, преди да слезем във физическия свят чрез раждане или зачеване.

В тази перспектива нещо се освобождава от това, което виждаме пред себе си, и ни връща обратно в духовния свят, през който сме преминали, преди да се обединим чрез раждане или зачеване с физическата субстанция, дадена ни от нашите родители и предци и предадена от физическия поток на наследственост тук, на земята. Можем да наблюдаваме душевно-духовния свят, който ни заобикаля, преди да слезем в земно съществуване; това е светът, който съдържа силите, обединени с нашата физическа форма, предадени от нашите родители и предци.

Сега се учим да познаваме себе си в нашето предсъществуване, в нашето предродилно състояние, и характерният факт, който се издига пред нас, е, че в тази картина, представяща предсъществуващото същество на човека, ние всъщност виждаме света обърнат, в сравнение с физическа перспектива. Във физическа перспектива виждаме най-близките обекти най-ясно от всички и колкото по-далеч се намират те, толкова по-неясни стават; това характеризира перспективата на пространствения свят.

Но нещата изглеждат обърнати в перспективата, която сега се издига от останалия човек. Нещата, които са най-тясно свързани с нашия физически живот на земята, са тези, които са ни най-познати в настоящия опит; в действителност ние не познаваме собствената си вътрешна същност по време на физическия си живот на земята.

Нашият физически живот на земята е нещо, което помрачава нашето вечно същество, най-съкровено то ни ядро. Но когато погледнем в предсъществуващия свят, нещата, които възприемаме духовно първо, не са тези, които са ни най-познати в земния живот, не са най-близките, най-близките неща, а първо възприемаме по-далечните неща. Ако сме се издигнали през трите етапа, които могат да бъдат развити чрез упражнения като по-висши етапи на познание, в съответствие с описанията, съдържащи се в моята книга „*Познание за висшите светове*“, тогава въображението, вдъхновението и интуицията наистина ни позволяват да получим пълна душевно-духовна картина на вселената, водеща ни обратно към минал живот на земята.

Точно както физическата перспектива е ограничена в разстоянието, така и образът, който получаваме за един свят, в който сме живели в предсъществуващо състояние, е ограничен от един минал земен живот, който ни се открива чрез интуицията.

Духовната наука Антропософията не говори за нищо фантастично, нито за някакво логическо заключение, когато говори за повтарящите се животи на земята, защото това знание се придобива чрез познание, то е факт, който се представя пред истинското духовно зрение. Но това духовно зрение, това духовно възприятие, първо трябва да бъде извлечено от дълбините на душата. Тогава ние получаваме позитивно знание за факта, че физическото тяло на човека, етерното тяло на човека или тялото на формиращите сили пластично съдържат онези същностни сили, които са живели в човека през времето между смъртта и новото раждане.

Това обяснява и защо сме се развили от духовен свят във физическия свят. Във физическото тяло, което човекът носи не просто като обвивка, а като вид инструмент, и в етерното тяло, съдържащо живите сили, които лежат в основата на органите, на метаболизма и растежа, в тези тела, които се явяват обективно пред нас в духовно зрение, живее вътрешното ядро на душата, което е пластично оформено в тях, същността на душата, каквато тя се е развивала в душевно-духовен свят от последната смърт до последното раждане. Когато напуснем физическото и етерното тяло с нашето сетивно-волево същество, ние се научаваме да осъзнаваме какво оставяме след себе си като последното нещо, така да се каже, към което с копнеж сме се обърнали, остарявайки, така да се каже, в духовния свят; последното нещо, към което сме се обърнали в съществуването си между смъртта и новото раждане, преди да „умрем“ в духовния свят. Точно както възприемаме, че физическото ни тяло започва да избледнява в определена възраст, приближавайки се към смъртта чрез старостта, така възприемаме, че нашата душевно-духовна същност започва да избледнява в духовния свят, в който тогава живеем.

Това избледняване на нашата душевно-духовна същност се проявява в копнежа ни за физическия свят, за телесно-физическо въплъщение. Следователно, онази част, която живее във физическото и етерното ни тяло, представлява, така да се каже, последната фаза от нашето съществуване горе в духовния свят. По време на съня си, когато напускаме физическото си тяло като съзнателно-волеви същества, ние оставяме зад гърба си миналото си.

Какво тогава вземаме със себе си? Ако осъзнаем факта, че оставяме зад гърба си миналото си, можем също така да осъзнаем факта, че това, което обикновено е несъзнателно преживяване от момента на заспиване до момента на събуждане, е онази част от човешкото същество, която преминава през портала на смъртта и отново навлиза в душевно-духовния свят. Онази част от човешкото същество, която не е могла да се потопи във физическото и етерното тяло, която е останала, така да се каже, тази част излиза всяка нощ, когато заспим, и тя също преминава отново като същество на чувството и волята през портала на смъртта. Така вечността става гарантирана за човека чрез това реално възприятие.

И ако сега погледнем назад към това, към което се стреми без никакво разбиране определено съвременен научно направление, което се вкопчва във външни, повърхностни факти, за да изследва феномени като телепатия, телепластика и телекинеза, виждаме, че тези феномени са наистина свързани с миналото на човека, с частта, която загива, когато той умира, с нещо, което не може да представлява нищо, отнасящо се до реалния свръхсетивен свят, а само със сили, които са свързани с човека във физическия свят на Земята.

Ако си представим живо онази част от нашето предсъществуващо същество, която се спуска във физическо въплъщение чрез зачеването и раждането, можем да разберем, че в своето развитие тя абсорбира силите и веществата, предавани от

наследствения поток; тя също така приема сили по време на земното съществуване, които се абсорбират чрез процеса на хранене и дишане и чрез всичко, което човешкото същество получава от външния свят. Човекът съществува като пълна реалност само в това същество, което се спуска във физическо въплъщение от предсъществуващ, предродилен живот. В тялото на майката то вече навлиза и се обгръща с физическа материя и по-късно абсорбира вещество чрез дишане, хранене и т.н.

Само когато човекът е буден, само по време на това нормално състояние на живот, частта, която човекът по този начин включва в себе си, влиза във връзка с истинското си същество, със своето сетивно и волево същество, чрез физическото и етерното тяло. Когато човекът е буден, съществува нормална връзка между неговото сетивно-волево същество и неговата мисловна способност, която е свързана, както вече видяхме, с етерното тяло и с физическото тяло.

Нека сега предположим, че в хипнотично състояние чувствителната и волева същност на човека е извлечена от физическото и етерното тяло. Хипнотизираният човек, когото тогава имаме пред себе си, се състои само от тялото от формиращи сили и от физическото тяло, с всички физически вещества и сили, които е поел от външния физически свят. Съществуват много реципрочни връзки между тези вещества и сили и околния свят и всичко това навлиза в човешкото същество.

Когато чувствителната, волева част на човека е извън физическото и етерното тяло, е възможно да се наблюдава влиянието на тези физически вещества. Чрез антропософско изследване откриваме, че това не се отнася до безсмъртната същност на човека, до вътрешното ядро на човека, а че е нещо, което се отнася до външния свят и което се обединява с неговата безсмъртна част, нещо, което е било включено в него в миналото.

Същото може да се появи, ако човек се поддаде на някакъв вид болест. В нормално състояние, болният орган може да се усети чрез болка, болест и т.н. Това е случаят, когато волево-чувственото същество е правилно свързано с физическото и етерното тяло. Но ако физическото или дори етерното тяло е по някакъв начин деформирано от болест, тогава чрез болестта на някой орган, някой вътрешен член на душата и духа, чувствено-волевото същество в човека се гмурка по-дълбоко в своята животно-физическа природа, отколкото е в нормално състояние на съзнанието, когато спомените се връщат само като огледални отражения. Когато физическите органи са здрави, човекът се гмурка във физическото си тяло само до известна степен; но ако органите са болни, ако е болен само *един* орган, душевно-духовното същество не само се гмурка до точката, където възниква болка при нормално протичане на болестта, но се гмурка още по-дълбоко. Душевно-духовното същество се обединява с физическия организъм. Докато в обичайния ход на живота сетивно-волевото същество на човека обикновено е свързано само със сетивната и нервната система, сега то се свързва с по-нисшите животински органи и с вегетативните

органи, така че възникват неволеви състояния на халюцинации и визионерски преживявания. Вижда се, че халюцинациите и визионерските преживявания, както и други подобни състояния, са изцяло свързани с физическото и етерното тяло на човека и следователно те могат да бъдат само преживявания, които изчезват, когато човешкото същество умре, и не могат да хвърлят никаква светлина върху свръхсетивния свят, в който живеем между смъртта и новото раждане. Съществува обаче едно явление, потвърдено от солидни научни изследвания, а именно, че в медиумично състояние е възможно да се възприемат мисли с определена важност и понякога човек може да бъде изумен от много умните мисли, изказвани от медиум в транс, т.е. от човек, който е в един вид хипнотично състояние, мисли, които не биха били възможни за него в нормално състояние на съзнанието.

Противоречи ли този факт на дадените по-горе обяснения? Не им противоречи, защото не само физическото тяло, но и етерното тяло може да упражнява влияние в пространството, без посредничеството на физическото тяло. Дори съвсем нормални хора, особено тези, които носят искра на гений в себе си, могат да произвеждат мисли и фантазии, които не са ограничени до тялото на формиращите сили, и тъй като те надхвърлят нормалния живот и дори самия човек, те сякаш излизат във всеобщия космически етер, който ще научим в следващата ни лекция.

Наистина можем да кажем, че артистичните мисли, които надхвърлят нормалния живот, продължават да се люлеят във вселенския космически етер, мисли, които се появяват – ако мога да използвам този израз – в свръхчовешки артистични творения и преживявания. Тези мисли се въртят в космическия етер.

Хората, които се подготвят чрез упражнения на волята и медитация, описани вчера, знаят, че човек не произвежда нещата само физически, чрез физически действия. Те знаят, че мисли, които не са необходими за поддържането на индивидуалния живот (индивидуалният живот изисква мисловни сили, които се превръщат в сили на растеж), се предават на универсалния космически етер. Когато етерното тяло е в някакво патологично състояние, когато е деформирано или когато стане медиумично чрез транс, тогава мислите, които се въртят в космическия етер и които не навлизат в нашето нормално съзнание, могат да проникнат в човек, лишен от душевно-духовната си част и проявяващ се като медиум. И когато например мислите на починал човек, предадени на универсалния етер, се проявят чрез медиум, е възможно да се вярва, че човек наистина възприема мислите, настоящите мисли на починалата душа, докато в действителност човек възприема само ехото на мислите, излъчени преди смъртта, когато този човек все още е живял на земята. Това е, което винаги трябва да се има предвид, чрез здравословно, критично, духовно-научно отношение. Трябва да сме наясно дали просто се сблъскваме с мисловни ехота или развитието на свръхсетивните сили наистина ни позволява да проникнем в свръхсетивния свят, към който принадлежим след смъртта и преди раждането. Телепатията е просто етерно предаване на мисли с изключение на

сетивата. При телекинезата определени сили, предизвикващи промени във физическото тяло чрез хранене или чрез други физически вещества, се стимулират към действие в пространството без физически посредник. Човекът се състои само от около 10 процента твърдо вещество; той е течна колона по отношение на останалите 90 процента. Но той се състои и от по-фини материали, простиращи се до етерното. При патологично състояние, когато органът е болен, така че душевно-духовната част се потапя твърде дълбоко в животинската част, е възможно да се предават мисли с помощта на тези по-фини вещества, които се излъчват по определен начин. Телепластиката също възниква по този начин. В телепластиката фината субстанциалност, която се излъчва, може да бъде оформена и тези форми, оформени от мисълта, могат дори да бъдат изпълнени със светлина и сияние. Възникват пластични форми, като тези, описани в книгите на Шренк-Ноцинг и други. Тези произведения винаги са на научно ниво и изключват всяка идея за измама или мошеничество.

Но във всички тези случаи ние имаме работа само с дейности, произтичащи от онази част от човешкото същество, която загива, когато той умре. Те не ни дават нищо, което може да ни отведе в реалния свръхсетивен свят.

Ние проникваме в реалния свръхсетивен свят, когато сме способни да наблюдаваме неща извън тялото с помощта на нашето сетивно-волево същество, чрез систематично трениране и усилване на нашите нормални душевни способности и чрез поддържане на нормалното ни състояние на съзнание. В този случай можем да наблюдаваме миналото, което се проявява във физическото и в етерното тяло, миналото, което сме излъчили от духовния свят и което пластично е оформило нашите физически и етерни вещества.

И тъй като първо възприемаме най-ясно, така да се каже, нещата, които се намират по-далеч, и едва постепенно нещата, които са по-близо, ние сме способни да видим чак до точката на нашата смърт в предишен живот. Както е описано в моята *Теософия*, това възприятие за нашия предсъществуващ, предродил живот ни позволява да дадем описание на човешките преживявания след смъртта. След това ние описваме нещата, така да се каже, от обърната перспектива. И по този начин всички описания, които ви дадох за човешките състояния и преживявания след смъртта, се основават на онова духовно възприятие, което може да се постигне по начина, който описах вчера и отново днес.

Може да се каже, че е невъзможно да се получи какъвто и да е пряк опит с висшите светове, освен ако първо не го придобием чрез искрен стремеж към знание. Чрез укрепване на мисълта, както беше описано вчера, трябва да създадем възможността да бъдем извън тялото в напълно съзнателно състояние и да гледаме назад към него. Това може да се постигне само чрез засилване на нашата мисловна сила. Но трябва също така да се научим да правим разграничения. Всичко, което идва от

предишен живот, е отворено за нашето възприятие, но всичко, което се отнася до бъдещето, е достъпно само за вътрешно преживяване.

Тези вътрешни преживявания са оскъдни в сравнение с могъщата свръхсетивна картина на предсъществуващия живот, която е пред нас, защото нашето пренатално съществуване може наистина да формира съдържанието на една напълно развита наука. Но всичко, което можем да съберем относно бъдещето, ще зависи до голяма степен от вътрешното укрепване на нашето съзнателно-волево същество, когато то е извън тялото. Това съзнателно-волево същество може да се наблюдава и в хода на неговото развитие по време на физическия живот на земята, докато постепенно узрява за по-висше състояние на съществуване след смъртта. Разликите стават очевидни, ако първо наблюдаваме онази част от човека, която обикновено го изоставя несъзнателно по време на сън, в по-млад стадий от живота, а след това я наблюдаваме в по-зрял стадий. Съзнателно-волевото същество, което изоставя тялото на по-млад човек по време на сън, е по-изпълнено с рефлексивен, замислен елемент. Наблюдаваме, че то несъзнателно отеква в мислите, които човешкото същество таи. Когато човек остарее, той вече не изнася от физическото си тяло толкова много мисли, когато преминава през портала на съня, а изнася със своето сетивно-волево същество във външния свят сили на характера, сили, съдържащи се в развитите му импулси на волята.

Следователно можем да кажем: По време на земния си живот ние постепенно се превръщаме от същество, в което мислите са преобладаващ елемент, в същество, което проявява в своята душевно-духовна част по-скоро ехото на силите, които съставляват неговия характер. По същество ние не преминаваме през портала на съня с мислите си, защото ги оставяме зад гърба си, когато заспим, и те блестят през физическото тяло. Оставяме зад гърба си мислите, които са ни оживявали по време на земния ни живот от раждането до смъртта. Учим се да ги гледаме като външни мисловни сили на света; по-късно, след смъртта, се учим да ги познаваме като външен свят. Преминаваме през портала на съня с тези сили, които са формирали нашия характер, които съставляват нашето вътрешно морално развитие. Ако искаме да тълкуваме правилно всяка фаза в перспективата, която ни се явява в света на нашия предсъществуващ живот, първо трябва да придобием тази способност чрез развитието на нашите нормални душевни сили.

В предишната лекция вече ви описах, че когато човек засилва мисловния си живот чрез медитация и концентрация, така че да може да живее в мисли по същия начин, по който обикновено живее в сетивни впечатления, във вътрешен мисловен живот, толкова мощен, жив и интензивен, колкото е животът на душата, когато тя се отдава на сетивни впечатления, тогава той достига до имажинерно познание. Този вътрешен мисловен живот, засилен до степен на имажинерно съзнание, сега му позволява да се изправи не само пред спомените от миналия си земен живот до настоящия момент, но и да огледа всичко, отнасящо се до неговия физически земен

организъм, оформен и моделиран от тялото на формиращите сили. Първото му свръхсетивно преживяване е да погледне назад от настоящия момент върху целия си земен живот, чак до детството, под формата на могъща картина.

Вече споменах в последните си лекции, че картината, която може да бъде преживяна по този начин, наподобява в някои точки факт, който дори сериозни учени обсъждат днес, защото е достатъчно доказано, че подобна картина възниква, когато човек е в смъртна опасност, почти без надежда за спасение. Давещ се човек, например, може да преживее в голяма картина това, което представлява етерното времево тяло на формиращите сили; той гледа към това тяло.

Свръхсетивното познание ни позволява да получим същия този поглед, който представлява първото преживяване след смъртта, чрез правилното тълкуване на перспективата, описана ви за нашия предсъществуващ, пренатален живот.

Тогава осъзнаваме факта, че когато човек преминава през портала на смъртта, той възприема за кратко време, траещо само няколко дни (приблизително толкова, колкото човек е способен, в съответствие със своята организация, да се справи без сън в продължение на няколко дни), един вид картина, която му дава общ преглед на миналия му земен живот в един вид мисловна мрежа, но състояща се от картини. За кратко време получаваме този общ преглед на земния си живот, когато преминаваме през портала на смъртта. Бих казал, че се изправяме пред земния си живот без участието на нашите чувства и нашата воля, чисто в един пасивен преглед; след смъртта се научаваме да познаваме това първо състояние, както го описвах.

Първо трябва да придобием този опит чрез свръхсетивно познание, чрез медитация и концентрация и т.н. Но ни е необходим друг вид обучение, ако искаме правилно да тълкуваме в тази картина връзката между миналия ни земен живот и живота след смъртта.

В земния си живот, а дори и в обикновената наука, ние обикновено се отдаваме пасивно на външния свят с нашите мисли, чувства и волеви импулси. Ние сме в крак с външния свят. Преживяваме Вчера, след това във връзка с него Днес и малко по-късно Утре. А вътрешните отражения на нашите мисли, чувства и волеви импулси, развити в душата, са свързани с външния ход на времето, като продължаващо естествено преживяване. Това, така да се каже, дава на нашето обикновено мислене и чувстване един вид опора, но човешкото мислене не може да достигне необходимата степен на засилване, която му позволява да прави свръхсетивни изследвания, ако пасивно се подчинява на външния ход на времето. Сега са необходими други упражнения; трябва да се опитаме - ако мога да използвам този израз - да мислим назад. Когато денят свърши, трябва да преразгледаме всичко, което сме видели през деня, но не трябва да правим това под формата на мисли, нито критично, а под формата на картини; би трябвало, така да се каже, да видим всичко отново, по същия начин, по който виждаме нещата чрез фантазията си, но от

вечер до сутрин в обратна последователност. Би трябвало да придобием известна практика в това мислене назад във формата на картини. Сравнително лесно е да мислим назад за по-големи части от деня, но за да имаме обратна картина на хода на деня, трябва да се разгледат и атомистично малки части назад и това трябва да се практикува дълго време.

След това можем да преминем към други упражнения; например, можем да потърсим помощ, като се опитаме да преживеем драма назад, от Пето действие назад към Първо, да се опитаме да преживеем мелодии вътрешно, като слушаме, така да се каже, душевно-духовно. По този начин можем да постигнем способността да гледаме на спомените от живота си (това е нещо различно от описаната по-горе житейска картина), като ги извикаме пред душата си назад, под формата на въображаеми картини, така че целият ни живот да стои пред нас, от настоящия момент назад в миналото. Правейки такива упражнения, ние освобождаваме мисленето си от външния ход на времето. Дълбоко вкоренения навик да следваме хода на времето с нашето мислене и чувстваване трябва да бъде преодолян. Чрез насилствено мислене назад постепенно ни се дава възможност да използваме много по-голяма и по-силна способност за мислене от тази, използвана за просто пасивно мислене. Нашата мисловна сила може да бъде съществено засилена само чрез този начин на мислене назад.

И тогава откриваме нещо, което несъмнено изглежда парадоксално за нормалното съзнание и за обикновеното разбиране. Но по същия начин, по който човек гледа на физическия свят с представи, течащи в потока на времето, така постепенно стига до това да погледне на духовния свят, когато мисленето му е еманципирано от връзката си с външния ход на времето.

Това създава допълнителна способност, която позволява на човек да наблюдава новите преживявания и да интерпретира правилно, от вече описаната перспектива, нещата, свързани с жизнената картина, която вижда няколко дни след смъртта.

След тази житейска картина можем да видим как човекът отново преминава през живота си, като го преживява назад в много реални и живи картини. Човек преживява, така да се каже, душевния свят, преди да преживее духовния свят. Той живее назад през живота, от смъртта си до раждането си, но по-бързо, отколкото по време на земното си съществуване от раждането до смъртта. Той живее през този живот назад.

Способността да се възприема това се придобива чрез вече споменатите упражнения за мислене назад. И сега ние получаваме представа как след смъртта човекът преживява в този обратен ход на душевния живот всичко, което е преживял тук, на земята, във физическото си тяло. Но сега той преживява всички тези неща с *душата* си и може да види всичко, което е навредило на моралния му напредък. Чрез това само живеене назад във времето, той вече може да наблюдава от по-висша гледна точка какво би искал да промени в живота си. Защото може да види

как определени морални дефекти са възпрепятствали развитието му към съвършенство. Но тъй като сега преживява всичко това по жив начин, то не остава в сферата на мисълта. В този обратен ход на душевния живот – бих казал, в този душевен живот, който той развива назад, мисълта не остава абстрактна, защото абстрактните мисли са останали със смъртта; мисълта сега се развива като мислеща *сила*. Тя се превръща в импулс, който кара човешкото същество да се поправи през следващия си земен живот, по някакъв начин да преживее факти, противоположни на тези, които сега стоят пред душата му. В душата се развива нещо, което в следващия живот се проявява под формата на подсъзнателни копнежи да се доближим до това или онова преживяване в живота. В това преживяване назад през миналия си живот, ние развиваме желанието да преживеем в следващия си земен живот събития или факти, които уравновесяват онези, през които сме преминали в миналото. И така, този обърнат ход на развитие съдържа зародиша на нещо, което несъзнателно носим със себе си, когато се родим отново, нещо, което може да се опише горе-долу по следния начин. Това обикновено не е достъпно за обикновеното съзнание; въпреки това живее в човека. Но наблюдавайте само с обикновения си здрав разум нещо, което свръхсетивното изследване установява като факт – а именно *как* подходяме към някой решаващ факт в живота.

Нека предположим, че по време на един от земните си животи срещаме друго човешко същество на 30-та или 35-та година (ще взема някое решаващо събитие) и то става наш житейски спътник, с когото искаме да споделим по-нататъшната си съдба, че откриваме, че душите ни се хармонизират. Един обикновен материалист би казал, че това е чиста случайност. По-дълбоките умове – има много и те могат да бъдат проследени в историята – обаче са размишлявали малко върху този проблем: Ако сега погледнем назад в живота от това решаващо събитие, ако разгледаме какво му е предшествовало, какво е било преди това и още по-назад... откриваме, че ходът на живота ни, насочен към това събитие, е следвал определен план. Понякога откриваме, че събитие, което преживяваме по този начин в живота си, факт, който има толкова силно влияние върху живота ни, изглежда като органично заключение на добре дефиниран план.

Ако първо сме изградили такъв план хипотетично и го отведем назад до нашето раждане, и ако след това го разгледаме с помощта на когнитивни сили, развити чрез медитация, ретроспективно мислене, волеви упражнения, ние наистина трябва да си кажем: Този хипотетичен план, който сте изградили, понякога може да изглежда като просто фантазия, но не винаги е така. Именно за решаващи факти в живота често се оказва от най-голямо значение, че човешкото същество носи в себе си от раждането си подсъзнателен копнеж и че, воден от този копнеж, който той може би интерпретира съвсем различно в различните епохи от живота си, той прави първата стъпка, втората стъпка и всички стъпки, които накрая го водят до събитието,

което е формирал като семе по време на ретроспективния си опит след смъртта и което го превежда през новия му земен живот като неопределен копнеж. Така ние сами оформяме съдбата си по несъзнателен начин. Това ни позволява да разпознаем какво срещаме по време на земното си съществуване, тази съдба или Карма, както е била обозначена в древната, инстинктивна, ясновидска мъдрост на Ориента. Тази съдба, от която зависи нашето щастие и нещастие, нашата радост и болка в живота, можем да се научим да разпознаваме, като погледнем последователността на земния си живот.

Човек естествено много скоро ще бъде склонен да каже: Как стоят нещата тогава по отношение на *свободата*? - Защото, ако човекът е воден от съдбата, как стоят нещата по отношение на човешката свобода? - Наистина, решение на въпроса за съдбата може да се постигне само чрез искрено стремеж към проблема за свободата. На този етап позволете ми да вмъкна нещо лично, защото то несъмнено има обективно значение. В началото на деветдесетте години на миналия век написах своята „*Философия на духовната дейност*“. Задачата на тази книга беше да установи преживяването, факта на свободата. От собствените вътрешни преживявания на човека се опитах да характеризирам съзнанието за свободата като абсолютна сигурност. И последващите обяснения, които се опитах да дам като частично решение на проблема за съдбата, като например скица, която ви дадох сега, считам за напълно в хармония с описанията на човешката свобода. Тези, които изучават моята книга „*Философия на духовната дейност*“, ще открият обаче, че бях принуден първоначално да се откажа от говоренето за свобода на човешката воля и вместо това да говоря за свобода, преживявана в мисълта, в чисто мислене, еманципирано от сетивата. В мислите, които съзнателно възникват в човешката душа като етичен, морален идеал, в мислите, които имат силата да влияят на човешката воля и да я водят към действие, в такива мисли има свобода. Можем да говорим за човешка свобода, когато говорим за човешки действия, оформени от собственото свободно мислене на човека, когато той достигне до точката, чрез морално самообучение, да не позволява действията му да бъдат повлияни от инстинкти, страсти, емоции или от темперамента си, а само от всеотдайната любов към действието. В тази всеотдайна любов към действието може да се развие нещо, което произтича от идеалната сила на чистото етично мислене. Това е наистина свободно действие.

Духовната наука сега ни позволява да открием, че по време на сън мисленето като такова, мисленето, което е в основата на свободните етични действия, остава в огледалното физическо тяло. Следователно това е нещо, което човек преживява между раждането и смъртта. Дори ако човешкият живот не беше от огромна стойност и от други аспекти, включването на импулса на свободата в нашите преживявания между раждането и смъртта прави живота ни на земята ценен сам по себе си. Във физическото си съществуване на земята ние постигаме свобода, като

развиваме мисълта като такава, когато мисълта губи пластичната сила, която все още има в етерното тяло, и се развива като чисто мислене в съзнанието, което имаме в обикновения живот.

В началото на деветдесетте години на миналия век бях принуден да изложа една много смела мисъл в моята „*Философия на духовната дейност*“. Трябваше да говоря за моралните импулси под формата на етични идеи и да обясня, че те не идват при нас от Природата, а чрез интуицията. По това време говорих за „морална фантазия“. Защо? – В моята „*Философия на духовната дейност*“ обясних, че тези етични мотиви се вливат в човека от духовния свят, но отначало под формата на образи. Той ги получава от духовния свят като интуиция.

Но по този начин ние стигаме, така да се каже, до другия полюс на това, което преживяваме тук, във физическия свят. Навсякъде в царството на Природата откриваме необходимост, ако я разгледаме със здравия си разум и с научна нагласа. Ако погледнем в света на моралните импулси, тогава откриваме свобода, но за начало свобода под формата на чиста мисъл, на чисто мислене, в интуицията, която живее в мисловната дейност. Отначало не знаем как тези морални сили навлизат във волята, защото възприемаме етичните интуиции несъзнателно. Така имаме от една страна Природата, към която принадлежим чрез действията си, а от друга страна нашия етичен опит. Само чрез естествената наука би трябвало да загубим възможността да приписваме реалността и светотворните сили на тези етични интуиции. Ние преживяваме Природата, така да се каже, в цялата ѝ плътна грубост, в нейната необходимост. И тогава ние изпитваме свободата, но я изпитваме във фино изтъканите импулси на мисленето, които достигат до въображаемия етап, и тъй като те не са част от Природата и могат да бъдат преживени в свободна дейност, знаем, че те идват от духовния свят, както посочих в моята „*Философия на духовната дейност*“.

Но сега между тези интуиции, които са изцяло образни и нереални и които придобиват реалност само чрез етичния живот, между тези интуиции и обективното познание на Природата и нейните закони, трябва да се вмъкне нещо. Сега се вмъкват въображението и вдъхновението, които възникват по начина, който описах. В този случай и интуицията претърпява промяна. Импулсът, който първоначално се е появявал само в чистото мислене, сякаш се кондензира в духовна реалност. В тази новопридобита интуиция, постигната чрез въображение и вдъхновение, ние не се учим да познаваме настоящото си Его, а Егото, което преминава през повтарящи се животи на земята и което носи нашата съдба през тези повтарящи се земни животи. Преминавайки през тези повтарящи се земни животи, които са оформили нашата съдба, ние не сме свободни. И все пак винаги можем да вмъкнем свободни действия в тази мрежа на съдбата по време на различните ни животи на земята. Само защото въображаемата интуиция ни позволява да изпитваме етични импулси (не като реалности, а като нещо, което можем свободно да приемем), ние

можем да вплетем свободата в мрежата на съдбата по време на определен земен живот. Фактът, че съдбата ни носи от един земен живот в друг, не ни прави по-малко свободни от факта, че параход може да ни преведе от Европа до Америка. Нашето бъдеще се определя от решението за пътуване, взето в Европа; но в определени граници ние винаги сме свободни и можем да се движим свободно, докато сме в Америка. Ето как съдбата се носи от един земен живот в друг. Но към света на фактите, които по този начин преживяваме по време на повтарящите се животи на земята, можем да вмъкнем това, което извира от свободата по време на определен живот.

И така виждаме, че онези, които се борят с проблема за свободата и виждат решението в съзерцанието на етични идеи, които първоначално могат да бъдат схванати само чрез морална фантазия, но които проникват от духовния свят във физическия свят на човека, – виждаме, че онези, които по този начин придобиват разбиране за проблема за свободата, са се подготвили по този начин за разбирането на съдбата, която навлиза в човешкия живот почти като необходимост. Ако постигнем тази интуиция и разберем преплитането на съдбата и свободата и по този начин допълнително засилим силите, придобити чрез медитация, концентрация, ретроспективно мислене и т.н., ние сме способни да съзерцаваме, тоест да интерпретираме по-нататък фактите, които ни се появяват в духовна перспектива.

Това, което сега е свързано с това ретроспективно преживяване, е живот, който протича в чисто духовна сфера, в която сега живеем към следващ живот на земята. В тази духовна сфера нашето преживяване е точно обратното на преживяването ни по време на земния ни живот. Тук, на земята, нашите вътрешни преживявания могат, за начало, да бъдат възприемани само вътрешно, като картини. Ние не преживяваме вътрешното си същество с обикновеното си съзнание, защото нашето будно съзнание ни кара да преживяваме външния свят. Ние гледаме, така да се каже, от собствения си център към обкръжаващия ни пространствен свят, към пространствената сфера, външния свят. Ние сме вътре в себе си, а външният свят е отвън.

По време на нашето съществуване между смъртта и новото раждане тази концепция е просто обърната: сега сме центрирани в свят, който е съставлявал нашия външен свят тук на земята, а външният свят на земята сега се превръща в един вид вътрешен свят.

Вътрешният свят на човешката природа, който не ни беше достъпен по време на земния ни живот, сега може да бъде преживян като външен свят. И по време на живота ни между смъртта и новото раждане, нашето вътрешно същество се превръща в света! А светът се превръща в нашето Его.

И доколкото преживяваме нещо, което сега е по-висше от света, който ни заобикаля тук, на земята (защото човекът е венецът на творението, той носи в себе

си сфера, която е по-висша от заобикалящия ни свят), ние имаме в себе си един по-ценен свят по време на нашето съществуване между смъртта и новото раждане. Светът, който по този начин преживяваме като наша собствена среда, но който всъщност е тайнственият свят на вътрешното същество на човека, се преживява творчески. В духовния свят ние преживяваме тези сили творчески, заедно с висши духовни Същества, които обграждат нашето душевно-духовно същество, по същия начин, по който царствата на Природата, растенията, животните и минералите, обграждат нашето физическо същество на земята.

В общуване с тези духовни Същества ние преживяваме силите, от които постепенно оформяме не само нашата съдба, нейното семе, но и нашия прототип в душевно-духовния свят. Това е истинският прототип, онова душевно-духовно същество, което след определено време се изпълва с копнежа да се влее отново, да изпрати прототипа във физическо тяло, прототипа, който то първоначално е оформило в живи мисли в духовния свят. И тъй като то трябва да се съедини с физическо тяло, тъй като може да достигне съвършенство само във физическо тяло, това душевно-духовно същество се изпълва с импулса и копнежа да се прероди тук, на земята. От духа произлиза това същество от съществуване, съществуващо преди раждането или преди зачеването, и се съединява с физическото тяло.

Истинска представа за начина, по който човекът се развива тук на земята като физическо същество (по-точни подробности ще бъдат дадени вдругиден), може да се получи само ако можем да схванем факта, че това, което се развива в тялото на майката, е само нещо, което получава от един по-висш свят истинското същество на човека.

Естествената наука има определена амбиция и мечта, състояща се в надеждата един ден да открие сложната химическа структура на клетките, всъщност на най-съвършените клетки, репродуктивните клетки, зародишните клетки на човешкия ембрион. Духовната наука Антропософията подхожда към същия този проблем, но с напълно различни средства и от съвсем различни гледни точки. И Антропософията е способна по определен начин да посочи посоката, в която да се търси това, което се развива в майчиното тяло като зародишна клетка на човешкия ембрион. Тук не се натъкваме на сложни химични комбинации, а всъщност на хаотично състояние на материята. Пред нас нямаме високосложна химическа комбинация или някаква молекулярна структура, а хаотично състояние, хаотичен вихър от подредената структура, която съществува в кристал и в химическа молекула. В зародишната клетка материята не се развива до по-нататъшна организация, а се изтласква надолу в хаос и от съответното вещество, от веществото, което става хаотично, се развива нещо, което сега може да приема това, което идва отгоре; свръхсетивният човек, идващ от духовните светове.

Развитието на физическия човек ще бъде разбрано само ако физическите изследвания бъдат доведени дотам, че да могат да видят как физическият човешки

зародиш, като връща материята към хаоса, става способен да приеме душевно-духовния зародиш, който идва от предсъществуването. Само по този начин е възможно да се разбере как душевно-духовната част, слизаща от душевно-духовния свят, се обединява чрез зачеването и до раждането с това, което се е дематериализирало в зародиша, в ранния ембрионален стадий. Всички, които внимателно изучават формата и развитието на ембриона, могат да намерят, дори във физическото му развитие, потвърждение на днешното описание, докато това ембрионално развитие винаги ще остане загадка за онези, които не могат да го разглеждат по този начин.

Разбира се, ако наистина искаме да познаем истинската същност на човека, трябва да получим от свръхсетивното изследване това, което също принадлежи на човека. В предишни случаи например посочвах, че в науката, занимаваща се с нисшите царства, хората навсякъде биха сметнали за глупави неща, които се считат за мъдрост в изследването на човешкото същество.

Вече ви дадох пример с магнитна игла, чийто един край сочи на север, а другият на юг. Сега със сигурност не би минало на ум на никого да каже, че силите, които тя проявява, се съдържат само в магнитната игла, в пространството, заето от тази игла. Човек разглежда самата Земя като голям магнит, който упражнява влиянието си върху магнитната игла и който определя нейната посока. Магнитната игла е включена в структурата на целия земен организъм.

В този случай човек надхвърля единичното нещо, за да разпознае великото всеобхватно цяло и неговата взаимовръзка с единичния обект. Но в случая с човека човек се стреми да разпознае всичко, което се отнася до човека, като изучава развитието на зародишната клетка чрез микроскоп и като съзерцава само това, което е затворено в човешката кожа! Точно както силите на магнита могат да бъдат обяснени чрез магнита, точно както е възможно да се знае какво се развива в човешкото същество, ако не го поставим във връзка с целия свят, не само с пространствения свят, но и със света на времето; не е възможно да се разбере „човешкото същество“, освен ако не се върнем към неговото предсъществуващо, предродилно същество, разкриващо се, както е описано, на свръхсетивното зрение. Научаваме се да познаваме това предсъществуващо същество, когато човек оставя физическото си тяло тук, на земята, когато виждаме как етерното му тяло се разтваря в космическия етер – виждаме това предсъществуващо същество да преминава отново през портала на смъртта, за да започне нов цикъл, водещ до по-нататъшно приспособяване на житейските факти и до по-висше съвършенство. Ето как човекът стои в еволюцията на света, ако разглеждаме неговата същност като такава. Това, което сега получаваме, доколкото носим нашето душевно-духовно същество долу на земята, се отнася до еволюцията на света и трябва да бъде включено в космическото развитие, както ще видим в следващата лекция.

Човешкото същество ще бъде разбрано само ако обясненото днес бъде

едновременно вложено в битието и ставането, т.е. в цялото космическо развитие. Защото човек може да познае света само като познае *себе си*. И това, което съставлява вселената, се отразява в земния живот и човекът го преживява след смъртта и преди раждането. От тази сфера той взема силите, които самият той включва във физическото си тяло при раждането или зачеването. Вселената и човекът принадлежат заедно не само външно, но и вътрешно. Човекът носи света в себе си; светът като цялост формира човешкото същество. Следователно въпросът, който повдигнахме, е частично отговорен днес; той ще бъде напълно отговорен, доколкото науката го позволява днес, в следващата ми лекция.

В заключение, нека кажа още няколко думи. Искам наистина да се разбере, че фактите, обяснени от духовно-научния изследовател, се основават на развитието на сили, които обикновено остават несъзнателни за душата, но от антропософска гледна точка, духовно-научният изследовател действа по такъв начин, че облича фактите, получени чрез свръхсетивно виждане, в мислите, които обикновено се използват в науката. Навсякъде той носи мислите си със себе си. Защото неговата изследователска работа винаги трябва да бъде съпроводена от това махало, люлеещо се от свръхсетивния към физическия свят. Той винаги трябва да стои като свой собствен критик до своето висше същество, надарено със свръхсетивно виждане. Следователно, дори тези, които не са правили такива упражнения, могат наистина да изследват и проверят със собственото си мислене всички факти, изтъкнати от духовния изследовател; те могат да ги проверят със собственото си мислене, стига да следват безпристрастно собствения си здрав разум. Наистина не е вярно, че само духовен изследовател би могъл да провери фактите, изтъкнати чрез духовно изследване. В днешно време сме свикнали твърде много с начина на мислене, свързан с външната материя, с външната последователност на природните факти, и откриваме, че духовният изследовател не може да предостави валидни доказателства за този начин на мислене. Но тези, които проникнат във всички обстоятелства, разбират връзката, съществуваща между обикновения здрав разум и методично развитото разбиране на науката, на външната наука. И тези, които мислят критично и с достатъчна липса на предразсъдъци проверяват всички факти, изложени от духовния изследовател, ще могат да направят това, дори ако самите те не са надарени със свръхсетивно виждане. Духовният изследовател представя всичко по такъв начин, че да може да бъде проверено. Тези, които казват, че духовният изследовател просто разказва това, което вижда чрез собственото си свръхсетивно виждане, без да предоставя никакви доказателства, приличат на човек, който е свикнал да мисли, че всичко, което намира на земята, стои на твърда основа, и когато някой му обясни слънчева система, веднага пита: На какво тогава почива тя?

Може би той не осъзнава, че то се основава само на себе си, че се носи свободно от собствените си сили. Човек, който иска доказателства, прилича на този, който пита:

Върху каква основа тогава стои една слънчева система? Той прилича на такъв човек, ако иска обикновени доказателства и има предвид такива доказателства, каквито могат да се поискат само за външния сетивен свят, където е възможно да се открият, без никакви доказателства, нещата, които сетивата възприемат, чието съществуване може да се докаже чрез сетивата.

Но човешкото мислене не съществува само за тази цел; човешкото мислене може да се издигне и до неща, които са доказуеми не само чрез здрав разум върху основата на сетивния опит, но и до неща, които се носят от собствените си вътрешни сили, като духовна планетарна система. Опитайте се да разгледате по този начин, прилагайки го към антропософското духовно изследване, резултатите, получени от такова самоподдържащо се, самодоказващо се мислене; тогава ще откриете, че фактите, изтъкнати от духовен изследовател, са вътрешно също толкова сигурно обосновани - дори без така наречените външни опори - както една планетарна система се поддържа свободно в космическото пространство, и че поддържаща основа е необходима само на това, което е земно и тежко. Това обаче трябва да се помни: че мисленето също трябва да стане наистина свободно, то трябва да се превърне в нещо, което може да се носи навътре, ако здравият човешки разум иска да намери доказателство за фактите, които духовното изследване извежда във връзка със същността на човека и еволюцията на света. Че от тази гледна точка е възможно да се докаже всичко, се надявам да развия в следващата си лекция за природата на световната еволюция, следвайки обясненията, дадени сега за природата на човека.

### III. Световното развитие в светлината на антропософията

Мислите, които ви представих, ще ви покажат, че придобиването на истинско свръхсетивно познание предполага преди всичко, с помощта на вече описаните упражнения, двете страни на човешката природа, които обикновено неточно се определят като вътрешно и външно същество на човека, да бъдат ясно разделени. Може би може да се посочи, че в обикновеното съзнание човек не прави точно разграничение между вътрешното и външното същество на човека, когато говори за тях. Начинът, по който характеризирах излизането на сетивното и волевото същество на човека по време на сън и осъзнаването му в свръхсетивно познание извън физическото тяло, ни показва, че именно това свръхсетивно познание ни позволява да разделим ясно онези части, които обикновено се описват смътно в обикновеното съзнание като външно и вътрешно същество на човека. Бих казал, че чрез това разделяне вътрешният свят на човека се превръща в негов външен свят, а това, което обикновено смятаме за негов външен свят, се превръща в негов вътрешен свят.

Какво се случва в този случай? По време на сън, чувствително-волевото същество на човека изоставя това, което нарекохме негово физическо тяло и етерно тяло, или тяло на формиращите сили, и след това това чувствително-волево същество поглежда назад към физическото тяло и етерното тяло, сякаш са обекти. Показахме, че в тази ретроспекция цялата мрежа от мисли се появява извън вътрешното същество на човека. Светът на мислите, който изпълва нашето обикновено съзнание и който отразява външния свят, не излиза с истинското вътрешно същество на човека при заспиване, а остава с физическото тяло, като истинските сили на етерното тяло. По този начин успяхме да схванем, че по време на нашето будно състояние на съзнание не можем да осъзнаем онази част, която излиза по време на сън и която остава в несъзнание за обикновеното съзнание. (Самонаблюдението може лесно да ни убеди, че по време на нашето обикновено будно съзнание светът на мислите произвежда това будно състояние на съзнание).

В онази част от човешкото същество, която по време на сън излиза от физическото и етерното тяло, съществува един тъп сумрачен живот и ние се научаваме да опознаваме тази вътрешна същност на човека едва когато свръхсетивното познание я изпълва, така да се каже, със светлина и топлина, когато сме също толкова съзнателни в тази вътрешна същност, колкото сме обикновено съзнателни във физическото си тяло. Но ние също така се научаваме да разбираме защо имаме несъзнателен живот по време на обичайното си състояние на сън. Съзнанието възниква, когато се потапяме във физическото и етерното си тяло в момента на събуждане. И като се потапяме във физическото тяло, ние използваме сетивата,

които ни свързват с външния свят. В резултат на това сетивният свят се пробужда и ние по този начин ставаме съзнателни в него.

По същия начин ние се потапяме в нашето етерно или жизнено тяло, тоест в нашия свят на мисли, и ставаме съзнателни в нашите мисли. Следователно обикновеното съзнание се основава на факта, че използваме инструментите на нашето физическо тяло и че използваме, така да се каже, мрежата от формиращи сили на етерното тяло. В обикновения живот истинското вътрешно същество на човека, изтъкано от чувство и воля, не е в състояние да постигне съзнание, защото няма органи. Като извършваме мисловните и волеви упражнения, за които говорих, ние даряваме самата душа с органи. Този душевен елемент, който в началото е неясен в нашето обикновено съзнание, придобива пластична форма, точно както нашето физическо тяло и нашето етерно тяло придобиват пластична форма в сетивата и в органите на мисълта. Следователно истинското душевно-духовно същество на човека получава пластична форма.

В същата степен, в която той е пластично оформен и придобива (ако мога да използвам този парадоксален израз) душевно-духовни сетивни органи, светът на душата и духа се издига около нашето вътрешно същество. Опази част от нашето същество, която обикновено живее в скучно, сумрачно съществуване и която може да възприема само заобикалящия ни свят, а именно физическия свят, когато използва физическите и етерните органи на възприятието, по този начин придобива пластична форма и влиза във връзка със свят, който винаги ни заобикаля, дори в обикновения ни живот, макар че не го осъзнаваме, свят, в който сме живели, преди да се спуснем във физическото си същество чрез раждане или зачеване, както беше описано онзи ден; свят, в който ще живеем отново, когато преминем през портала на смъртта, защото тогава ще го разпознаем като свят, който ни принадлежи и който не е ограничен от раждане и смърт. Но има едно нещо, което се издига пред нас, когато влезем в духовния свят. Не можем да влезем в този свят по същия абстрактен теоретичен начин, по който можем да живеем във физическия свят и в света на мислите или на интелекта. Във физическия свят и в света на мислите ние използваме идеи и мисли, които като такива ни оставят хладни. С малко самонаблюдение всеки може да открие, че когато се издигне до сферата на чистото мислене, когато се отдаде на външния сетивен свят без особен интерес или тясна връзка с него, външният физически свят, както и светът на идеите, наистина го оставят хладен. Трябва да се научим да познаваме това подробно от конкретни примери от живота. Трябва да отбележим например колко различни са вътрешните чувства, с които смятаме за дома си, от тези, с които гледаме на всяка друга непозната страна, която е безразлична към нас. Това ще ни покаже, че за да имаме жив интерес към околния свят, нашето чувство и нашата воля първо трябва да бъдат привлечени чрез специални обстоятелства. Чувството наистина винаги ще се гмурка във физическия свят, когато се събудим, получавайки от този физически свят връзка

със сетивата и разума. Фактът, че любовта или може би омразата се разпалват в нас, когато срещаме определени хора във физическия свят, фактът, че се чувстваме подтикнати да правим определени неща за тях от състрадание, всичко това изисква включването на нашите чувства и на всичко, което съставлява нашето вътрешно същество, когато се натъкваме на такива неща във външния физически свят. Колко осъзнаваме факта, че вътрешният ни живот изстива, когато се издигнем до сфери, които обикновено се наричат сфери на бледата, суха мисъл и на теоретичното изследване!

Съществото, което живее в скучно състояние на сумрак от момента на заспиване до момента на събуждане, трябва, така да се каже, да се свърже по време на будното дневно състояние с мисли и сетивни преживявания чрез вътрешно участие в тези процеси, като по този начин поражда цялото богатство от интерес към външния свят.

И така, ние осъзнаваме, че в самия живот чувството и волята трябва първо да бъдат привлечени в сетивния свят и в света на мислите. Но ние възприемаме това в пълния смисъл на думата едва когато чрез свръхсетивно познание се освободим от физическото и етерното тяло и имаме преживявания извън тях, вътре в нашето сетивно-волево същество.

И следователно е очевидно, че трябва да започнем да говорим за света по различен начин от начина, по който говорим в обикновения живот, в обикновеното съзнание. Сухите идеи, законите на природата, които сме свикнали да откриваме в науката и които ни интересуват теоретично, макар и да ни оставят вътрешно хладни, те трябва да бъдат пропити с определени нюанси и изрази, които характеризират външния свят по различен начин от начина, по който обикновено го характеризираме. Вътрешният ни живот придобива по-голяма интензивност чрез свръхсетивното познание. Ние проникваме по-интензивно в живота на външния свят. Когато се опитваме да придобием знание, тогава вече не сме в състояние да се подчиняваме хладнокръвно на вътрешните идеи. Без съмнение тогава човек е изложен на упрека, че обективността може да страда от известна вътрешна топлина, от пробуждането на чувството и субективното чувство. Но това възражение се повдига само от онези, които не са запознати с обстоятелствата.

Нещата, възприемани чрез свръхсетивното познание, ни карат да говорим различно за свръхсетивните обекти на познанието. Те не се променят, не стават по-малко обективни, защото всъщност са обективни. Когато гледам една прекрасно нарисувана картина, тя не се променя поради факта, че я гледам с огън и ентузиазъм; бих бил студен прозаичен човек, ако бих се изправил пред една от Мадоните на Рафаел или една от картините на Леонардо с чисто аналитично художествено разбиране, съвсем студено и без никакъв ентузиазъм. Същото е, когато духовните светове се издигат в свръхсетивното познание. Тяхното съдържание не се променя поради факта, че се свързваме с тези светове с

вътрешни чувства, далеч по-силни от тези, които обикновено ни свързват с външния свят и неговите обекти.

Когато говорим от гледна точка на познанието за висшите светове, много неща ще трябва да бъдат казани по различен начин, описанията ще трябва да бъдат различни от тези, които сме свикнали да чуваме в обикновения живот. Но това не прави тези светове по-малко обективни. Напротив, може да се каже: Субективният елемент, който сега избухва от физическото и етерното тяло, става по-обективен, по-безкористен в цялостното си преживяване. И така, първото преживяване, което имаме, когато напуснем физическото тяло и преживяваме съзнателно вътрешното си същество (докато иначе винаги го преживяваме несъзнателно), е чувство на абсолютна *самота*.

В обикновеното си съзнание никога не усещаме, че обитавайки само вътрешното си „аз“, независимо от всичко в света, което се отнася до нас, пълната самота изпълва душата ни, че ние самите, с всичко, което сега съставлява нашето душевно-духовно съдържание, трябва да разчитаме изцяло на себе си.

Чувството за самота, което понякога възниква във физическия свят, но само като отражение на истинското чувство, макар и достатъчно болезнено за много хора, се засилва неизмеримо, когато по този начин проникнем в свръхсетивния свят. Но тогава поглеждаме назад към това, което се отразява като духовна среда в огледалото на физическото и етерно тяло, което сме оставили зад гърба си. Осъзнаваме, от една страна, пълно чувство на самота, което единствено ни позволява да запазим Аза си в този свят... защото щяхме да се стопим в този свят на духа, ако самотата не ни даваше това Аз-чувство в духовния свят, по същия начин, по който тялото ни, телесното ни усещане, ни дава Аз-чувството ни тук, на земята. На тази самота дължим поддържането на Аза в духовния свят. Тогава се научаваме да познаваме този духовен свят като наша среда. Но знаем, че можем да се научим да го познаваме само чрез вътрешното душевно-духовно око, както виждаме физическия свят през физическите си очи.

Същото е и когато човекът напуска физическото и етерното си тяло, преминавайки през портала на смъртта, и във връзка с това ще разширя обясненията, дадени вчера. Вярно е, че в този случай физическото тяло се предава на елементите на земята, а етерното тяло се разтваря, както описах, във всеобщия космически етер. Но това, което сме се научили да познаваме като наш физически свят, чрез нашите чувства и воля, светът, в който сме преживявали себе си чрез обикновеното съзнание между раждането и смъртта, този свят остава за човека. Физическото тяло, изпълнено с вещество, и тялото от формиращи сили, проникнати от етерни сили, се оставят настрана със смъртта, но това, което сме преживели в тях, остава като огледален елемент.

От духовния свят ние поглеждаме назад през смъртта, през която сме преминали, към последния си земен живот. Само защото имаме пред себе си този последен

земен живот като твърда съпротива, която отразява всичко, само защото всичко, което ни заобикаля, докато преминаваме през душевно-духовния свят между смъртта и новото раждане, също може да се отрази. Чрез тези преживявания ние възприемаме всичко да се издига в един далеч по-интензивен живот от този, който сме се научили да познаваме тук, във физическия свят. И първо възприемаме като душевно-духовно същество всичко, с което сме били свързани по някакъв начин чрез нашата съдба, чрез нашата Карма. Хората, които сме обичали, стоят пред нас като души. В свръхсетивното си зрение виждаме всичко, което сме преживели заедно с тях.

Тези, които придобиват духовно, свръхсетивно знание, вече придобиват имажинативно виждане тук, във физическия свят, чрез всичко, което ви описах. Тези, които преминават през портала на смъртта по обикновения начин, придобиват тази способност, макар че тя е малко по-различна от духовното виждане на земята, те я придобиват, след като са преминали през портала на смъртта. От обвивките на физическото и етерното тяло, които са били отхвърлени, излиза всичко, с което сме били свързани по съдба или по друг начин в този земен живот - несъмнено възниква по различен начин, когато тези, които сме оставили след себе си, все още живеят на земята, където връзката с тях е по-трудна, но когато те ни последват през смъртта, тази връзка съществува в свободния, душевно-духовен живот. Всичко в нашата среда, с което сме били свързани като човешки същества, се издига пред нас. За свръхсетивното познание фактът, че хора (ако мога сега да се изразя с думите на обикновеното съзнание), които са принадлежали заедно тук във физическия свят, се намират отново в душевно-духовния свят, след като са преминали през портала на смъртта, не е вяра, която трябва да се приема като неясно предчувствие, а е сигурност, факт, също толкова сигурен, колкото резултатите от физиката или химията. И това е всъщност нещо, което духовната наука Антропософията може да добави към придобивките на съвременната култура. Чрез постепенното популяризиране на научното съзнание хората са свикнали с известно чувство на сигурност. Те се стремят да придобият някакво познание за свръхсетивните светове, но вече не под формата на старите предчувствия, традиционно предавани в религиозните вярвания, а са обучени да приемат онази сигурност, която външният свят може да предложи. По отношение на това, което се намира отвъд раждането и смъртта, духовната наука Антропософията се стреми да проправи пътя към същия този вид сигурност. Тя наистина може да направи това. Само онези, които извървят вече описания път, пътят, водещ към духовните светове, могат да пренесат знанията, придобити във физиката или химията, по-нататък, навън, в световите, в които влизаме, когато преминем през портала на смъртта. Разбира се, не всичко ни се струва по този начин, когато погледнем назад към физическото си тяло чрез свръхсетивното познание извън тялото. Има едно нещо, което тогава ни се струва много загадъчно и тази загадка може най-добре да ни

покаже, че духовната наука Антропософията не превежда истините, които включва в своите сфери на познание, в прозаичен, сух рационализъм. Тя ни води към духовно виждане или, като съобщава своята истина, говори за неща, които могат да бъдат възприети чрез духовно виждане. Но бивайки водени към духовно виждане, ние не губим пълно благоговение към мистериите, съдържащи се във вселената, към всичко във вселената, което вдъхва благоговение и което сега може да бъде ясно възприето, докато иначе то се усеща най-много тъмно. Това загадъчно нещо, което имам предвид и което ни се струва, е, че сега се учим да познаваме връзката на човека със земята, по-специално връзката му с физическия минерал земя. Вече ви обясних от много различни аспекти как нашата мрежа от мисли, която е свързана с физическото тяло, остава назад и освен това, което ви беше описано, освен това, което се отразява и ни води до познание за вечното същество на човека, можем да разпознаем и природата на самото огледало, което имаме пред себе си.

Може да се каже: Както във физическия свят сме изправени пред огледало и в това огледало околният свят се появява едновременно с нашето собствено „аз“, така и в свръхсетивното познание духовният свят се появява през това огледало. Но както можем да докоснем материалното огледало с неговото фолио и да изследваме състава му, така можем да изследваме и това огледало на свръхсетивното – а именно нашето физическо тяло и нашето етерно тяло – когато сме навън с нашето истинско душевно-духовно същество.

И там може да се види, че по време на земния си живот човекът постоянно приема вещества от външния свят, за да расте и да поддържа целия си живот. Ние със сигурност приемаме вещества от животинското и растителното царство, но всички тези вещества, които приемаме от животинското и растителното царство, съдържат и минерални вещества. Растенията съдържат минерални вещества, защото растението се изгражда от минерални вещества. Като приемаме растителна храна, ние следователно изграждаме собственото си тяло от минерални вещества.

Като погледнем назад към физическото си тяло отвън, сега можем да възприемем истинското значение на минералните вещества, които абсорбираме. Защото сега духовното зрение разкрива нещо, за което обикновеното ни съзнание няма и най-бледа представа, а именно дейността на мисленето. Както знаете, ние сме оставили зад гърба си мисленето. Мислите ни продължават, така да се каже, да блестят и да светят във физическото тяло. Така сега можем да наблюдаваме ефектите на мислите във физическото тяло отвън, като нещо обективно. И възприемаме, че ефектът на мислите върху физическото тяло на човека е разтваряне на неговите физически вещества, които се разпадат, така да се каже, в нищо.

Знам, че това очевидно противоречи на закона за запазване на енергията, но сега няма време да обясня по-подробно пълната му хармония с този закон. Характерът на моята тема ме задължава да се изразя с донякъде популярни термини. Но е

възможно да се разбере, че чисто минералното в човека, това, което той носи в себе си като чисто минерални вещества, трябва да е в него, защото трябва да бъде разтворено от мислите му. Защото иначе мислите му не биха могли да съществуват – това е условието за тяхното съществуване – мислите му не биха могли да съществуват, ако не разтварят минерални, земни вещества, факт, разкрит и от духовните науки от по-ранни времена, основани повече на интуитивно чувство. Това разтваряне, това разрушаване на физическите вещества представлява физическия инструмент на мисленето.

Когато нашата сетивно-волева част, нашето истинско вътрешно същество, живее във физическото тяло и в етерното тяло и е изпълнена от мисловната дейност, ние се научаваме да разпознаваме, че тази дейност протича чрез факта, че физическата субстанция непрекъснато се разрушава. Сега се научаваме да разпознаваме как всъщност възниква нашето обикновено съзнание. Ние не сме съзнателни, защото в нас властват сили на растеж, сили, които се развиват в останалата част на организма чрез храненето. Защото в същата степен, в която силите на растеж са активни в нас, мисленето е притъпено. Когато се събудим, мисленето трябва, така да се каже, да има свободна ръка да разтваря физическите вещества, да ги елиминира от физическото тяло. За духовната наука на Антропософията нервната система се явява като орган, който посредничи за това отделяне на минерално-физически вещества в цялото тяло. И в това отделяне на минерално-физическото се развива точно онази мисловна дейност, която обикновено носим със себе си през света. Следователно виждате, че духовната наука Антропософията не само ни позволява да разпознаем вечното в човека, но и да знаем как това вечно действа във физическото тяло; че например мисълта може да съществува само чрез факта, че човекът непрекъснато развива в себе си минералните вещества, т.е. нещо мъртво. И така можем да кажем: Ако се научим да познаваме човека от този аспект, ние се учим да познаваме и смъртта от друг аспект. Обикновено смъртта ни се изправя като край на живота, като момент в живота, като преживяване само по себе си. Но когато хвърляме светлина върху физическото и етерното тяло на човека по този начин, ние се научаваме да познаваме постепенния ход на смъртта или отделянето на физическо-минералната субстанция – защото смъртта всъщност не е нищо друго освен пълното освобождаване на минерално-физическата субстанция на човека – ние се научаваме да познаваме непрекъснатото отделяне на мъртъв, трупоподобен елемент в нас.

Ние осъзнаваме, че от раждането нататък ние всъщност винаги умираме и само когато с цялото тяло постигнем това, което обикновено постигаме чрез нервната система, в малка част от тялото, едва тогава умираме.

Следователно ние се учим да съзерцаваме момента на смъртта, като го виждаме в малък мащаб в мисловната дейност на човешкия организъм. И през цялото време, което преминаваме след смъртта, можем да погледнем назад само към физическото

си тяло, защото съществува следният факт: Винаги, когато една мисъл светне във вас по време на обикновения ви живот, това винаги е съпроводено с факта, че физическата материя се отделя във физическото тяло, по същия начин, по който например физическата субстанция се отделя от утаен солен разтвор. Това просветляване на мисълта вие дължите така да се каже на тази непрозрачност, на това отделяне на физическите минерални вещества. Доколкото напускате физическото тяло, в сравнително кратък период от време се обобщава това, което живее в непрестанния поток от вашите мисли. Вие се сблъсквате с факта, че в смъртта виждате да свети сякаш изведнъж това, което бавно е проблясвало и светело през целия ви земен живот, от раждането до смъртта.

И чрез това мощно впечатление, в което животът на мислите озарява душата като могъща светкавица, човек придобива спомена за своите физически животи на земята. Физическото тяло може да бъде отхвърлено, етерното тяло може да се разтвори напълно във вселенския етер, но чрез факта, че получаваме в едно преживяване това мощно мисловно впечатление (за математиците бих казал: този мисловен интеграл в сравнение с мисловните диференциали, от раждането до смъртта), ние винаги имаме пред себе си, през цялото време след смъртта, като огледален елемент, нашия физически живот на земята, дори и да сме оставили настрана своите физически и етерни части. И този огледален елемент разкрива всичко, което преживяваме, когато човешките същества, с които сме били свързани от съдбата в любов или в омраза, постепенно се издигат, когато духовните Същества, които живеят в духовния свят и не слизат на земята, чиято компания също сега споделяме, се издигат пред нас.

Духовният изследовател може да заяви това със спокойна съвест, защото знае, че не говори въз основа на илюзорни образи; той знае вместо това, че за свръхсетивното зрение, когато то възниква чрез органа на физическото и етерното тяло, които сега са отвън, тези неща са също толкова реални, могат да бъдат видени също толкова реално, колкото физическите цветове обикновено се възприемат чрез физическите очи или физическите звуци чрез физическите уши.

Ето как еволюцията на човечеството е част от еволюцията на света. Ако изучаваме развитието на света, например минералния живот на Земята, разбираме защо трябва да има минерални, земни закони. Те съществуват, за да могат да съществуват и в нас, и следователно мисленето е свързано със Земята. Но като възприемаме как Съществата, които са обвързали мисленето си със Земята, излизат от това, което произвежда тяхната мисъл, ние също се научаваме да разпознаваме как човекът в истинското си същество се издига над чисто земното. Това е, което свързва развитието на света с развитието на човечеството и ги обединява.

Ние се учим да опознаваме човешкото същество и едновременно с това се учим да опознаваме вселената. Ако се научим да опознаваме физическото тяло на човека и неговата минерализация чрез мислене, ние също така се учим да опознаваме чрез

физическото тяло на човека безжизнената минерализирана земя. Това създава основа за познание за еволюцията на света и от неговия духовен аспект.

Когато по този начин се научим да познаваме вътрешното същество на човека, можем да разгледаме развитието на света в светлината на обикновените земни преживявания, през които сме преминали от раждането си.

Ако извлечете от паметта си преживяване, което сте имали преди десет години, едно минало събитие, през което сте преминали, изниква пред душата ви като образ. Вие знаете точно от житейските обстоятелства, че то изниква като картина. И все пак тази картина предава знание за нещо, което наистина е съществувало преди десет години.

Как възниква това? Чрез факта, че във вашия организъм са останали определени процеси, които сега извикват картината. Определени процеси са останали във вашия организъм и те извикват във вас картината, която ви позволява да реконструирате това, което сте преживели преди десет години. Но свръхсетивното познание ни води по-дълбоко във вътрешната природа на човека. Можем да възприемем например, че физическото тяло се минерализира по време на мисловния процес; ние възприемаме това по същия начин, по който се учим да опознаваме някакъв минал опит от нашия земен живот чрез следите, които той е оставил в нас.

По същия начин развитието на Земята може да се разбере от развитието на човека; чрез действието на минерала в човека ние се научаваме да познаваме задачата на минералното царство в рамките на развитието на Земята. И ако, както вече беше посочено, се научим по подобен начин да познаваме (мога само да спомена това, защото подробното описание би ни отвело твърде далеч) как растителното царство е свързано с човека и как животинското царство е свързано с него (защото и това може да се разпознае), тогава развитието на света може да се схване, като се тръгне от човешкото същество.

И в рамките на развитието на света можем да видим нещо, което е отново от същото значение за тези, които се интересуват от съвременната цивилизация, както са фактите, които обясних във връзка с познанието за човешкото същество, за вечното вътрешно ядро на човека.

Знаем, че съвременната цивилизация е успяла, поне до известна степен, да определи връзката на човека с развитието на света така, че да го припише към еволюцията на животните, въпреки че съответните теории или хипотези, както казват някои, все още съдържат много неясноти, изискващи допълване и изменение. Ние проследяваме развитието на най-простите органични същества до висшите животни и ако продължим тази линия на наблюдение, наистина стигаме дотам да поставим човека на върха на развитието на животните. Единият го прави по един начин, другият по друг, единият по-идеалистично, а другият по-материалистично в съответствие с теорията на Дарвин за еволюционния произход, но методично

трудно може да се отрече, че ако искаме да изучаваме физическата природа на човека според естествонаучните методи, трябва да го класираме в животинското царство, както се прави от известно време.

Трябва да изследваме как се е променила главата му в сравнение с главите на различните животински видове; трябва да изследваме крайниците му и т.н. и по този начин получаваме това, което е известно като сравнителна анатомия, сравнителна морфология, сравнителна физиология, а след това си формираме и представи за това как физическата форма на човека постепенно се е развила от по-нисши същества в хода на световната еволюция. Но по този начин ние винаги оставаме във физическата сфера. От една страна, хората днес не приемат правилно, ако антропософският духовен изследовател говори за духовния свят, както аз се заех да правя в тази лекция; от много страни това се възприема като чиста фантазия и въпреки че много хора вярват, че е добронамерено... те въпреки това го гледат като нещо визионерско и фантастично.

Тези, които се запознаят до известна степен с описаното от мен, тези, които поне се опитат да го разберат, ще видят, че подготовката и предварителните условия за това са също толкова сериозни, колкото например подготовката за изучаване на математика, така че е изключено да се говори за плаване в някаква фантастична област. Но както от една страна хората приемат погрешно, ако някой опише духовния свят като реален видим свят, така те приемат погрешно, от друга страна, ако по отношение на физическото развитие на човека напълно приемат онези, които следват човешкото развитие дарвинистично, с естествонаучна дисциплина, по животинската линия на произход, чак до човека. Никакви спекулации не трябва да навлизат в наблюденията, направени във физическата сфера, и всякакви неща, търсени там, както се прави например днес в неовитализма. Това е пълно със спекулации; старият витализъм също беше пълен със спекулативни елементи. Но когато разглеждаме физическия свят, трябва да се придържаме към физическите факти.

Поради тази причина антропософският духовен изследовател, който от една страна се осмелява да говори по определен начин за условията след смъртта и преди раждането, както направих аз, не го счита за упрек (т.е. не е засегнат от него), когато хората му казват, че описанието му на физическия свят е изцяло това на съвременен естествоизпитател. Той не внася никакви сънища в сферата, която съставлява физическия свят. Дори и хората да го наричат материалист, когато описва физическия свят, този упрек не го докосва, защото той стриктно разделя духовния свят, който може да бъде наблюдаван само с помощта на духовен метод, от физическо-сетивния свят, който трябва да бъде наблюдаван с подредените дисциплинирани методи на съвременната естествознание.

Следователно, един сериозен духовно-научен изследовател трябва да се чувства особено наранен и огорчен от упреците, отправени към него по отношение на

някои последователи на духовната наука, които понякога порицават естествената наука от известна гордост от своите духовно-научни знания и от несъмнено повърхностните си познания за естествената наука. Те смятат, че имат право да говорят негативно за науката и научните постижения, но духовният изследовател може да се чувства дълбоко наранен само от тяхното аматьорско, дилетантско поведение. Това обаче не е в съответствие с духовната наука. Духовната наука на Антропософията се характеризира с това, че тя се занимава също толкова строго и научно с външния физически свят, колкото и с духовния свят, и обратно. С това предварително условие, антропософският духовен изследовател стъпва изцяло на основата на най-строго естественонаучно наблюдение по отношение на изучаването на развитието на света, но същевременно насочва погледа си към душевно-духовния свят. И както знае, че не само физическият процес е свързан с индивидуалния ембрионален произход на човека във физическия свят, но че душевно-духовният елемент се обединява с човешкия ембрион, с човешкия зародиш, така той знае и че в цялостното развитие на света – макар че за физическото тяло той се явява като гоблен от сетивни обекти и макар че се проявява пред мрежата от мисли, т.е. пред етерното тяло, в закони на Природата – той знае и че физическият свят е проникнат и ръководен в цялостното си развитие от духовни сили, под влиянието на духовни Същества, които могат да бъдат познати чрез описаните от мен методи.

Следователно антропософският изследовател знае, че когато съзерцава външния физически свят в смисъла на истинска наука, той стига до правилната граница, където може да започне своето духовно изследване.

Ако съвестно сме проследили еволюционното развитие през животинското царство до човека, както са направили Дарвин или други дарвинисти или Хекел, и ако сме се задълбочили в неговото научно обосноваване, тогава можем да продължим това в духовно-научна посока, след като сме достигнали границата, до която ни води естествената наука.

Сега откриваме, че *съзерцанието на формата*, в която проникваме чрез свръхсетивното познание, ни показва цялото *значение на формите*, както те се появяват в човешкото царство, от една страна, и в животинското царство, от друга; ние откриваме цялото значение на тези форми.

Въоръжени със знанията, предоставени от свръхсетивните изследвания, ние виждаме как животното (поне така е при повечето животни, а изключенията могат лесно да бъдат обяснени) стои на земята с четирите си крайника, как гръбнакът му е хоризонтален, успореден на повърхността на земята, и как по отношение на гръбнака главата се развива в съвсем различно положение от това на човека. Научаваме се да познаваме цялостната форма на животното, така да се каже, отвътре, като комплекс от сили, а също и във връзка с цялата вселена. И по този начин се научаваме да правим сравнение: Възприемаме трансформацията,

метаморфозата в човешката форма, в човека, когото виждаме да стои на двата си крака, под прав ъгъл, така да се каже, с гръбнака на животното, със собствения си гръбнак, поставен вертикално спрямо повърхността на земята, и главата му, развиваща се в съответствие с това положение на гръбнака.

Като проникваме във вътрешното изкуство на творческия процес на Природата, ние се научаваме да различаваме човешката форма от животинската; ние разпознаваме това, като навлизаме в художествения творчески процес на Космоса. И ние проникваме в развитието на света, като се издигаме от иначе абстрактни, градивни мисли до мисли, които са вътрешно изпълнени с живот, които се оформят артистично в духа.

Важното, което трябва да се има предвид, е, че когато се стреми да познае развитието на света, антропософското духовно изследване се променя от абстрактното разбиране, обикновено описвано – и с право – като сухо, прозаично, систематично мислене или комбиниране на мисли, към по-конкретно, реално мислене. Не за висшия духовен свят, в който понятията трябва да проникнат чрез описаните методи, а за физическия свят, формите в развитието на света трябва първо да бъдат схванати чрез един вид художествено разбиране, което освен това се развива върху основата на свръхсетивното познание.

Като посочваме по този начин как науката трябва да се превърне в изкуство, разбира се, трябва да се сблъскаме с възражението, повдигнато от онези, които са свикнали да мислят в съответствие със съвременните идеи: „Но науката не трябва да се превръща в изкуство!“ Това винаги може да се каже като човешка потребност. Хората могат да кажат: Сега забранявам на логиката на вселената да се превърне в изкуство, защото ние се учим да познаваме реалността само като свързваме мисълта с мисълта и като по този начин се приближаваме до реалността. Да, ако светът беше такъв, какъвто си го представят хората, човек би могъл да откаже да се издигне до изкуството, до художествено разбиране на формите; но ако светът е оформен по такъв начин, че може да бъде разбран само чрез художествено разбиране, е необходимо да се напредне към такова художествено разбиране. Така стоят нещата. Ето защо онези хора, които искрено се стремяха да схванат органичното в световното развитие, наистина стигнаха до вътрешно развитие на мисленето, обикновено разглеждано като научно мислене, те стигнаха до художествено разбиране на света. И веднага щом наблюдаваме с артистично-интуитивно око развитието на света, започвайки от точката, в която обикновената дарвинистична теория спира, ние осъзнаваме, че човекът, схванат като цяло, не може просто да бъде разглеждан с твърдението, че някога е имало по-нисши животни в света, от които са се развили висши животни, че след това от тях са се развили още по-висши животни и така нататък, докато накрая се е появил човекът. Ако изучаваме ембриологията по непредубеден начин, това наистина противоречи на тази концепция. Въпреки че съвременните учени установяват фундаменталния

закон на биогенетиката и сравняват ембриологията с филогенията, те не интерпретират правилно това, което се проявява външно дори в човешката ембриология, защото не се издигат до това художествено разбиране на развитието на света. Ако наблюдаваме в човешкия ембрион как крайниците се развиват от органи, които първоначално имат закърнял вид, как всичко в началото е всъщност глава, ние вече получаваме първите елементи от това, което се разкрива чрез художественото разбиране на човешката форма, както аз я имах предвид. Не е възможно да се приравни цялото човешко същество към животните. Не може да се каже: Човекът, такъв какъвто стои пред нас днес, е потомък на целия животински вид. Не, това не е така. Само онези, които проникнат с истинска научна съвест в научния дарвинизъм и неговото съвременно описание на развитието на света, ще открият, че чрез по-висше разбиране е просто невъзможно да се постави човекът в края или на върха на животинската верига на развитие; Вместо това те трябва да изучават човешката глава като такава, главата на човешките същества. Само тази човешка глава произлиза от цялото животинско царство. Макар че може да звучи странно и парадоксално, частта, която обикновено се счита за най-съвършената част на човека, е трансформация от животинското царство.

Нека подходим към човешката глава с тази идея и нека я изучим внимателно. Наблюдавайте с определено морфологично-художествено чувство как долните горночелюстни кости са трансформирани крайници, как също горните горночелюстни кости са трансформирани крайници, как всичко в главата е засилено развитие на животинската форма; тогава ще разпознаете в човешката глава, че на по-висок етап тя разкрива всичко, което е било развито в животното под толкова много различни форми. Тогава ще разберете и защо е така.

Когато наблюдавате животното, можете да видите, че главата му виси на единия край на гръбначния стълб и че при типичното животно тя е изцяло подчинена на закона за гравитацията. Наблюдавайте вместо това човешката глава, наблюдавайте как човекът стои в космоса. Човешката глава е поставена върху гръбнак, който има вертикална посока. Тя се опира на останалото тяло по такъв начин, че останалата част от човека предпазва главата, така да се каже, от това да бъде подложена единствено на силата на гравитацията. Човешката глава е всъщност нещо, което се опира на останалия организъм със сравнителна независимост. И ние разбираме, че чрез факта, че човешката глава се носи от останалото тяло, тя всъщност пътува като човек, използващ карета; защото останалата част от тялото е тази, която носи човешката глава през света. Човешката глава има своите трансформирани крайници, които са се сбръчкали, така да се каже, и е поставена върху останалата част от организма. Този останал организъм е свързан с човешката глава по същия начин, по който цялата земя със силата си на гравитация е свързана с животното. Що се отнася до главата, човешкото същество е „вплетено“ в цялото си останало тяло по същия начин, по който цялото животно е „вплетено“ в земята.

Сега започваме да разбираме човешкото същество чрез развитието на света. И ако продължим в това познание за човешката форма с артистично чувство и разбиране, най-накрая разбираме как човешката глава е продължение на животинската поредица и как останалото тяло на човека се е развило по-късно, от земята, и е било прикрепено към човешката глава. Само по този начин ние постепенно се научаваме да разбираме развитието на човека.

Ако се върнем назад в по-ранни времена на миналото, можем да пренесем в тези първични епохи само онази част от човека, която лежи в основата на сегашното му развитие на главата. Не бива да търсим развитието на крайниците или на гръдния му кош в тези ранни епохи, защото те са се развили по-късно. Но ако наблюдаваме развитието на света, като тръгнем, както описах, от човешкото същество, ако го наблюдаваме по същия начин, по който гледаме на някакъв минал опит чрез паметта, ще открием, че човешкото същество вече е започнало своето развитие в света по време, когато например нашите висши животни все още не са съществували. По това време обаче е имало други животински форми, от които се е развила човешката глава, но висшите животни днес не са съществували.

Следователно можем да кажем: (нека сега вземем една по-късна епоха от Земята) В по-нататъшния ход на своето развитие човекът е развил главата си от по-ранни животински същества, благодарение на факта, че неговата духовна същност го е оживявала. Ето защо той е могъл да издигне главата си на по-висока степен на развитие. След това е добавил крайниците си, които са се развили от обичайните сили на Земята. Животните, които са последвали, са могли да се развият само до степеня, до която човекът се е развил, с изключение на главата си. Те са започнали своето развитие по-късно, така че не са стигнали до човешкото развитие на главата; те остават свързани със Земята, докато човешкото същество се отделя от нея.

Това доказва, че има истинско значение да се каже: Човекът е организиран в развитието на вселената по такъв начин, че макар да е свързан с животинското царство, той се издига над него чрез духовното си развитие. Животните, които са последвали човека в своето развитие, са могли да се развият само дотолкова, доколкото човекът е развил крайниците и гръдния си кош... главата е останала закърнела, защото е трябвало да я предшества по-дълго време на развитие, като това на човека, за да може да се развие истинската глава.

Чрез художествено съзерцание на формите в развитието на света, съвестно приетата дарвинистична теория се трансформира, доколкото е научно обоснована днес. И ние осъзнаваме, че в развитието на света човекът има зад гърба си по- *дълъг период на развитие* от животните – че животните развиват като своя основна форма онази част, която човекът просто добавя към главата си. По този начин човекът достига до точката, в която повдига една част от съществото си над силата на гравитацията, докато животните са изцяло подчинени на нея. Всичко, което е съставлявало нашата глава със сетивните ѝ органи, е повдигнато над силата

на гравитацията, така че не се обръща към тежка, обемна материя, а към етера, който изпълва сетивния свят. Това е така преди всичко със сетивата; бихме видели това, ако ги изучим по-отблизо. По този начин, например, човешкият орган на слуха зависи от етерна структура, не само от въздушната структура.

Чрез всичко това човекът е част не само от материалния свят, от материалния физически свят, но и от етерния външен свят. Чрез етерния свят той възприема например това, което светлината извиква пред него в света на цветовете и т.н., и т.н. Дори чрез външната си форма той се издига над тежката материя, до свободния етер, и поради тази причина ние виждаме развитието на света по различен начин, когато се издигаме от естествената наука към духовната наука.

Но когато се издигнем до художествена концепция, ние възприемаме и дейността на душевно-духовното в човека и трябва да се издигнем до такава концепция, ако искаме да разберем човешкото същество. Би трябвало например да можем да кажем: По отношение на неговото душевно-духовно, сетивно-волево същество, трябва да говорим за самота и за общ живот с другите, сякаш това са теоретични понятия, както описах днес; трябва да се издигнем до моралния свят и накрая стигаме до религиозния свят. Тези светове са преплетени и образуват едно цяло.

Ако изучаваме човека в съответствие с естественонаучния менталитет и в смисъла на съвременната цивилизация, от една страна откриваме твърдата научна необходимост на Природата, в която е вплетен и човекът, а от друга страна, откриваме, че човек може да осъзнава своето достойнство и може да каже: Аз съм истински човек, само ако може да почувства в себе си морално-религиозните импулси. Но ако честно застанем на основата на естествената наука, имаме чисти хипотези за началото и края на Земята, хипотези, които говорят за мъглявината Кант-Лаплас за началото на Земята и за топлинна смърт за края на Земята.

Ако, изправени пред естественонаучните изисквания, сега разглеждаме, в смисъла на съвременната цивилизация, морално-религиозния свят, който се разкрива интуитивно (показах това в моята „*Философия на духовната дейност*“), ако разглеждаме този свят, трябва да кажем: Ние всъщност се заблуждаваме, ние си измисляме пред себе си мъгла. Възможно ли е да повярваме, че когато земята преминава през смъртта от топлина, все още трябва да съществува нещо друго в смисъла на естествената наука освен смъртта на всички идеали?

В този момент духовната наука, или Антропософията, се намесва и показва, че душевно-духовното е реалност, че то работи върху физическото и че е поставило човека в човешка форма в еволюцията на света. Тя показва, че трябва да погледнем назад към животинските същества, които са напълно различни от днешните животни, че е възможно да се придържаме към методите на съвременната наука, но че се получават други резултати. По този начин Антропософията вмъква моралния елемент в науката за религията и по този начин Антропософията се превръща в морално-религиозно знание.

Сега ние вече не гледаме само към мъглявината Кант-Лаплас, а едновременно с това гледаме и към един изначален духовен елемент, от който се е развил описаният в Антропософията душевно-духовен свят, точно както се е развил физическият свят от физическо-земен произход. И ние гледаме и към края на земята и тъй като законите на ентропията са напълно оправдани, можем да покажем, че земята ще завърши чрез един вид смърт от топлина. Но ние гледаме към края, точно както от антропософска гледна точка можем да видим края на отделния човек: трупът му е предаден на стихии, самият човек преминава в духовен свят. Така си представяме края на земята. Научните резултати не ни смущават, защото знаем, че всичко от душевно-духовна природа, което хората са развили, ще премине през земната порта на смъртта, когато земята вече не съществува; то ще премине в ново световно развитие, точно както човекът преминава в ново световно развитие, когато преминава през смъртта.

Като наблюдаваме развитието на Земята по този начин, ние възприемаме *в средата на нейното развитие събитието на Голгота*. Виждаме как това събитие на Голгота е поставено в средата на земното развитие, защото преди това са съществували само сили, които биха довели човека до един вид парализа на неговите сили. Ние наистина се научаваме да разпознаваме (мога само да намекна за това в края на лекцията си), че по същия начин, по който чрез растителното и животинското оплождане един особен елемент навлиза в оплодения организъм, така и Мистерията на Голгота е внесла нещо в еволюцията на света от духовните светове извън Земята и това продължава да живее, то съпътства душите, докато в края на Земята те преминат към нови метаморфози на земния живот. Би трябвало да опиша цели томовете, ако исках да покажа пътя, водещ по строго съвестен научен начин от това, което ви описах днес във връзка с еволюцията на човечеството и на Вселената, до мистерията на Голгота, до появата на Христовото Същество в земното съществуване.

Но чрез духовно-научно задълбочаване много пасажии от Евангелието ще се появят в съвсем нова светлина, по различен начин от това, което досега е било възможно за западното съзнание. Нека разгледаме само следния факт: Ако вземем изцяло естественонаучна основа, трябва да си представим физическия край на земята. И тези, които продължават да стоят на тази научна основа, също ще открият, че накрая звездният свят, обграждащ земята, ще падне; те ще гледат към бъдеще, в което тази земя долу вече няма да съществува и звездите горе вече няма да съществуват. Но духовната наука ни дава сигурността, че както едно вечно същество излиза от физическото и етерното тяло всяка вечер и се връща в тях всяка сутрин, така и едно вечно същество ще продължи да живее, когато неговото индивидуално тяло падне. Когато цялата земя падне от всички човешки душевно-духовни същества, тази вечна част ще продължи да живее и ще премине към нови планетарни фази на световната еволюция.

Сега Христовите думи в Евангелията ни звучат по нов и чудесен начин: *Небето и земята ще преминат, но Моите думи няма да преминат*, и с тези думи са свързани тези на Свети Павел: *Не аз, а Христос в мен*. Ако християнинът наистина схване тези думи, ако този, който наистина разбира християнството вътрешно и който казва: „Не аз, а Христос в мен“, разбере Христовите думи: „Небето и земята ще преминат, но Моите думи няма да преминат“, тоест, това, което живее в моето вечно Същество, няма да премине, – тези думи ще блестят от Евангелието по забележителен начин, с магия, която призовава за благоговение, но ако човек е наистина честен, те не могат да бъдат разбрани директно без допълнителни усилия.

Ако се обърнем към такива и други думи с помощта на духовната наука и в антропософски смисъл, ако се обърнем към много други изказвания, които идват до нас от духовния мрак на световното развитие, на развитието на земята и човечеството, светлина ще озари тях. Наистина, сякаш светлина ще падне върху думи като „Небето и земята ще преминат, но Моите думи няма да преминат“ – светлина пада върху тях, ако ги чуем да отекват от онази област, където се е състояла Мистерията на Голгота, онова събитие, чрез което цялото развитие на Земята за първи път придобива истинския си смисъл.

Така виждаме, че духовната наука в смисъла на Антропософията се стреми преди всичко към съвместно наблюдение на строгите методи на физическия свят, но същевременно се стреми да продължи тези строги научни методи в области, където истинското ни вечно същество свети към нас, области, където и духовното същество на световното развитие излъчва своята светлина към нас, светлина, в която самото световно развитие с неговите духовни сили и Същества се явява в своя духовно-божествен характер.

В заключение на лекцията си, нека изразя следния факт: Духовно-научната Антропософия може напълно да разбере, че съвременното човечество, особено съвестните, научно мислещи хора, са свикнали да считат за реални и сигурни резултатите от причинно-следственото естественонаучно познание, резултатите от външните сетивни наблюдения, интелектуалните комбинации от тези сетивни наблюдения и експериментите. И придобивайки тази сигурност, те са придобили определено чувство като цяло към това, което може да бъде „сигурно“. Досега не е направен опит да се изучават свръхсетивните неща по същия начин, по който се изучават физическите неща. Следователно тази сигурност не е могла да бъде пренесена в свръхсетивните области. Днес хората все още вярват, че трябва да се спрат с обикновена вяра на прага на свръхсетивните светове, че са достатъчни чувства, изпълнени с благоговение, защото в противен случай биха загубили мистерията и свръхсетивният свят би бил рационализиран. Но духовната наука не се стреми да рационализира мистерията, да разсее благоговейното чувство, което човек изпитва към мистерията: тя води човека към тези мистерии чрез зрението. Антропософията оставя на мистерията нейния мистериозен характер, но я поставя в

еволюцията на света по същия начин, по който сетивните неща съществуват в сферата на световната еволюция.

И трябва да е вярно, че хората също се нуждаят от сигурност за сферите, надхвърлящи чистата Природа. Доколкото ще почувстват, че чрез духовната наука в смисъла на Антропософията не чуват никакви смътни, аматьорски и неясни разговори за духовните светове, а нещо, изпълнено със същия дух, който се изразява в съвременната наука, дотолкова човечеството ще почувства, че сигурността, която е придобило, сигурността, която е свикнало да има чрез физическия свят, може да бъде пренесена и в духовните светове. Хората ще почувстват: Ако сигурността съществува само по отношение на физическия свят, каква е ползата от тази сигурност, след като физическият свят преминава? Човекът се нуждае от вечен елемент, защото самият той иска да бъде вкоренен във вечен елемент. Той не може да признае, че тази сигурност трябва да е валидна само за преходния, тленния свят. Сигурност, сигурността на знанието, трябва да се постигне и по отношение на нетленния свят.

Това е целта, която Антропософията преследва с най-голяма скромност (следващите духовната наука Антропософията знаят това). Целта ѝ е чрез своята естествена сигурност човекът да не загуби познанието си за нетленното; чрез своята сигурност по отношение на нетленните неща той да не загуби сигурността по отношение на нетленните неща. Сигурност по отношение на нетленното, тоест сигурност по отношение на загадката на раждането и смъртта, загадката на безсмъртието, загадката на духовните световни еволюции, това е, което Антропософията се стреми да внесе в нашата цивилизация.

Антропософията вярва, че това може да бъде нейният принос към съвременната цивилизация. Защото в същата степен, в която хората смело осъзнават, че трябва да се постигне сигурност и по отношение на нетленните неща, а не само по отношение на нетленните, в същата степен те ще свикнат да гледат на Антропософията не като на нещо фантастично и като на празно индивидуално хоби, а като на нещо, което трябва да навлезе в цялата ни духовна култура, както всички други клонове на науката, и по този начин в нашата цивилизация като цяло.

## Обновяването на културата

Помолих ме да изнеса лекция тази вечер на тема „Необходимостта от обновление на културата“. През последните няколко дни ви говорих за духовната наука Антропософия. Това е област, с която може да се занимава като цяло всеки човек, ако смята, че може да съобщи на другите този или онзи резултат от специални изследвания или импулси. Защото това е израз на индивидуален импулс – въпреки че, разбира се, трябва да се има предвид, че това е нещо, което от определени гледни точки може да представлява интерес за всички.

Но аз имам съвсем различно чувство по отношение на темата на тази вечер. В днешно време, когато човек трябва да говори за необходимостта от обновление на културата, той има право да го прави само ако може да осъзнае, че тази тема наистина съответства на общо търсене, че хората са изпълнени с желанието за обновление на културата и вярват в това, което може да се нарече обновление на културата. Следователно човек трябва горе-долу да интерпретира общоприетото мнение. Защото по отношение на такава тема произволните индивидуални мнения биха били само израз на липса на скромност и самонадеяност.

Следователно възниква следният въпрос: Съответства ли тази тема днес на едно общовладяващо чувство, на съвкупност от чувства, съществуващи в широки кръгове? Ако се вгледаме безпристрастно в сърцата и душите на нашите съвременници, ако изучим техните душевни настроения и общото им състояние на духа, наистина можем да повярваме, че тази тема за необходимостта от обновление на културата е в много отношения оправдана.

Не виждаме ли, че в най-разнообразните сфери на живота много от нашите съвременници чувстват, че нещо трябва да проникне в духовния ни живот и в другите клонове на човешкия живот, нещо, което по някакъв начин съответства на копнежа, който се проявява толкова ясно?

Днес срещаме търсещи души в много области на артистичния живот. Кой не е забелязал тези търсещи души? Намираме ги най-вече сред съвременната младеж. Именно там откриваме, че младежта очаква нещо, което не може да получи от нещата, предлагани от общоприетия дух на времето. Особено в сферата на етично-религиозния живот срещаме такива търсещи души. Безброй въпроси, изразени и най-вече неизказани, въпроси, които живеят само в дълбините на чувствата, сега почиват в човешките сърца. Ако разгледаме социалния живот, тогава ходът на световните събития и всичко, което се случва, така да се каже, в тази област, придобива аспекта на един голям въпрос: Къде трябва да търсим някакъв вид културно обновление на нашия социален живот?

Човекът, който обмисля тези различни въпроси, може въпреки това да не стигне по-далеч от убеждението, че може само да предложи малък принос към тези проблеми, произтичащ от всеобщо усещаната нужда в тази област. Но може би обясненията,

произтичащи от антропософското духовно изследване, съдържащи се в последните лекции, които ви дадох тук, ми дават право да изложа няколко факта по избраната за днес тема, въпреки че духовната наука на антропософията знае, че по отношение на много неща, които хората сега търсят, тя може най-много да предложи няколко импулса, които могат да дадат плод; все пак самата цел на антропософското изследване е да предложи такива импулси, такива зародишни сили.

В Дорнах, Швейцария, се опитахме да създадем Училището за духовна наука, Гьотеанум. Тук можем да кажем, че поне е направен опит да се обогатят отделните научни сфери, като към резултатите, получени в медицината, естествените науки, социологията, историята и много други области чрез изключително значимите методи на последно време, се добавят резултатите, които могат да бъдат получени чрез пряко изследване на самия духовен свят.

В педагогико-дидактическата област са положени усилия за постигане на някои практически резултати чрез Валдорфското училище в Щутгарт. Правени са дори опити за постигане на резултати в икономическата област. Но там трябва да кажем, че настоящите условия са толкова трудни, че тези новоосновани икономически начинания първо трябва да преминат теста, показващ дали са способни – няма да кажа, че постигнат – но поне да насърчат това, което толкова много съвременни хора се стремят да намерят.

Нека, следователно, започна с това търсене. Разбира се, не мога да говоря от гледна точка на вашата нация, където имам голямото удоволствие да бъда ваш гост; мога да ви говоря само от международна гледна точка. Тези, които имат отворени сърца, умове и души за копнежите на онази част от човечеството, която е най-важна за бъдещето, тези, които наблюдават това безпристрастно, не могат да не обърнат поглед към младите хора и техните търсения!

Навсякъде откриваме, че младите ни хора са изпълнени с копнеж, произтичащ от едно съвсем неопределено чувство, за нещо съвсем ново. Затова трябва да се повдигне сериозният, важен въпрос: Защо младите ни хора не намират пълно удовлетворение от нещата, които ние, като възрастни, бихме могли да им предложим? И аз вярвам, че именно това търсене на младостта е свързано с най-съкровените и дълбоки душевни импулси, които пораждат в сърцата на хората в днешно време това общо чувство на търсене.

Вярвам, че в това отношение трябва да проникнем дълбоко в човешките души, ако искаме да преценим призивът за обновление на културата, който сега може да се чуе ясно, според истинската му основа. Ще трябва да се вгледаме в много дълбини на човешкия душевен живот; преди всичко не можем да се занимаваме само с характеристиките на съвременната култура, а ще трябва да обхванем по-дълъг период от време.

Ако направим това по непредубеден начин, ще открием, че в международен план специфичната душевна конфигурация на съвременното човечество е била

подготвена през последните три, четири или пет века, а също така ще открием, че тези последни три, четири и пет века разкриват нещо съвсем ново в сравнение с духовната конституция, която все още е съществувала на Запад през 10-ти, 11-ти и 12-ти век, произлизаща от още по-ранна епоха. Винаги, когато разглеждаме тези по-ранни времена на духовен живот на Запад, ще открием, че душевно-духовната концепция на човека не е била толкова строго отделена от неговата физическа или сетивна концепция, както е било по-късно и в наши дни.

В по-ранните векове, когато човекът е насочвал сетивата си към физическия свят, който е съставлявал неговата среда, той винаги е знаел, че в обектите, които е възприемал чрез сетивата си, живее и духовен елемент. Той вече не е имал толкова високо духовно схващане за света, както например древният египтянин или дори древният грък, които са виждали външното въплъщение на душевно-духовни същества в света на звездите, но все още е имал някакво предчувствие за факта, че духовна същност е проникнала във всичко в неговата физическа среда.

Отново, когато човекът от по-ранните векове е поглеждал назад към себе си, той не е отделял стриктно своята физико-телесна част от душата си, т.е. от мисълта, чувството и волята. Бих казал, че като е бил съзнателен за душата си, той е бил едновременно съзнателен и за членовете на тялото си, за органите на тялото си, и е възприемал и душевно-духовна същност в тези телесни органи, е чувствал душевно-духовна същност в собствения си организъм. Във външния свят той е преживявал тази душевно-духовна същност, а и в самия себе си е преживявал душевно-духовна същност.

По този начин той чувстваше определена връзка, определена интимност със света около себе си. Можеше да си каже: Това, което живее в мен, живее и в определен смисъл във вселената, и Божествено-духовни същества, които водят и направляват света, ме поставиха в тази вселена. Той се чувстваше свързан с вселената и изпитваше чувство на интимност с нея. Той сякаш преживяваше, че е част от великия душевно-духовно-физически организъм на вселената.

Това е чувство, което днес не разбираме напълно, защото през изминалите векове времената са претърпели пълна промяна. Тази промяна се проявява не само сред теоретиците и учените, но се разкрива във всяко човешко сърце, във всяка човешка душа. Тя се разкрива не само в начина, по който съвременните хора съзерцават света, но и в начина, по който духът е въплътен в материята в художественото творчество и в удоволствието от изкуството. Тя се разкрива в нашия социален живот, в начина, по който се изправяме пред ближния си, в разбирането, което имаме за него, и в това, което изискваме от него. И накрая, тя се разкрива в чувствата, които имаме по отношение на собствените си етично-религиозни импулси, в начина, по който преживяваме Божественото в собственото си сърце и душа, в отношението ни към импулса, който е дал на земята по най-дълбок начин

ключа към духа, лежащ в основата на земното съществуване, в отношението ни към по-дълбокия вътрешен смисъл на християнството.

Следователно можем да кажем: Това, което хората търсят по този начин в най-широки кръгове, по някакъв начин трябва да е свързано с тази промяна. Каква е природата на тази промяна?

Последните векове видяха зората на епоха, която често се описва като епохата на интелектуализма. Но не интелектуализмът, абстрактното използване на разбирането в миналото, е карало хората да се чувстват толкова тясно свързани и запознати с околния свят – както ви обясних накратко току-що. Едва в хода на човешката еволюция съвременният човек се е научил напълно да има пълно доверие в интелекта и разбирането, когато съзерцава света и дори когато го преживява.

Сега обаче има две взаимосвързани условия на човешкия живот: вътрешно - интелектуализъм и увереност в авторитета на разума, на разбирането, и външно - вяра в природните явления и усет за наблюдение на природните явления.

Вътрешно, съвременният човек е развил склонност да подчинява всичко на управлението на интелектуалистично наблюдение, основано на разума. Като естествено следствие, тази вътрешна способност преди всичко може да се приложи само към феномените на Природата, към всичко, което може да се наблюдава чрез сетивата, към всичко, което може да се анализира или комбинира под формата на мисли. Тези две неща, бих казал, безспорното наблюдение на Природата и развитието на интелекта, бяха двете големи, важни средства за образование, използвани през последните векове: те оказаха най-силно влияние върху цивилизованото човечество през 19-ти век и донесоха плодовете си и в 20-ти век.

Една от характеристиките, свързани с използването на интелекта, е, че по определен начин вътрешният ни опит се изолира. Употребата на интелекта (той ясно се разкрива в образния си характер) по определен начин отчуждава чувството; той приема студен, прозаичен житейски нюанс и в действителност може да се развие по правилния начин само чрез външната Природа, чрез всичко, което съставлява заобикалящия ни свят.

Чрез тази връзка, чрез тази връзка на човека със света, могат да се намерят дълбоко удовлетворяващи обяснения по отношение на Природата, но тя не предоставя в същата степен, както в миналото, възможността да се открие човек, така да се каже, във външната Природа. Душевно-духовният елемент, който е изгрявал за хората от древността от един свят, изпълнен с цветове, звук, топлина и студ, и от годишните сезони, е можел да бъде преживян като нещо, свързано с това, което е живяло в тяхното вътрешно същество.

Чрез чувствата си ние вече не можем директно да внесем в собственото си вътрешно същество целия външен живот на Природата, който се учим да познаваме чрез интелекта – всичко, което откриваме чрез интелектуални изследвания във физиката, химията и биологията. Разбира се, можем да се стремим да изследваме

биологично вътрешната органична структура на човека; можем дори да стигнем дотам, че да се стремим да изследваме химичните процеси в човешкия организъм. Но ако приложим изследването на външната Природа към човешкия организъм, за да го разберем, никога няма да открием, че този начин на изследване обхваща и нашето чувство, че то може да се обобщи в религиозно-етично чувство към вселената и че накрая може да се изрази в чувството: „Аз съм член на вселената: Душевно-духовното е вселената и аз също съм душевно-духовен.“

Това чувство не прозира от нещата, които можеха да бъдат научени през последните векове чрез великолепните импулси на естествената наука. Следователно, самите сили, които донесоха най-добрите и най-значими плодове и които преобрази цялото съществуване на съвременния човек, едновременно с това го отчуждиха от самия него.

Фактът, че той стои във вселената и с възхищение гледа на своята математическа концепция за пространствения свят, за звездите и техните движения, фактът, че може да разгадае с известно научно благоговение какво съдържат растенията, животните и т.н., е съпроводен (въпреки всички все още нерешени проблеми) от известно чувство на удовлетворение; хората са изпълнени с удовлетворение, че от една страна е възможно да разрешат загадките на Природата, използвайки интелекта и разума си; но има едно нещо, което не може да бъде постигнато по този път, а именно *Познанието за Истинското Същество на Човека*.

Науката, занимаваща се със звездите, науката, която съществува под формата на физика и химия, науката биология, а в по-ново време дори науката история, не разкриват нищо в отговор на най-дълбокия копнеж на човека относно собственото му същество. И оттам все повече възникваше нуждата да се търси нещо друго.

Тяхното търсене не е нищо друго освен търсенето на съвременния човек за човешкото същество. Макар че можем да направим всичко възможно, за да обобщим истинската природа на това търсене в различни сфери навсякъде, откриваме, че хората сега наистина желаят да разрешат загадката на собственото си същество, загадката на човека.

Това не е просто нещо, което може да интересува теоретиците, а нещо, което дълбоко прониква в същността на всяка човешка душа. За всички, които се интересуват от подобни неща, несъмнено е източник на най-дълбок копнеж, когато изследването на Природата води до желанието да се открие и какво се крие зад огромния простор на Природния живот: а именно човешкото същество, което значително надхвърля всичко, което може да се събере от външните царства на Природата.

Но бих могъл да кажа: В този момент наистина започва голямата загадка, търсенето на природата на човека. В този момент ние също така разбираме факта, че сме позволили на чувствата и цялото ни образование да бъдат повлияни от сили, които по този начин излязоха на преден план през последните векове. Външният живот

отразява това по всякакъв начин. Много повече, отколкото си мислим, външният живот отразява силите, които излязоха на преден план в духовния живот на човечеството по време на по-скорошния му ход на развитие, както току-що беше описано.

Ние не само напразно се интересуваме от истинската същност на човека от теоретична гледна точка – о, не! – но днес се подминаваме един друг и под влиянието на съвременното ни образование нямаме способността да разбираме своите близни отвътре, липсва ни способността да погледнем с ясновидско съчувствие в човешката душа и в това, което живее в нея, способност, която все още е съществувала в много цивилизации от миналото. Не само теоретично сме загубили разбирането за човешкото същество, но във всеки момент от деня ни липсва състрадателно разбиране, състрадателен, емоционален контакт с нашите близни. Може би това се проявява най-ясно в социалния въпрос; в сегашния му вид той ни показва, че наистина сме загубили това разбиране за нашите близни. Защо призивът за социални реформи, за социално обновление, отеква толкова силно? Защото в действителност ние сме станали напълно несоциални. Като правило, ние изискваме най-силно от всички неща, които най-силно ни липсват, и в силния призив за социализъм, един наистина непредубеден човек може да чуе истината, че вече не се разбираме и не сме в състояние да изградим социален организъм, защото сме станали толкова несоциални. Следователно, ние се вкопчваме в надеждата, че нашето разбиране, достигнало толкова висок етап на развитие чрез интелектуализма, може все пак да ни върне към органична социална структура.

Самият социален въпрос ни показва преди всичко колко отчуждени сме се отчуждили един от друг като човешки същества. В съвсем ново време пред нас стои религиозният въпрос, защото сме загубили непосредственото вътрешно преживяване на пряката връзка с божествената същност на вселената; вече не усещаме гласа, който говори в нас самите, като израз на Божествено-духовното. Призивът за религиозно обновление възниква и от наистина усетена нужда. Ако сега се вгледаме по-задълбочено в търсеция живот на съвременното време, като започнем от тези аспекти, ще открием, че интелектуалната култура, интелектуалното съзерцание, което постепенно е направило дори човешкото чувство да избледнее, е в края на краищата нещо, което е свързано с определена епоха от човешкия живот.

Не бива да ставаме жертва на никаква илюзия: защото по отношение на интелекта си, човешкото същество наистина се пробужда едва когато достигне възрастта на пубертета; интелектуалните му сили се пробуждат в онзи момент от живота му, когато е готов да работи във външния свят. Но интелектуализмът никога не е наша лична собственост, сила, която може да движи душата ни през детството или скоро след това, когато тръгваме на училище. В този ранен живот конфигурацията на

душата трябва да се различава от по-късната ѝ конфигурация. Интелектуалният елемент в съвременния живот не може и не трябва да се развива през детството и ранната младост, защото би имал смразяващ, мъртвешки, парализиращ ефект върху силите на младостта.

Така се случи (за да разберем настоящето и неговите копнежи, трябва да проникнем в по-интимни детайли на живота), че сега израстваме в култура, която ни лишава – макар това да звучи парадоксално – в зрялата ни възраст от най-красивите спомени от детството ни.

Ако се върнем назад в паметта към преживяванията от детството, не можем да извлечем с достатъчна интензивност и топлина неопределените чувства и спомени, които често живеят в несъзнателни дълбини и които понякога могат да изплуват само в нюанси на мисли и спомени. Стигаме дотам, че не можем да разберем себе си напълно. Оглеждаме се назад към живота на детството си, сякаш е загадка. Вече не знаем как да говорим от пълното си човешко същество и в езика, на който говорим като възрастни, вече не можем да внесем онова отънък, който отразява това, което детето преживява в живота си мъдрост, когато обръща невинните си очи към заобикалящия свят, когато разгръща волята си през ранните години от съществуването си.

Не изучаваме историята по истински начин, ако тя не ни покаже, че сред хората от древността речта на мъжете, достигнали зряла възраст, винаги е отразявала развитието на детството. Ние преживяваме детството си несъзнателно, но по такъв начин, че този несъзнателен душевен живот все още съдържа в интензивна форма това, което сме донесли със себе си чрез раждането, чрез единението с физическото тяло, това, което сме донесли със себе си от душевно-духовния живот на нашето предсъществуване.

Тези, които могат да наблюдават дете, тези, които имат отворена душа и ум за този вид наблюдение, ще открият най-голямата мистерия, когато видят как седмица след седмица детето разкрива това, което човешкото същество носи със себе си в земно-физическия свят от душевно-духовното си съществуване. Това, което вечното същество на човека несъзнателно внася в човешките членове, в цялата човешка организация, така че да живее и пулсира през тялото, води до вътрешно проникване с душевно-духовни сили, които обаче се сблъскват с един вид смразяваща субстанция, когато по-късно на преден план излиза интелектът, който всъщност съществува само за земни грижи.

Тези, които днес имат достатъчно самонаблюдение за такива интимни неща, знаят, че един вид тънка мъгла се разпростира върху това, което се стреми да проникне в нашето зряло съзнание от детството ни; те знаят, че е невъзможно да се изразят с думи, които са остарели, живите преживявания от детството, защото те упражняват душевно-духовно влияние и живеят в детето в далеч по-интензивна душевно-духовна форма, отколкото могат да живеят по-късно в интелектуално състояние.

Един остроумен писател от 18-ти и 19-ти век веднъж е писал: „През първите три години от живота си човек научава много повече, отколкото през трите си години в университета. Не искам да наранявам чувствата на студентите, защото мога да ги оценя, но също така вярвам, че по отношение на цялостната ни, пълноценна мъжественост, ние научаваме повече през първите три години от живота си, когато формираме организма си от все още несъзнателната си мъдрост, отколкото някога можем да научим по-късно.“ И все пак, нашата съвременна култура силно развива склонността да забравя тези най-важни три години от живота, или поне има склонността да им пречи да се изразят по съответен жив начин в това, което се проявява по-късно като израз на нашата зряла култура. Но този факт оказва голямо влияние върху целия ни цивилизован живот.“ Ако не сме способни да оцветим, оживим и одухотворим зрялата си реч и мислите на зрелия живот със силите, които бликаха от нашето собствено детство – защото интелектът ни дава образи, духовен свят в образи, но не е способен да поеме духовния живот, живота на самия дух – ако не сме способни да направим това, не можем да говорим на младостта по жив и интензивен начин. Тогава говорим от името на изгубена младост на жива младост около нас.

Това е чувството, което откриваме у съвременната младеж, това е чувството, изразено в тяхното търсене, и което може да се характеризира по следния начин: „Вие, старите хора, говорите език, който не можем да разберем; вие говорите думи, които не намират отзвук в сърцата и душите ни.“ – Ето защо призивът за обновление на културата трябва да се чуе преди всичко в копнежите на нашите млади хора и ние трябва да осъзнаем, че като се върнем към разбирането на духовното, трябва отново да се научим да говорим по правилния начин на младежите и дори да говорим по правилния начин на децата.

Скъпи приятели, онези, които проникват вътрешното си същество с истините, които антропософското духовно изследване се стреми да схване чрез живото същество на душата, а не чрез абстрактни мисли, се хващат за нещо, което не остарява, което дори в зряла възраст не ги лишава от силите на детството; те по някакъв начин усещат как по-духовните сили на детството и младостта навлизат в по-зрелия им живот. Тогава те ще намерят думите и делата, които се харесват на младостта, думите и делата, които ги свързват с младите.

Именно това наблюдение на младежкото настроение на търсене доведе до стремежа да се създаде във Валдорфското училище в Щутгарт преди всичко екип от учители, способни да говорят с децата, основани на духовно подмладяване, постигнато в по-зряла възраст, да говорят с децата отново, сякаш са истински приятели. За онези хора, които придобиват нещо от истинска духовност в живота си, всяко дете е откровение, те знаят, че детето, малкото дете и по-голямото дете, може – ако имат отворено сърце за това – да им даде повече, отколкото те могат

да дадат на детето. Макар че това може да звучи парадоксално, все пак това е нотата, която може да доведе до един вид обновление на културата в тази сфера. Ако позволим на това да хвърли светлина върху другите неща, с които се сблъскваме в живота, трябва да си кажем, че ако ясно осъзнаваме, че човекът търси човека и че трябва да го търси; тоест, ако можем да видим, че човешкото същество, което е станало едностранчиво чрез интелектуализма, търси цялостното човешко същество, ще се натъкнем на същия факт много категорично в много други сфери на живота днес.

Ако разгледаме времената, които са дали началото на великите постижения на съвременната култура, постижения, които не могат да бъдат оценени достатъчно високо, ще открием, че съвременната цивилизация може да бъде постигната само чрез жертване на нещо от цялото човешко същество. Човекът е гледал в световните пространства. Той е могъл да построи инструменти, позволяващи му да открива природата и движенията на звездите. Едва от няколко века обаче резултатите, пред които сме изправени, са се развили по такъв начин, че да ни дадат математическа физическа картина на вселената. Днес вече не усещаме как в миналото хората са гледали във вселената и са възприемали в движението на звездите откровение на духа в космоса, по същия начин, по който сега възприемаме във физиономията на човешкото същество откровението на неговата душа и дух. Абстрактен, изсъхнал математико-механичен елемент сега ни се явява в космоса, макар че сам по себе си е такъв, който не може да бъде оценен достатъчно високо. Ние гледаме към небето и не възприемаме нищо друго освен огромен световен механизъм. Идеалът все повече и повече се е разпространявал, за да възприема този световен механизъм навсякъде. И какво се е развило от това днес

Въпреки че за много съвременници това може да изглежда противоречиво, мисля, че за непредубедено наблюдение навсякъде е ясно, че социалната сфера на човечеството, която ни заобикаля навсякъде и която съставлява нашата съвременна цивилизация, сега изпраща своите отговори на концепцията за световен механизъм. Защото днес нашият социален, а също и нашият етичен и юридически живот, а по известен начин – както веднага ще ви покажа – дори нашият религиозен живот, са придобили механистичен характер.

Можем да видим, че в милиони и милиони хора живее възгледът, че историческата еволюция на човечеството не съдържа духовни сили, а само икономически сили, и че всичко, което живее в изкуството, религията, етиката, науката, правото и т.н., е един вид мъгла, издигаща се от единствената историческа реалност, от икономическия живот. Икономическите форми са реалности и тяхното влияние върху хората – това казват много хора днес и сърцето на човек би трябвало да почувства голямата трагедия на подобни твърдения – поражда това, което се развива под формата на право, етика, религия, изкуство и т.н. Това е техният възглед: те смятат, че всичко това е идеология.

Това ни е тласнало в посока, която, разбира се, е довела до големи резултати в духовния живот на Запада, но днес е достигнала противоположния полюс на това, което някога е съществувало в древни, по-добри времена от миналото в цивилизацията на Ориента – макар че дори ориенталската култура сега е станала упадъчна. Тя е била едностранчива култура, но и нашата съвременна култура е едностранчива.

Нека имаме предвид, че някога – най-вече на Изток – е живяла раса, която е описвала външния физически свят като Мая, като великата илюзия, защото е гледала само на вътрешния живот на човека като на истинската реалност, мислите, усещанията, чувствата и импулсите на волята на човека са били единствената реалност. Някога е съществувала и другата едностранчива концепция за възприемане на истинската същност и реалност само във вътрешното същество на човека, в света на неговите мисли, чувства и усещания, и за виждане във външния свят само на Мая или великата илюзия.

Днес сме стигнали до противоположното схващане, което е и едностранчиво. От гледна точка на съвременната култура, ние виждаме физическия свят навсякъде около нас и го наричаме истинска реалност. Милиони хора виждат реалността само във физическия ход на икономическите процеси и смятат вътрешния живот на човека за идеология, включваща всичко, което е произлязло от нея в развитието на културата. Това, което милиони и милиони хора сега определят като идеология, е в края на краищата същото нещо, което ориенталците някога са наричали Мая, илюзия – това е просто различна дума, и разбира се, е използвала в обратния смисъл. Ориенталецът би могъл да приложи думата „идеология“ към външния свят, а „реалност“ към вътрешното си същество. Съвременната култура е достигнала етап, в който безброй хора сега прилагат тези думи в обратна едностранчивост.

Нашият социален живот разкрива нещо, за което можем да кажем: Той е довел до големи и значителни триумфи за науката, но е донесъл трудности в самия човешки живот, в етичния и социалния живот на хората. Но тази механизация на живота, пред която сме изправени сега, не живее само в идеите на милиони хора, тя реално съществува. Нашият външен живот е станал механизирани и с нашата модерна култура ние сега живеем във време, което дава отговор на човека в социалната, етичната и религиозната сфера на живота.

Това, което за първи път се е появило като концепция за света във великата епоха на Галилей, Коперник и Джордано Бруно, концепцията, която се е родила тогава, изисква да се уверим, че тя ще бъде пропита с човечеството по различен начин от това, което е било досега. Защото механизацията на човешкия ни живот е, така да се каже, отговорът на цивилизацията на механичния характер на нашия интелектуален, научен живот.

Можем да видим това във всеки детайл. Днес изучаваме естествените науки.

Изучаваме развитието на животинските видове от най-нисшите, най-простите, най-

несъвършените форми чак до човека. Водени от високопохвална научна мисъл, ние поставяме човека в края на тази редица от органични същества. Какво ни учи това по отношение на него? Че той е най-висшето животно. Това, разбира се, е важно по определен начин, но по този начин ние се научаваме да познаваме човека само в отношението му към другите същества, а не както той преживява себе си като човек. Учим се да познаваме какво човек развива по отношение на другите същества, но не и какво представлява самия него. *Човек се губи*, доколкото съзерцава външния свят в съответствие с възхитителните принципи на съвременното естествознание. И оттук идва търсенето на човешкото същество, тъй като чрез великите постижения на съвременното време човекът по някакъв начин е загубил себе си. И ако след това погледнем към колективния живот в социалния организъм, ще открием, че техните взаимни действия принуждават хората да живеят така, както живеят. По отношение на тази необходимост ние сме стигнали много далеч в съвременното време. Във всяка сфера на социалния живот е навлязло разделение на труда. Що се отнася до външния механизирания живот на съвременното време, ние трябва да работим така, че да осъзнаем истинността на думите: Всички за един и един за всички! По отношение на външния живот ние трябваше да се научим да работим един за друг. Но също така, тук можем да видим, че за тези, които не са запазили старите традиции, а са се развили до най-модерната форма на живот, човешкият труд се е отделил напълно от човешкото същество и че нашето съвременно разбиране ни позволява да схванем само външната природа на човека. Следователно нашето разбиране и усещане по отношение на човешкия труд, чрез който помагаме на своите близки и работим заедно с тях, се е превърнало в чисто външно. Ние вече не наблюдаваме човека и как той развива работата си от своето душевно-духовно съществуване на земята, не виждаме как човешкият труд е резултат от човек, с когото сме тясно свързани чрез чувствата, който е същество като нас. Виждаме го и не чувстваме, че той работи за нас. Не, в днешния обществен живот ние гледаме продукта, виждаме колко човешки труд е вложен в него и съдим за човешкия труд, доколкото го откриваме в продукта.

Това е толкова дълбоко вкоренено в съзнанието на хората, че като засилва тази голяма грешка на съвремието, Карл Маркс стига до точката, в която определя всичко, което циркулира, като човешки труд под формата на стоки, произведени за човешка консумация, като кристализиран кондензиран труд. Сега ние съдим труда, отделен от човешкото същество, по същия начин, по който сме придобили способността да наблюдаваме Природата отделно от човека. Нашата преценка за човешкия труд е всъщност заразена от това, което сме научили да знаем за човека, и от начина, по който го гледаме чрез естествената наука. Това ни води само до природната страна на човека, само до факта, че човекът е най-висшето животно: ние не проникваме до най-съкровенията същност на човека.

Дори когато наблюдаваме човека в неговия труд, ние не виждаме как този труд идва от него, а чакаме, докато продуктът е там, и търсим труда само в нещо, което се е еманципирало от човека. И сред нас стои човекът като социално същество, което знае, че трябва да вложи в труда своята човешка природа и често своето човешко достойнство, и вижда, че това човешко достойнство и начинът, по който трудът излиза от вътрешното му „аз“, не се ценят - човешкият труд се ценят само когато са се втели във външния продукт, който след това се изнася на пазара; трудът е нещо, което е потопено в стоките, нещо, което може, така да се каже, да се купува и продава.

Така и в тази връзка виждаме как човекът е загубил себе си. Той е загубил, така да се каже, част от себе си – своя труд – в полза на механизма на съвременната цивилизация.

Виждаме това преди всичко в юридическата част на социалния организъм. Ако наблюдаваме как духовният, умственият живот преобладава сред нас в днешно време, откриваме, че духът съществува само в абстрактни мисли; че можем да имаме доверие само на абстрактни мисли и да забравим, че духът живее в нас по пряк начин, че духът навлиза в нас винаги, когато се занимаваме с него, че душата ни не е изпълнена само с мисли, но че душата ни е наистина проникната от духа винаги, когато сме духовно активни. Човечеството е загубило тази връзка с духа, докато представата му за Природата е станала велика. Това се отнася до духовния живот.

Що се отнася до нашия правен, социален и политически живот, примерът с човешкия труд ни показва, че нещо, свързано с човека, е било откъснато от него. Когато наблюдаваме човешката душа в нейното общуване като човек с човек, не виждаме чувство, което проблясва и се затопля, когато единият гледа труда на друг. Няма топло чувство към човека в неговия труд. Не виждаме труда да се развива във връзка с човека, а виждаме само нещо, което вече не може да разпали топлото съчувствие на другия човек; виждаме труда, след като той е напуснал човека и се е влял в продукта.

Така и в тази сфера, в сферата на човешкия общуване и правния живот, ние сме загубили човека.

И ако погледнем сферата на икономиката: в икономическия живот човек трябва сам да си набавя това, от което се нуждае за потреблението си. Нещата, от които се нуждае за собственото си потребление, са тези, за които развива своите способности. Човек ще работи толкова по-добре за другите, за себе си и за цялата човешка общност, колкото повече развива своите способности. Същественият момент в икономическия живот е развитието на човешките способности. Когато става въпрос за хора, един служител ще намери за изгодно да работи за способен работодател. Това е напълно възможно, защото тези, чиято работа се ръководи от

други физически или духовно, скоро осъзнават, че се справят по-добре с способен лидер, отколкото с неспособен.

Но дали съвременните ни икономически стремежи са склонни преди всичко да имат предвид икономическия живот и дейност на човечеството и да се питат навсякъде: Къде са по-способните хора? Ако погледнем този жив елемент в човека, този чисто човешки елемент, ако хората бъдат поставени в икономическия живот според своите възможности, така че да могат да постигнат най-доброто за своите ближни: това би могло да постигне концепция, култура, способна да открие човешкото същество в човека.

Но характеристиката на нашата съвременна култура е именно тази, че тя не може да открие човешкото същество в човека и за непредубедено наблюдение е очевидно, че постепенно сме загубили способността да съдим хората правилно, в съответствие с техните способности и дарби.

Разбира се, това изпитване, изпитът, чрез който се предполага, че се показват човешките способности, е придобило голямо значение в нашата съвременна цивилизация. Но основната му цел не е да открие как човек може най-добре да работи в живота, защото механизираният начин на живот изисква нещо друго. В много отношения наистина днес има призив да се позволи на най-добрия човек да заеме най-доброто място според нуждите, но това като цяло си остава благочестиво желание и виждаме, че икономическият живот преди всичко – както и други сфери, като духовния и юридическия живот – се отделя от човешкото същество. Ние не разглеждаме човешкото същество преди всичко и неговата жива връзка с икономическия живот, а вместо това разглеждаме най-добрия начин, по който то може да се свърже с нещо, което всъщност не е свързано с човека. Виждаме, че и икономическият живот се отделя от човека. Затова не е чудно, че призивът за обновяване на нашата настояща култура се появява във всяка сфера на живота под формата на търсене на човешкото същество.

Нещата не са много по-добри и в сферата на *изкуството*. Ако погледнем назад към времената на Древна Гърция, ще си помислим, че гръцките трагичи са писали своите драми по същия начин, по който ние ги пишем сега. И все пак гръцката концепция за живота по никакъв начин не прилича на съвременната. Гръкът е говорил за катарзис, пречистването, което трябва да се осъществи чрез драмата. Какво е разбирал той под катарзис или пречистване? Той е имал предвид, че човек, участващ в действието на такава трагедия или на някое друго произведение, изпитва нещо в душата си, което го кара да премине през определени престорени емоции. Но това има пречистващ ефект и по този начин лечебен ефект върху него, достигащ чак до физическия организъм; то има преди всичко пречистващ и лечебен ефект върху душата. И най-важното в гръцката драма се състои както в по-висш духовен импулс, така и, бих казал, в лечебен импулс; гръкът вижда един вид

лечебен процес в това, което иска да предаде на своите близки чрез своето високо усъвършенствано изкуство.

Разбира се, не можем да станем отново гърци; казвам ви това само като разяснение на факта, че всъщност сме навлезли в механизирани начини на живот, който е, така да се каже, отричане на човешкото същество и че това обяснява дълбокия копнеж, който преминава през съвременния свят като търсене на човека.

За да подкрепи това търсене на човешкото същество, духовната наука на антропософията се стреми към това, което може да се нарече *тройно деление* на социалния организъм. Това е подложено на много недоразумения. Тя обаче търси само пътища, които ще доведат в живота на духа до преоткриване не само на абстрактния дух, на блед мисловен свят, най-много до размисъл върху духа; което ще доведе в юридическо-политическия живот до преоткриване не само на труда, който се влива в продукта, но и на оценяването на човешкия труд, онова човешко оценяване на труда, което възниква в обществения живот, когато човекът като човек се изправя срещу своите събратя в чиста човечност.

И в икономическата сфера, тройното деление на социалния организъм има за цел формирането на асоциации, в които хората се обединяват като потребители и производители, така че да могат да ръководят икономическия живот по асоциативен начин, извън най-разнообразните човешки сфери на интерес.

Ние преценяваме икономическите изисквания единствено чрез механизма на пазара. Асоциациите са предназначени да обединят хората като живи човешки същества, които осъзнават изискванията в икономическия живот; те трябва да формират организъм, който може да регулира условията на производство, определени от общия живот на хората и от познаването на тези изисквания, произтичащи от такъв съвместен живот.

Тройното деление на социалния организъм се стреми да свърже тези три члена – духовен живот, юридически живот и икономически живот – по такъв начин в рамките на социалния организъм, че човешкият елемент да може да се открие отново навсякъде в свободния живот на духа, който не служи на икономически интереси, нито произтича от тях, който не служи на политически интереси, нито произтича от тях, а който стои свободно на собствената си основа и се стреми да развива човешките способности по най-добрия начин. Този свободен живот на духа се стреми да покаже на човека човешкото същество – той показва човешкото същество на човека.

В свободния Живот на Духа човешкото същество може да бъде намерено чрез преживяване на духа, като по този начин се разгръщат по хармоничен начин човешките способности; от такъв относително независим духовен живот ще бъде възможно да се изпратят в политико-правния и в икономическия живот хората с най-добри способности, като по този начин се оплодотворят тези сфери. Ако икономическият или политическият живот диктуват какви способности трябва да се

развиват, самите те не могат да просперират. Но ако оставят живота на духа напълно свободен, така че той да може да даде на света от собствените си основи това, което всеки индивид създава от божествено-духовните светове, тогава другите сфери на живота могат да станат плодотворни в най-широкия смисъл на думата.

Държавният живот трябва да култивира това, което хората могат да развият като чувство за законни права, като морално разположение, доколкото те се изправят един срещу друг като равни. Икономическият живот трябва да открие човека чрез необходимите асоциации, съответстващи на неговите нужди и възможности в икономическата сфера. Тройното разделение на социалния организъм не цели механично разделяне на тези три сфери, а чрез установяване на относителна независимост на тези три сфери, се стреми да даде възможност на човека отново да намери чрез тези три сфери на живота пълната човечност, която е загубил и която се стреми да открие отново.

В такъв смисъл наистина можем да говорим за необходимостта от обновление на културата. И това е особено очевидно, ако се вгледаме още по-дълбоко във вътрешното същество на човека, в онази вътрешна част, където, ако той се стреми да бъде напълно човек и да изпита напълно своето достойнство и ценност като човешко същество, той трябва да се свърже с божествено-духовното; където трябва да изпита и почувства собственото си вечно битие, тоест, когато погледнем общия религиозен живот на хората.

Скъпи приятели, разбира се, искам само да кажа, че това са убежденията на антропософската духовна наука; не искам да насилвам никого да приеме това конкретно решение на днешната тема. Антропософията се стреми преди всичко да разпознае отново мястото на християнството в еволюцията на Земята. Тя посочва Мистерията на Голгота, както Антропософията може да я разгадае в духовния свят. Историческата еволюция след това се проследява във връзка с Мистерията на Голгота.

Духовното изучаване на човешката *история* разкрива, че в първобитните времена човечеството е притежавало един вид първично откровение, един вид инстинктивна първична мъдрост, която постепенно е изчезвала и е отслабвала, и това би се увеличило с течение на времето. Ако нищо друго не се беше случило, сега щяхме да живеем в блед духовен живот, лишен от мъдрост, духовен живот, който не би могъл да има нищо общо с топлината на душевния ни живот - ако земното съществуване не беше оплодено в определен момент от нещо, дошло отвън на земята.

Духовната наука, в смисъла на Антропософията, може отново да насочи вниманието към човека Исус, който в началото на нашата ера се е скитал по земята в Палестина. Виждаме, че съвременното външно християнство все повече и повече разглежда този човек Исус просто като човешко същество, докато в по-стари

времена хората са виждали в Иисус Същество от духовни светове, надхвърлящи земята, Който се е съединил с човека Иисус и Който е станал Христос Иисус. Чрез изследване на сферите извън Земята с помощта на духовно наблюдение, духовната наука не само насочва вниманието към човека Иисус, но и към Христос, Който слезе от небесните висини, като Принцип, превъзхождащ земята и проникващ чрез Мистерията на Голгота в човешкия живот на земята. И от Мистерията на Голгота насам еволюцията на човечеството на земята е станала различна, защото е осъществен плодоносен процес от небесните светове. Съвременната култура кара хората все повече и повече да съсредоточават вниманието си върху човека Исус, губейки по този начин чувството за истинска религиозна преданост, придобито от погледа върху Христос Исус, чувство, което единствено може да ни даде удовлетворение. Гледайки само човека Исус, хората наистина губят онази част от Исус, която би могла да бъде от особена ценност за тях. Защото човешкото в човека е изгубено. Дори чрез религията не знаем как да търсим по правилния начин човека в Исус от Назарет.

Чрез задълбочаване на духовно-религиозния живот, антропософската духовна наука отново разкрива източника на религиозната преданост, с други думи, тя води до търсене на божественото в човека, вътре в самия човек, за да може да преоткрие и в човека Иисус свръхземния Христос, прониквайки по този начин до истинската същност на Христос Иисус. Антропософията по никакъв начин не омаловажава Мистерията на Голгота, като казва, че това, което преди е съществувало извън земята, впоследствие е слязло на земята.

И какво преживява човек в днешната епоха на модерната култура, преследвайки такава цел?

Тенденцията на антропософската духовна наука да разглежда това, което надхвърля земната сфера, е накарала хората да възразят, че Антропософията не е християнска, че не може да бъде християнство, защото поставя свръхземно, космическо Същество в Христос Исус на мястото на чисто човешкото същество. Те дори смятат, че е обида да се каже, че Христос е слязъл от космическите пространства и е проникнал в Исус. Защо мислят така? Защото хората виждат само математико-механичния космос, само великия механизъм, така да се каже, когато гледат към небесните пространства, и това отношение засяга дори религията, дори религиозното чувство на човека. Следователно, дори религиозните хора и тези, които преподават религия днес, мислят, че религията би била механизмирана, ако Христос се търси в космическите пространства преди времето на Мистерията на Голгота. Но духовната наука не механизмира религията, нито лишава християнството от християнския му елемент; вместо това тя изпълва външния живот с християнство, като показва: там, в космоса, не е просто механизъм, не е просто явления и закони, които могат да бъдат схванати чрез математиката и естествените науки – има духовност.

Докато съвременните теолози често вярват, че Антропософията говори за Христос, слизащ от слънцето, от безжизненото космическо пространство в Исус, истината е, че Антропософията вижда духовното и в сферите извън земята и смята за благословия за земята, че небесните сили са изпратили своето влияние чрез това Същество, което е дало смисъл на земята, преминавайки през Мистерията на Голгота, слизайки от небесните висоти и съединявайки се с еволюцията на човечеството на земята.

Духовната наука Антропософията по този начин наистина се стреми да направи религиозния живот отново плодотворен и да го изпълни с истинска топлина; тя се стреми да върне човека към първоизточника на божественото. А това се търси чрез вслушване в призива за обновление на нашата култура.

Наблюдавахме развитието на една великолепна наука и сме изпълнени с възхищение от постиженията на тази съвременна наука, които доведоха до толкова големи резултати в нашата цивилизация. Но освен това осъзнаваме, че съществува призив за обновление на религиозния живот, за обновено религиозно задълбочаване. От една страна, трябва да имаме наука, която няма нищо общо с религията, и същевременно да имаме религиозно обновление. Това е мечтата на много хора.

Но това ще бъде напразна мечта. Защото съдържанието на религията никога не може да се извлече от нищо друго освен от това, което определена епоха смята за знание. Ако погледнем назад към времена, когато религиозният живот е бил напълно активен, ще открием, че религиите също са били изпълнени със съдържанието на знанието на определена епоха, макар и в специална форма, с дъха на благоговение и благочестие, с истинска преданост и (това е особено важно) с чувство на почит към основателя на съответната религия.

Следователно нашето настояще време, нашата съвременна цивилизация, няма да може да извлече никакво удовлетворение от религиозно съдържание, което не е в хармония със знанието, достъпно за съвременните хора. Ето защо антропософската духовна наука не търси религия в допълнение към науката, а вместо това се стреми да издигне самата наука до ниво, в което тя може отново да стане религиозна. Тя не търси нерелигиозна наука, а наред с нея и ненаучна религия, а наука, която може да култивира религиозен живот от собствените си източници. Защото науката, която търси антропософията, не се основава едностранчиво на интелекта, а обхваща цялото човешко същество и всичко, което живее в него. Такава форма на наука няма разрушително влияние върху религиозния живот и най-вече няма разрушително влияние върху християнския живот, а ще го осветли, така че в Мистерията на Голгота, която навлезе в еволюцията на Земята, да се открие вечното, свръхсетивно значение, което беше дадено на човечеството чрез това събитие. Ако погледнем към Мистерията на Голгота, религиозният ентусиазъм и вътрешното религиозно щастие ще влязат в нашите чувства, а в морален смисъл и

във волята ни, и този религиозен живот не може да бъде унищожен, а може да бъде осветен по правилния начин от истините, които можем да видим и разберем по отношение на Христос Исус и Неговото навлизане в земното развитие на човечеството.

Следователно духовната наука се опитва да отговори на търсенето на човешкото същество. Както вече ви обясних, тази лекция е предназначена само да бъде малък принос към желаното и копнеещо обновление на нашата съвременна култура. Тя се стреми само да обясни начина, по който е възможно да се види значението, дълбокото, вътрешно, човешко значение на копнежите, които могат да намерят израз в проблем като обновлението на съвременната култура.

В лекцията си исках също да ви покажа, че този призив за обновление на културата е всъщност едновременно призив за знание за развитие на ново усещане за истинската човешка природа. Проблемът, свързан с естеството на това търсене, което се стреми към обновление на съвременната култура, е такъв, който наистина съществува, и ние трябва да се стремим да постигнем истинско усещане за истинската същност на човека, пълноценно преживяване на човешкото същество. Може би е оправдано да вярваме, че можем да интерпретираме този призив за обновление на културата, призив, който в много отношения изобщо не е ясен и отчетлив, като си кажем: Стремящото се човешко същество сега е изправено по наистина значителен начин пред обновлението на един проблем, който е отекнал в Древна Гърция и който сега отеква оттам в призива: „О, човече, познай себе си!“ Несъмнено най-благородните усилия на стотици и хиляди години са били посветени на опита да се реши този проблем. Днес той е повече от всякога най-големият проблем на съдбата. Независимо как отделните хора могат да отговорят на въпроса как да постигнем обновление на културата (мисля, че донякъде посочих това), отговорът някак си ще трябва да се крие в следната посока: Как можем да преоткрием чрез пълноценно човешки стремеж самия човек, така че в контакт със своя ближен (който от своя страна трябва да се посвети изцяло на света и своите ближни) човекът да може отново да намери удовлетворение в своя етичен, социален и интелектуален живот? Това, според мен, представлява проблемът, свързан с обновлението на нашата съвременна култура.

## Исус или Христос

Естествено, чувствам се като гост тук, в Норвегия, и преди всичко трябва да благодаря най-искрено на оратора, който току-що ми отправи толкова сърдечни думи, и на всички вас, които искате да се поинтересувате от някои забележки, които ще мога да направя по предложения проблем в краткото време, с което разполагам. Бих искал предварително да кажа, че всъщност се чувствам двойно не на място в богословското движение, защото винаги съм трябвало да подчертавам в рамките на антропософското движение, че антропософията не иска да бъде просто някаква нова религиозна основа или дори секта, а че всъщност иска да израсне от научното движение като цяло в наши дни. Тя се стреми да намери подходящите методи за изследване на свръхсетивните факти от човешкия и световния живот. И само доколкото областта на богословието принадлежи към общата област на изследване, тя е, така да се каже, задължена, когато бъде помолена, да допринесе за богословското изследване с това, което вярва, че може да донесе в тази област, използвайки методите на свръхсетивното изследване. Ето защо, когато голям брой млади богослови в Германия се обърнаха към мен, аз казах: Искам да помогна само с това, което мога да предложа по отношение на антропософията. Но каквото и да е необходимо в едно богословско или религиозно движение днес, трябва да се извършва от онези личности, които са активни в богословския или религиозния живот. Конкретното възражение, което се повдига срещу антропософията от гледна точка на този живот, е, че тя се стреми да се издигне в свръхсетивните светове чрез своите изследователски методи, че се стреми да развие определени сили на знание, които иначе лежат латентно в човека, за да проникне в свръхсетивните светове чрез изследване. В богословските среди, по-специално, се казва, че това всъщност е против религиозните чувства, против религиозното благочестие и че преди всичко трябва да бъде отхвърлено от християнската теология. И напоследък това, което се има предвид, е изразено по такъв начин, че се казва, че религията трябва да работи с ирационалното, с тайната, която не трябва да бъде разкрита от рационализма. Тя трябва да работи с това, което не иска да бъде схванато, но което трябва да бъде почитано като неразбираема мистерия с дълбоко, доверчиво благоговение. Дори е използвана думата: християнството се нуждае от парадокса, за да може да води и образува истински християнския религиозен живот достатъчно интимно и изхождайки от пряко човешко доверие.

Ако антропософията рационализираше ирационалното, по-специално във въпроса за Христос Исус, за да сведе до трезва рационалност това, което се съдържа в мистерията на Голгота, тогава възраженията, които се правят в тази посока, биха били оправдани. И тези възражения се допълват от още едно. Антропософията, защото не е гностицизъм, не е мистицизъм, не е неисторически ориентализъм, разглежда директно историческото ставане в развитието на човечеството.

Гностицизмът е неисторичен, мистицизмът е неисторичен, всички ориенталски светогледи са в известен смисъл неисторични. Антропософията е изцяло западен светоглед по отношение на това.

методична гледна точка и приема историческото ставане като реално, както е свикнато в научния живот на Запада. И затова е абсолютно принудено да постави личността на Исус в историческия живот на човечеството. То знае какво съдържа историческият Исус за човечеството и е принудено само по причини, които бих искал да обсъдя днес, да се възнесе от човешкото същество Исус, както се наблюдава в земния живот, до свръхземното, извънземно, космическо Христово същество, което се е въплътило в човека Исус, и в известен смисъл наистина може да се говори за Христос и Исус като за две отделни същества.

Твърди се, че това, което Антропософията казва за космическия, дори телурическия Христос, всъщност е без значение за религиозните усещания на днешното човечество, защото що се отнася до историческото развитие, днешното човечество иска да ограничи погледа си до земното и космическият Христос просто вече не е нужен редом с историческия Исус.

Сега, първото нещо, което ще трябва да покажа, е как Антропософията, от своя страна, трябва да действа в лицето на световните факти и как тя достига до много специална позиция по отношение на Мистерията на Голгота, въз основа на своите изследователски методи.

Антропософията се стреми преди всичко да схване по много определен, ясен и без илюзии начин това, което се е развило, особено от средата на XV век, в западното човечество като „обективно познание“, както бих искал да го нарека. Чрез това обективно познание природата вече е обяснена, систематизирана и разбрана в съответствие със своите закони по великолепен начин. Фактът, че човешкото същество става рационалистично, бих могъл да кажа и абстрактно, по отношение на знанието, е съпътстващ, субективен паралелен феномен на една здрава естествена наука. Светът на мисълта все повече придобива характера на обикновени образи. Ако се върнем още по-назад от XV век, навсякъде откриваме, че светът на мисълта няма образния характер, абстрактния характер, който просто се стреми да опише реалността, без да я съдържа, какъвто е приел от средата на XV век, особено от времето на Галилей, Джордано Бруно и т.н. Днес най-много идеите ни представляват картина на реалността. Ако се върнем преди XV век, човекът все още има чувството, че в него се пренася истинска духовна реалност, когато се посвещава на света на идеите. Човекът не само притежава абстрактния свят на идеите, той притежава света на идеите, пропит с дух, пропит с духовна реалност. По отношение на рационализма, по отношение на естествената история, по-новите векове наистина постигнаха велики неща. И виждаме все повече и повече как другите исторически науки също биват завладявани от преобладаващото там отношение и начин на мислене. И всеки, който е проследил промяната в методите

на изследване през последните векове, дори в теологията, може да види, че изследователските нагласи са били изцяло насочени в посока на естествените науки, защото в днешно време историята определено е приела характера на научен начин на мислене. И така христологията постепенно се превърна в историческо изследване на „Живота на Исус“. Това е напълно разбираемо с оглед на целия ход на развитието на духа в днешно време. Човек трябва да осъзнае, че това е трябвало да се случи. Но трябва също да се разбере, че тази посока, ако се продължи по-нататък, едновременно с това е вероятно да лиши християнството от Христос и да се доближи все повече и повече до това, което може да даде дори историкът, неутрален по отношение на религията, като Ранке, който в края на краищата е включил личността на Исус в историческото ставане като най-благородното същество, което някога е ходило по земята. Все повече теологията се е доближавала до историческите изследвания и днес откриваме голям брой богослови, които по своята изследователска нагласа и методи почти не се различават много от историци от ранга на самия Ранке.

В противовес на това, антропософията твърди, че определени познавателни способности, които остават латентни у хората в обикновения живот и в обикновената наука, за които човек не е наясно, но които присъстват във всяко човешко същество, могат да бъдат изведени наясно от съзнанието, че тези прозрения след това водят от чистия свят на сетивата и до факта, че човекът може да схване свръхсетивния свят със своето познание по същия начин, както надареният със сетива човек може да схване света на сетивата. По този начин, чрез трактовка, която вече не е репрезентативна, която няма нищо общо и с обикновения рационализъм, а по-скоро се приближава до реално преживяване, човек опознава самия свръхсетивен свят.

Сега е много често срещано да се греша и да се вярва, че Антропософията се стреми да пренесе характерните свойства на знанието, каквито съществуват в науката и рационализма, в свръхсетивната сфера. Следователно самата тя е рационална система, която заличава ирационалното, парадоксалното, мистериозното и изисква логическо съгласие с това, което иска да види като Мистерията на Голгота, а не доброволно съгласие на доверие, основано на благоговение, каквото трябва да остане в религията. Но сега цялата картина на света се променя напълно, както и самият човек, когато се издига от научния, историческия слой на знанието до свръхсетивния слой на знанието, ако мога да използвам израза. Ако искаме да представим най-важната характеристика - мога само да загатна за всички тези неща - за обикновения обективен, научно признат метод днес, тя е следната: за тези, които наистина честно извеждат крайните последици от тази естествена наука и този рационализъм, той разделя света на две. Човек не винаги обръща внимание на тези две области, защото има известен несъзнателен страх от извеждането на крайните последици. Но всеки, който като

мен е срещал хора, дълбоко страдали от това, бих казал, двустранно разделение на човешката природа, които също са стигнали до последните последици на съвременното мислене с ума си, с религиозните си чувства и който е видял каква болка и каква насочена липса на душа, особено по отношение на най-дълбокото религиозно чувство, може да бъде свързана с този дуализъм на съвременната рационалистична естествена наука в нейната позиция спрямо човека, все пак ще бъде склонен да размишлява върху това как този дуализъм е довел и до нещо епистемологично на религиозна основа. Защото науката оказва твърде голямо влияние върху човешкия ум. Човек се чувства твърде силно отговорен към нейните възгледи, за да не иска да подражава на другите научни методи, ако те искат да бъдат надеждни, именно в научно-историко-реалистичния метод.

Но къде води този метод в крайния си резултат? Той води до появата на дълбока пропаст, наистина непреодолима за външно, обективно познание, между това, което трябва да разпознаем като научна необходимост, и това, което схващаме в морално-етичния живот, това, което нашето действително човешко достойнство ни гарантира първо. И морално-етичният живот, когато е правилно преживян, ни се явява като пряко излъчване на божествеността, като по този начин ни води директно към религиозната преданост, към самата религиозност. Но дълбоката пропаст между този етично-религиозен живот и това, което познанието за природата разкрива на физическия човек, наистина може да бъде забулена от мъгла за човешкото наблюдение, защото съществува известен вътрешен несъзнателен страх, но за този, който подхожда съвсем честно към човешката природа, той не може да бъде преодолян със самата естествена наука. От една страна, имаме обоснованата научна хипотеза, теорията на Кант-Лаплас, относно началото на Земята. Днес тя е модифицирана. Естествено, няма да говоря за нея подробно. Но дори и да е променено днес, то стои като нещо, което в произхода на света е безразлично към развитието на човечеството, в което възникват етично-божествените идеали, на които човек се посвещава като на сигурност, която живее само в образи. И ако погледнем края на земята от научна гледна точка, ни се представя една обоснована научна хипотеза, теорията за ентропията, която говори за топлинна смърт в края на земята. Така, от научна необходимост, ние поставихме човека между световната мъглявина на Кант-Лаплас и топлинната смърт. Там той живее сред всичко това, посвещавайки се на своите етични и религиозни идеали, но в крайна сметка ги намира разобличени като илюзии, защото в края на еволюцията на земята въпреки това стои топлинната смърт, големият труп, който погребва не само това, което съществува във физическа и етерна форма в еволюцията на земята, но и всичко, което се съдържа в етичните идеали.

Наистина не от религиозен рационализъм, а именно от знанието, което възниква в мен по елементарен, когнитивен начин, трябва да се съобразявам с мъглата, с която хората се заблуждават относно това, което ги приближава и може да се превърне в

най-болезнените преживявания на душата, на които човек може да бъде изложен. Трябва също да се съобразявам с факта, че хората са търсили извинението, което все още не е присъствало във всички древни религии, а също и в ранните дни на християнското развитие: да разграничават знание от вяра. Защото знанието постепенно се превръща в Молох чрез силата, която трябва да упражнява върху човешкия ум, и трябва постепенно да погълне вярата, ако тази вяра не може да се задържи за по-висше, наистина свръхсетивно знание, което от своя страна може да проникне до нещо като мистерията на Голгота.

И тук Антропософията трябва да посочи как даденото от твърдата, естественонаучна необходимост се превръща в просто явление за неговото свръхсетивно познание, как светът, който виждаме с очите си и чуваме с ушите си, се свежда до обикновен феноменализъм. Днес мога само да докладвам за тези неща горе-долу, но антропософията се стреми да докаже, че в това, което виждаме, ние изобщо не си имаме работа с материален свят, а че си имаме работа със свят от явления. И в свръхсетивното познание сетивният свят, така да се каже, губи част от своята твърда плътност, но от друга страна, етико-религиозният свят също губи част от своята абстрактност, отдалеченост от сетивната необходимост. Двата свята се приближават един към друг. Етико-религиозният свят става по-реален, сетивно-физическият свят става по-феноменален. И не чрез спекулация, не чрез абстрактен философски метод, а чрез реално преживяване се изгражда свят, който лежи отвъд нашия обикновен сетивен свят. И този свят, който се търси, вече няма този контраст между идеалното и реалното. И двете са се приближили един към друг. Бих казал, че законите на природата стават морални в този свят и моралните закони се кондензират в природно събитие. И само да спомена едно нещо: въпреки че антропософията също постулира нещо като топлинна смърт в края на земята, за нея това, което човек носи в себе си като морални и религиозни идеали, се превръща в нещо като реален зародиш, който, както при растенията, пренася живота на тази година в следващата година. В това отношение антропософията се доближава много до парадоксалното по отношение на съвременната наука. Въпреки това, смея да го кажа, защото вярвам, че това ще причини по-малко обида в кръга на теолозите, отколкото в кръга на скованите естествени учени, че антропософското духовно познание признава как така нареченият закон за запазване на силата и материята вече не важи в този свят, който е описан като свръхсетивен, и как този закон за запазване на материята и силата има само относителна валидност в света, който се явява като свят на природата и който е схванат от рационализма. Антропософията ни учи да разпознаваме, че не само материята присъства и се трансформира в човешкия организъм, и ни учи да разпознаваме не само метаморфозите на материята. Извън човешкия организъм, в останалата част от природата, важи законът за запазване на енергията и материята, но в самото човешко същество антропософията ни учи на пълно изчезване на материята и

възкресение на нова материя от простото пространство. И антропософската духовна наука може, ако мога да използвам едно тривиално сравнение, да посочи, че обикновената представа за материята и силата в човешкия организъм е като някой да каже, че е преброил колко банкноти внася в банка и колко изнася обратно, и че ако се вземат предвид достатъчно дълги периоди от време, количествата са едни и същи. Така се постъпва и при изучаване на закона за запазване на материята и енергията: вижда се, че толкова енергия влиза в материята, колкото излиза. Но както не може да се предположи, че банкнотите като такива се трансформират в банката, а по-скоро, че там трябва да се извърши самостоятелна работа – банкнотите могат дори да бъдат препечатани и да излязат напълно нови – така е и в човешкия организъм: има разрушаване на материята и силата, създаване на материя и сила.

Това не е нещо, което се възприема лекомислено, а се признава чрез строги антропософски изследвания. Това, което важи за външния свят, законът за запазване на материята и енергията, важи и за междинния етап на развитие; но ако стигнем до края на земята и с известно основание предположим топлинната смърт, тогава не виждаме голямо гробище, а виждаме, че всичко, което човек е развил по отношение на моралните и етични идеали, на божествените духовни убеждения, може наистина да се съедини в него с нововъзникващия материал и че следователно човек си има работа с истински зародиш на по-нататъшно развитие. Смъртта на външния материал се преодолява от това, което се появява в човека. В антропософската духовна наука откриваме нещо, което ясно показва как етичните и моралните сили действат пряко и в материалното. В случая с хората това първоначално остава подсъзнателно за обикновеното съзнание. Но, да го кажа отново, за съзнанието, което се постига в антропософското изследване, човек определено стига до осъзнаването, че етично-морално-религиозното се кондензира в реалността, а това, което живее във външния материал, се разтваря в просто феноменално съществуване. По този начин двата свята се сближават. Но те се сближават и когато се погледне начинът, по който човекът сега се държи в това висше познание. Свикнали сме да говорим и съдим логично, когато прилагаме обикновения рационализъм към външния природен свят и по този начин изхождаме от логически категории, които са напълно оправдани за външния сетивен свят. Антропософската духовна наука също се отклонява от този вид, просто от обективна необходимост. Тя трябва да се отклони, защото преживява и наблюдава различни неща със своите методи на познание. И възникват по-специално две понятия – възникват и много други понятия, но тези две са особено важни за нас днес – които иначе са познати само косвено, като обекти, но не се прилагат така, както се прилагат логическите понятия. И в познанието това, което иначе е формално и идеално, се превръща в израз, откровение и се доближава до реалността.

Двете понятия, които възникват, са за здраве и болест. Всички ще се съгласите с мен, че всъщност е невъзможно да се говори за „здравословно“ и „болно“ за логическите категории в обикновения сетивен свят, за това, което не само е истина, но и се разпознава, защото е здравословно. В органичната природа ние разпознаваме здравето като принцип на растеж и развитие; ние разпознаваме болестта като деформация, като инхибиране на нормалното развитие. Но ние не говорим за здравословно и болно, когато прилагаме логически категории. Когато се издигнем от обикновеното обективно познание до това, което прилага антропософската духовна наука, тогава трябва да започнем да говорим за здравословно и болно. Защото наблюдението ни принуждава да откриваме такива, вече не идеи и понятия, а преживявания – защото здравословно и болно са преживявания – в свръхсетивния свят, в който навлизаме. Това, което в света на сетивните възприятия обозначаваме с простата абстракция „истина“, трябва да имаме в свръхсетивния свят като здраве. А това, което в света на сетивните възприятия обозначаваме като „неистина“, като „неправилно“, трябва да имаме в свръхсетивния свят като болест.

И тук, не чрез насилствени опити да се привлече вниманието, а чрез много честния и искрен напредък на изследванията, на антропософията се предлага възможността да свърже съвременните изследвания с Новия и Стария завет. Пропастта между изследванията и Стария и Новия завет наистина е преодоляна. Създава се нов път към разбирането на мистерията на Голгота. Защото се предлага нещо, което сега е много парадоксално. Както казах, днес мога да дам само горе-долу обективен доклад, но това, което ви представям в няколко реда, е само резултат от години изследвания, изследвания, които не са започнали от религиозни предразсъдъци – позволете ми да отбележа това. Аз самият започнах с научно образование, израснах възможно най-свободомислещ в младостта си и не донесох никакви религиозни чувства със себе си от младостта си. Чрез изследванията, чрез това, което е крайната последица от научните изследвания, бях тласнат да кажа това, което вярвам, че мога да кажа от антропософска гледна точка за произхода на религиозните проблеми. Така че тук наистина няма въпрос за предразсъдъци, нито субективно. Но човек наистина опознава природата по-точно чрез антропософските изследвания – особено когато прави изследвания изцяло в стила и духа на науката. Разбира се, човек не винаги признава това и иска да замърси науката, така да се каже, с всякакъв вид мистицизъм, което е неоправдано: човек наистина се учи да разпознава природата по-точно, не само по отношение на нейните явления и закони, но и като може да формира определени представи за нейното качество, за това какво всъщност е тя. И тогава си казваш: това, което се случва там в природата, продължава и вътре в хората. Това, което се е случило извън кожата, присъства и вътре в човешката кожа. Откриваме естествени процеси външно. Откриваме естествени процеси вътре. Но – и сега идва парадоксът, който се разкрива от

антропософските изследвания – всички възходящи природни процеси, които клонят към плодовитост, имат само ограничена валидност при хората; при хората те се превръщат в процеси на дегенерация и разрушение. И великото, мощно изречение произтича от наистина разнообразното наблюдение на природата и от разнообразното антропософско разглеждане на човешкото същество: На природата е позволено да бъде природа извън човешката кожа; вътре в човешката кожа това, което е природа, се превръща в това, което се противопоставя на природата. След като човек прибегне до свръхсетивни методи на изследване, той вижда как онези сили, които са градивни във външната природа, стават разрушителни в човека и как тези разрушителни сили в човека стават носители на злото. Това е разликата, която антропософията трябва да покаже в контраст с чистия идеализъм: антропософията може да каже, че на Природата е позволено да си остане природа; на човешкото същество не е позволено да си остане природа, дори не в тялото. Защото всичко в човешкото същество, което е природа, действаща така, както природата продължава да го прави, става патологично и следователно зло. Природата извън нас е неутрална по отношение на доброто и злото; вътре в нас тя е също разрушителна в тялото, причинявайки болести и зло. И, както показва антропософският възглед, ние се противопоставяме на това, което царува като зло в нас, само като се отнасяме към външната природа в живота между раждането и смъртта по такъв начин, че ѝ позволяваме да достигне само до точката на отражение на външната природа, че не схващаме в съзнанието си това, което органично царува в дълбините на нашето човешко същество като източник на злото. Ние изпълваме съзнанието си, като получаваме сетивни възприятия отвън. Ние получаваме външните сетивни впечатления, но ги насочваме само до определена точка. Те не трябва да слизат по-надолу. Там тези външни природни впечатления биха имали отравящ ефект, както показва свръхсетивното познание. Ние ги отразяваме обратно. По този начин се създава граница между органите на съзнанието в човека, които поглъщат външната природа, и мястото, където природата продължава, където тя развива своите градивни сили в човека. Съзнателните процеси не проникват под тази граница, а вместо това се отразяват обратно и образуват нашата памет, нашия спомен. И това, което живее в паметта ни, е отразената обратно външна природа, която не прониква по-дълбоко в нас. Точно както лъч светлина се отразява обратно от огледало, така се отразява обратно образът на природата, а не самата природа. Защото, ако човек можеше да осъзнае какво се крие зад вътрешното му огледало, какво се крие там долу, където природата в него става зла, тогава той би станал зло същество чрез управлението на природата в него.

Но не можем да стигнем до пълноценно чувство за себе си, до самостоятелно самосъзнание; това ни става съвсем ясно, когато се ограничим до огледалните образи, до спомените, до простото отражение на външната природа. Това, което

обобщаваме като самосъзнание, това, което оживява в нас като Аз, може да произлезе само от нашата телесност, то произлиза от човешката природа. Следователно рационализмът става също толкова неутрален към доброто и злото, колкото и законите на природата. Но ако това, което съставлява човешкото самосъзнание, се разпространи отвъд другата част на човешката душа, тогава в настоящия период от човешкия живот, с пробуждането на егото, би трябвало да имаме неустойчива склонност към злото, към това, което присъства в нас като разрушителни природни сили. И сега възниква едно важно прозрение, което води към религиозната сфера. Човекът – както може да се види от обикновения физически свят от свръхсетивна гледна точка – който ясно се изоставя на всичко, което е действието на природата, на всички сили, които проникват в природните явления, стига дотам да си каже: атеизмът не е просто логическа неточност, атеизмът е всъщност болест. Не болест, която може да бъде диагностицирана по обичайния начин, но антропософската духовна наука може да говори за нея, защото тя приема понятията „здрав и болен“ за прости понятия „правилно или грешно“ от своята свръхестествена гледна точка, че в състава на течностите на човека присъства нещо болестно, което вече не е достъпно за външната физиология и биология, когато човекът казва от душата си: Няма Бог. – Защото здравата човешка природа – макар че може да стане зла, но злото остава именно в подсъзнанието – казва: Има Бог.

Но в това осъзнаване: има Бог – което е пряк израз на истинското човешко здраве, се крие само онова изповядване на Бога, което бих нарекъл изповядване на Отца. Нищо друго не можем да спечелим от потапянето в природата, от преживяването на природата, освен съзнанието за Отца.

Следователно, за тези, които остават в рамките на съвременната наука, не може да се случи нищо друго, освен да достигнат до Съзнанието на Отца, а Синът, Христовото Съзнание, всъщност е повече или по-малко изгубено от поредицата божествени същности, дори и да не го признават. А фундаменталният характер на „Същността на християнството“ на Харнак е, в края на краищата, че тя казва, че не Синът принадлежи на Евангелията, а само Отец, и Синът е само този, който е изпратил учението на Отца чрез Евангелията в света.

Този възглед обаче постепенно отдалечава от истинското, истинско християнство. Защото, ако човек иска да запази християнството, той трябва да може да добави към отделеното преживяване на Отца, което се постига по този начин, ако наистина притежава здрава човешка природа, преживяването на Сина. Това преживяване на сина обаче не е нищо друго освен това, което произтича не от преживяването на природата, а от преживяването на нещо в човека, което съществува над природата в него, преживяване, което принадлежи на това, което няма нищо общо с природата, в контраст с което природата избледнява до чиста феноменалност. И

тогава възниква възможността да се добави преживяването на сина към преживяването на бащата.

Точно както преживяването на Отца е просто преживяване на съвършено, хармонично здраве, така и преживяването на Сина е фактът, който се преживява вътрешно, когато човек осъзнае, че за да се издигне до пълно съзнание за себе си, той трябва да развие това съзнание за себе си в земния живот и че това съзнание за себе си е напълно естествено. И ако не иска да го предаде на злото, тогава това „аз“ трябва да се събуди в самия земен живот до проникване с божествено-духовно съдържание. То трябва да стане истина: Не аз, а Христос в мен.

Това трябва да стане истина, защото Азът, който, както е първоначално преживян, все още може да бъде в опита на Отца, непременно трябва да бъде трансформиран, метаморфозен. Човек не е нужно да се разболява от това, което външната природа само отразява, където не влиза в самото му съзнание, а само в отразените образи, в отраженията. Но човек трябва да се разболее по отношение на истинската си човешка природа, ако не може, чрез собствената си свобода, да намери космическата сила, която не просто се държи като източник на това, което е там като здрава природа, а това, което се превръща в болно същество в човека, ако не може да се издигне до това, което сега разпознава необходимата болест чрез появата на Аза. Останалата част от душевния живот би могла евентуално да остане здрава, но твърдостта на егото би трябвало да направи този душевен живот болен, ако човешкото същество не можеше да срещне в живота, във вътрешния, безчувствен опит, съществото, което може да се намери тук, на земята, но което не е от земна природа, което може да се намери само чрез свободното дело на душата и чието намиране следователно е съвсем различно от намирането на Отца.

В Западна Европа разликата между тези две преживявания – преживяването на Отца и преживяването на Сина – се подчертава много малко. Ако отидете на изток и изучите нещо като философията на руския философ Соловьев, ще откриете, че той всъщност говори като човек от първите християнски векове, само че облича казаното от него в съвременни философски формули. Той говори по такъв начин, че човек ясно забелязва: има специално преживяване на Отца и специално преживяване на Сина. Той има инстинктивно чувство за това, което трябва да се разпознае отново от съвременните духовни изследвания: че човек се ражда от Отца, че е болест да не разпознаваш Отца, но че за човешкото същество, надарено с Аз, трябва да има лечебен процес, свръхземен Лечител и това е Христос. Да не преживееш Отца означава да си вътрешно болен; да не преживееш Христос означава да видиш нещастieto да навлиза в живота ти. Въпросът за Отца е въпрос на познание. Въпросът за Сина е въпрос на съдба, въпрос на добър и лош късмет. И само онези епохи са успели да получат достатъчна представа за начина, по който Христос влиза в живота ни, които са го разглеждали като лекар, като универсален лекар. За свръхсетивно-антропософското изследване това не е просто фраза, не е

нещо, което има само алегорично и символично значение: Христос лекарят, Христос спасителят или лечителят, този, който освобождава Аза от опасността, от която Отецът не може да го освободи, защото здравето може също да се разболее. И чрез съзнанието за себе си здравето би трябвало да бъде загубено. Това, което Отецът не може да направи, Той го е предал на Сина. В отделно преживяване Христос влиза в човешкото съзнание съвсем отделно от Отца.

И духовно-научното антропософско изследване може да обоснове това преживяване съвсем научно и методично. Но тук, преди всичко, би възникнало нещо, което бих искал да нарека: вечно присъстващият Христос. Ние го намираме, когато го търсим достатъчно дълбоко в душевното си същество, ние го намираме като същност, която не можем да извлечем от собствената си душа. Ние го намираме, както обективно намираме външно природно явление извън нас. Срещаме го след раждането си в хода на човешкото си развитие. Трябва да го извлечем от нашето морално възприятие. Там той е вездесъщият Христос. Но щом човек е открил този вездесъщ Христос, щом го е оправдал пред антропософските изследвания, тогава той навлиза в историческите изследвания по различен начин, отколкото преди. Защото това е особеното: когато човек се издига до висшето съзнание, първо трябва да се спусне отново до обикновеното съзнание. Човек не може да изследва света на сетивата в по-висше съзнание. Това не би довело до нищо друго освен до празни приказки. Този, който би развил само висше съзнание и следователно би знаел само какво е антропософията, със сигурност не бива да говори за естествената наука, защото този, който иска да говори за естествената наука, трябва също да познава природата научно, по начина, по който естествената наука изследва. Само тогава той може да пропие откритията на естествената наука с прозренията на свръхсетивните изследвания. На лаик, дилетант в естествената наука, не е позволено да говори за естествената наука, независимо колко добре е запознат с познанията за свръхсетивните светове. Свръхсетивните светове имат по същество същото значение за сетивните светове, каквото има кислородът, когато е извън белите дробове. Белите дробове са това, което е природата. Духовната наука първо трябва да се влее в естествената наука, за да може естествената наука да бъде оплодена.

Но сега се появява друга област, отново не в резултат на религиозни предразсъдъци. Можем да стигнем до нея без исторически размисъл, без помощта на Евангелията. Това е, което бих нарекъл епоха на човешкото развитие, която съвпада с Мистерията на Голгота.

Ако някой, който не прониква в свръхсетивните понятия и идеи, може да се доближи до Мистерията на Голгота, тогава той е изкушен да продължи все повече и повече по един външно натуралистично-исторически път и да превърне Христос Иисус в чистата личност на Иисус. Този, който се издига до антропософското духовно изследване, намира навсякъде необходимостта първо да проникне в това,

което му се представя в областта на природата и в областта на обикновената история. Той намира това не само в историческата мистерия на Голгота. По-висшите понятия могат да бъдат приложени директно и без да се засяга това. Човек може да схване това, което се е случило в сетивния свят, както се е случило, директно със свръхсетивно изследване. И тогава се стига до следното. Тогава се вижда, че развитието на Аз-а, за което ви говорих, не винаги е присъствало в развитието на човечеството. Човек открива например, че колкото по-назад се връщаме в развитието на речта, толкова повече и повече Аз-означението се съдържа в глаголите и че Аз-означението за себе си се появява едва по-късно. Но това е само външен факт. Всеки, който изучава психологията на историята, прониквайки я със свръхсетивни възгледи, ще открие, че преживяването на егото не е съществувало до около 8-ми или 7-ми век пр.н.е., че след това бавно се е появило, че историческото развитие в човешката история всъщност се стреми към това, което трябва да се опише като зараждане на егото.

Вярвам, че зората на това „аз“ е била напълно усетена в гръцкия живот, не само във факта, че хората са били наясно, че това „аз“ произлиза от природата и следователно е подвластно на природата, като по този начин убива хората, когато се развива само за себе си. Ето защо хората в Гърция наистина са чувствали, че е по-добре да си просяк във висшия свят, отколкото цар в царството на сенките. Това е било напълно искрено чувство. Но е било усещано и по друг начин. Всеки, който наистина изучава великите гръцки драматурзи, не с повърхностността, с която толкова често се прави днес, знае, че те са искали едновременно да бъдат и лекари, че са искали да оформят драмата по такъв начин, че човешкото същество да може да се излекува чрез катарзис. Гърците са усещали нещо от лечебната сила на изкуството.

И когато преминем от тази епоха на историческо развитие към римския свят, ние усещаме как съдържанието на човешката душа в религиозния живот, в държавния живот и в обществения живот иначе се втвърдява в абстрактни понятия. Откриваме в човечеството голямата опасност да се разболе от развитието на егото. И усещаме какво всъщност е означавало – не си играя с думи, макар че може да изглежда така, но е резултат от антропософски изследвания – че на Ориента са се появили „терапевтите“, определен орден, който си е поставил за задача наистина да доведе болното човечество до възстановяване.

Но това, което виждаме да се случва в хода на историческото развитие, е, че човечеството не е увяхнало и не е заболяло, както би трябвало да се предположи, ако наистина бяхме погледнали безпристрастно на продължението на това, което е присъствало в човечеството като импулс преди 7-ми, 8-ми и така нататък предхристиянски векове. То не увяхва, не се заболява, то приема съставка, която има лечебен ефект отвътре. Провежда се историческа терапия.

Тези, които нямат чувство за факта, че Старият Завет, както и другите древни религии, наистина посочват, че процесът на човешкото развитие е разболяване чрез грях, тези, които не виждат това разболяване чрез грях, не могат да възприемат сиянието на нещо, идващо отвън на земята, отвън на телуричното, и даващо на земята нов импулс, точно както почвата получава нов импулс от плодния зародиш. Човек се научава да разбира как от този момент нататък едно торящо семе от свръхземни светове се излива като лечебно семе, защото земното човечество наистина се разболява. И човек се научава да вижда как това, което е космическо, което не е просто телурично, се намесва в еволюцията на земята. И въоръжен с това прозрение, с прозрението на същество, което като велик невидим терапевт се намесва в историческото развитие, човек следва личността на Исус от Назарет. Там тя се появява и дори без да бъде повлиян от Евангелията, човек я намира, ако я търси с правилната звезда, не с предразсъдъци, а с нещо, което е сиянието на вътрешна светлина.

Всъщност има два начина да се подходи към това: единият е да се вземе цялата наука, не само науката, която знае само абстрактно кое е правилно и кое е грешно, но и науката, която знае в историческото си развитие кое е здраво и кое е болно, и да се подходи към Мистерията на Голгота така, както тримата мъдреци или влъхви от Изтока са подхождали към нея с древната наука астрология. Но човек може да се подходи и с просто човешко сърце, с човешко чувство.

Когато човек се е срещнал с вездесъщия Христос, когото намира снабден с органа, в който вездесъщият Христос казва по павловски начин: Не аз, а Христос в мен ме прави цял и ме връща от смъртта към живот - тогава човек открива в историята на човечеството човека Исус, в когото Христос наистина е живял. Така свръхземното Христово Същество, Лечителят, великият Терапевт, се слива с простия човек от Назарет, който не би могъл да бъде друг освен прост, който можеше да говори с външните си думи на най-бедните от бедните, който можеше да говори с думите си и на грешниците - тоест на болните - но който им говореше думи, които не бяха просто изпълнени с - те бяха изпълнени в човечеството до този момент - защото тогава те щяха да останат толкова болни, колкото са станали в римско време, защото бяха пропити с чиста абстрактност - Той им говореше думи на вечен живот, които не е нужно да говорят на ума, които могат да говорят на сърцето, на това, което е ирационално.

Така човек опознава личността на Исус от Назарет и се научава да разпознава всички прекрасни аспекти, които са ни описани в Евангелието от Лука. Но човек е воден и до всичко, което Евангелието от Йоан описва от вътрешен опит за лечителя, за терапевта, който е и живият Логос, лечебният Логос. Човек се научава да свързва синоптичните евангелия с евангелието от Йоан в същия момент, когато вече не подхожда към историческите изследвания с рационалистичните понятия за формално правилно или неправилно, а когато подхожда към историческото

развитие с по-висшите понятия за здраво и болно. Тогава „човешкото същество Исус“ не губи нищо. Защото, тъй като Той е този, който е избран пръв от извънземното същество да приеме в Себе Си това, което е Христолечебният импулс, Той няма нужда от цялата мъдрост на древността, която в края на краищата се е развила само в процеса на болестта, така че човечеството не е могло да разпознае божественото чрез мъдростта, а е могло да разпознае външно-естественото само по болезнен начин чрез мъдростта. Човек се учи да разпознава този, който чрез оплождане отгоре се е превърнал в съществото, което е ходило по земята на Палестина. Човек се учи да гледа на личността на Исус като на външна обвивка за извънземното Христово същество. Човек се учи да осъзнава, че земята би загубила смисъла си, че би загинала в болести, ако не се беше случило великото възстановяване чрез мистерията на Голгота.

Нищо ирационално или парадоксално не е взето от християнството; по-скоро човекът е отведен обратно към това, което не може да бъде схванато с разум, а само чрез живото знание, което се опитва да бъде донесено на човека чрез антропософски изследвания. Напротив, може да се види, че изследването на живота на Исус постепенно е станало рационалистично, че за много хора „простият човек от Назарет“ вече е станал единственият, че те не могат да намерят отново Христос. Но човек не може да намери Христос само чрез логика, дори и да е историческа логика. Човек може да намери Христос само ако е способен да проследи историческия процес с по-висшата в това отношение концепция за здрави и болни. Тогава наистина човек започва да вижда, че болестта, която постепенно би обзела човешкото същество чрез пробуждането на егото, би трябвало да доведе до смъртта на духа. Защото чрез разпространението на Аза, който излиза от тялото, човешкото същество би станало все повече и повече част от природата. Природата би се изляла върху душата му. Човекът постепенно би се поддал на това, което тогава е неговата земна смърт и накрая на топлинната смърт на земята. Ако разберем въздействието на Мистерията на Голгота като даване на нов смисъл на Земята, тогава откриваме, че историческото развитие чрез човека Исус, чрез Неговата смърт на кръста и чрез Неговото възкресение, е точно това, което е било дадено на Земята отново от небесата. Научаваме се да разпознаваме какво означава, когато думите отекват: Това е Моят възлюбен Син, днес ми се роди. Човек се научава да разпознава, че за Земята настъпва наистина ново време. Човек се научава да разпознава как хората трябва постепенно да се образуват, за да разберат какво всъщност е влязло в еволюцията на човечеството чрез Мистерията на Голгота. И човек се чуди: как тази Мистерия на Голгота продължава да действа?

Е, по времето, когато на земята се е разигравала Мистерията на Голгота, все още е имало нещо от това, което е било на земята в древността: определено инстинктивно знание. То е присъствало в човека, без да е имало развитие на егото. По-възрастният човек не е имал ясно дефинирано его, но е имал инстинктивно знание.

То е дошло до него чрез инстинктивно, божествено вдъхновение. В древността това е било изцелението, първоначалното терапевтично откровение. Това първоначално откровение е избледнявало все повече и повече. Човекът е разпростирал своя Аз върху съществото си. Именно поради това човекът е ставал все по-болен. Но последните останки от старото ясновидско, инстинктивно знание за духовните светове са били все още там. Такива останки от древни видения са присъствали у апостолите, присъствали са у гностиците и у някои други, дори и да не са били достатъчно съвършени. Така се е случило, че с последните наследства на истинското древно ясновидство, Христос все още е бил разпознаван, че все още е било известно, че в Исус се е появило извънземно същество, което преди не е било на земята.

Павел преживя това най-интензивно. Като Савел, той по някакъв начин беше посветен във всички тайни, в които човек можеше да бъде посветен от умиращите жарави на старата светлина на мъдростта. От тази умираща стара светлина на мъдростта той се бори срещу Христос Исус. В момента, когато от вътрешното му същество се появи видение, в момента, когато Христос се издигна за него като вечно присъствие, той също се обърна към кръста на Голгота. Вътрешното Христово преживяване го доведе до външното Христово преживяване. И така му беше позволено да се нарече апостол редом с останалите, последният от апостолите. Точно както апостолите и учениците все още можеха да се издигнат до Христовото преживяване чрез наследството си от древни времена на ясновидство и да разберат възкресението, така и Павел можеше да го разбере. Но с разпространението на егото, подобно разбиране все повече намалява. Бих искал да кажа: Теософията все повече се превръща в теология. Чрез логиката човек излиза от естественото си съществуване, но навлиза в развитието на егото си, което обаче в крайна сметка води до болестта, за която говорим.

Това развитие трябва да се върне там, откъдето е дошло, ако не иска да загуби разбирането за Христос. То трябва да се върне към възможността да разпознае Христос като свръхсетивно, надземно същество, за да може правилно да оцени личността на Исус. Следователно ние разбираме и това, което се е случило след времето на апостолите, апостолските отци. Ние разбираме тази борба, тази жива борба през вековете, под умиращите жарави на старото знание и под постепенното възникване на самосъзнанието, за да можем да погледнем историческия Христос. Антропософията не иска да основава нова религия или да бъде сектантска, но когато просто върви по своя път и се издига до свръхсетивното познание, тогава тя среща Мистерията на Голгота сред земните факти и всъщност като това, което дава смисъл на земята на първо място. И тя учи как да разпознаем чрез съзерцание това, което чистият разум неизбежно трябва да загуби от поглед. Тя от своя страна може да добави към външната историческа личност на Исус вътрешната божествена същност на Христос, чрез път на познание, който не е рационалистичен. И се стига

до факта, че понятието за Христос Исус става по-пълно, само така че човечеството трябва да победи чрез свободата.

Човек би могъл да се изкуши да каже, че може да се яви по същия начин като бедните пастири, които първо интуитивно усещат вечния Христос в себе си и след това го търсят външно в детето Исус. Обаче не е възможно да се стигне до Христос Исус само чрез бедните пастири, както мнозина вярват, защото тогава науката би се появила като Молох, който би погълнал тази наивна вяра. Чрез истинско развитие на науката човек може да намери и звездата, която води отново до Витлеем. Точно както най-простият човешки ум може да намери Христос в най-съкровено преживяване, ако само се издигне не само до разума, но и до чувството за вътрешна болест, тогава от това съзнание за болест, което по същество е истинското чувство за съзнанието за грях, може да възникне Христовото преживяване, срещата с Христос, по много наивен начин. Но науката не може да отведе от това преживяване, защото когато тази наука, както трябва във всички други области, се издигне до свръхсетивното виждане, тогава най-висшата наука, подобно на най-простия човешки ум, намира Христос в Исус.

И това е, което Антропософията би искала да постигне по скромнен начин. Тя не иска да отнеме мистерията, която се търси с благоговейно доверие от простия човешки ум, защото пътят, който Антропософията поема, може да се издигне до по-висшите сфери на познанието, но не води до рационализъм. Както вече посочих, тя трябва да се отклони от капаните на ирационалността и парадокса. Тя трябва да добави жизненоважния елемент на здравето и болестта към абстрактното правилно и грешно. Тя трябва да добави великата историческа терапия към обикновената физиотерапия.

Тогава това антропософско изследване, ако се издигне до осъзнаването, до което иска да се издигне, ще доведе до същото нещо, което може да бъде постигнато на първо място като истинската тайна, в мълчаливо доверчиво благоговение, именно като това, което трябва да остане непознато. Защото защо говорим за това непознато? Е, когато познаваш човек не само от описания, когато не просто вярваш в неговото съществуване, а когато си воден пред лицето му, ти идваш да видиш. Но виждането не става рационалистично поради това. Ирационалността на човека, пред когото сме водени, не престава. Този човек остава загадка за нас, защото има в себе си интензивно-безкрайно. Не бихме могли да го изчерпим с никакво рaцио. Нито пък антропософското познание изчерпва Христос, въпреки че се стреми към него с целия си копнеж и се стреми да стигне до там с всичките си средства за познание, за да види този Христос, а не просто да повярва в него. Той не престава да бъде същество, което не може да бъде погълнато от разума, дори във видението. И точно както човек трябва да бъде лишен от земното благоговение, което проявяваме към всяко едно човешко същество, което остава загадка дори когато сме водени пред него, така и мистерията на Голгота остава загадка; тя не е

повлечена в сухотата, трезвостта и логизма на рационалното от антропософията. Ирационалните и парадоксалните аспекти на християнството не бива да бъдат заличени от Христос на Антропософията, а по-скоро ирационалното и парадоксалното трябва да бъде видяно. И човек може да има също толкова детско, също толкова дълбоко и може би по-голямо детско благоговение към това, което се вижда, както и към това, в което просто се предполага, че вярва. Следователно, Антропософията не е смъртта на вярата, а възраждането на вярата. И това е особено очевидно в разгадаването, което Антропософията иска да даде на мистерията на Голгота, връзката на Христос с личността на Исус.

Всичко това обаче, разбира се, е предмет на обширни изследвания, които продължават от години, и въпреки това тепърва започват. И трябва да ви помоля да ме извините, ако съм се опитал да ви дам само няколко насоки в тази вече твърде дълга лекция. Но тези насоки могат поне да подсказват, че антропософията не иска да се спусне в рационализма на обикновеното познание и да разкрие мистерията на Голгота без благоговение, а че иска да води към нея с цялото благоговение, с цялата религиозна преданост, да, с една задълбочена религиозна преданост, която се задълбочава, защото ние чувстваме правилния страхопочитание само когато стоим в пряко съзерцание пред кръста на Голгота. По този начин антропософията не иска да допринесе за някакво убийство, а за ново възраждане, за ново вдъхновение на християнството, което сякаш страда болезнено от рационализма, което е напълно оправдано за външната естествена наука.

## Централният въпрос на икономическия живот

Преди всичко искам да благодаря на уважаемия председател за топлите му думи и да Ви помоля най-вече да отбележите това, в което Ви уверявам със същата топлина, че ми доставя дълбоко удовлетворение да ми бъде позволено да изложа тук някои аспекти на социалните начинания, на които съм посветил голяма част от времето си. Но разбира се, трябва веднага да се извиня, защото да се говори за социалния въпрос днес е изключително трудно. В кратка лекция човек всъщност може да даде само няколко аспекта и евентуално насоки и Ви моля да вземете предвид това. Може би би могло да се предположи, че някой, който се посвещава главно на популяризирането и разпространението на антропософската духовна наука, би могъл да говори само за отвъдното, може би за фантазии или дори утопия, когато стъпва на социална почва. Но точно това, което научих от антропософското мислене по отношение на социалния въпрос, се различава от многото, за което се говори в момента в тази насока, по това, че то иска да се занимава с практическия живот и всъщност не иска просто да обсъжда социални теории.

Аз самият в продължение на няколко десетилетия съм придобил от различни източници възглед за социалния въпрос, от който бих искал да споделя някои аспекти, чрез пряко наблюдение на социалния живот. От това стигнах до мнението, че нашият социален въпрос, и по-специално икономическият въпрос, днес е всъщност общочовешки. Той се проявява, когато човек го изучава в реалния живот, а не на теория, като въпрос, който всъщност не се състои от икономически аспекти, а изригва по такъв вулканичен начин в настоящето от чисто човешки причини. И ще бъде възможно да се справим с този въпрос на практика само когато търсим решението – и разбира се, може да става въпрос само за опит за частично решение – от чисто човешки аспект. И тук трябва да характеризирам нещо съвсем различно като централен икономически въпрос от това, което човек обикновено би очаквал. Всъщност, дори няма да мога – тъй като животът е по-богат от теории и идеи – по някакъв начин да отговоря на този централен икономически въпрос с кратко изречение, но ще мога да го оставя да изглежда като нещо, което преминава като нишка през моите днешни наблюдения. Но ако все пак трябваше да спомена в началото една много абстрактна гледна точка, то е следната: живеем във време, когато човекът до голяма степен се отчуждава от живота и по-специално от икономическия живот чрез това, което мисли и какво превръща в свои принципи. Тази гледна точка се е доказала особено чрез работата ми сред пролетарските работници като учител в най-разнообразни области на знанието и обучението в областта на историята и областта на икономическите въпроси. Успях да опозная по-специално съвременния пролетариат в неговия живот, благодарение на факта, че имах привилегията да водя обучението и упражненията с работниците в свободен разговор в продължение на много години. Там човек се запознава с това как мислят

хората, как се чувстват. И когато човек знае, че по-специално икономическият въпрос зависи от това да въведе пролетариата отново в работата по начин, свързан с икономическите нужди на човечеството, тогава той първоначално ще бъде задължен да погледне на икономическите въпроси от гледна точка на тази човешка страна. И там ми стана ясно, че ако някой се опита да създаде интерес у пролетариата днес към това или онова, тогава действителните конкретни икономически въпроси, разбирането на действително практическия икономически живот, всъщност не събужда никакъв интерес към тях. Народът няма интерес към конкретните индивидуални икономически въпроси. Днес в пролетариата – и в международния живот милиони човешки същества принадлежат към този пролетариат, за който говоря – живее само една икономическа абстрактна теория, абстрактна теория, която обаче сама по себе си представлява съдържанието на живота в този пролетариат. Пролетарският работник в сърцето си е всъщност много дистанциран от работата си, от действителното съдържание на работата си. Не го е грижа каква работа върши. Интересува го само как се отнасят с него в неговата фирма. И когато той говори за това третиране, то все още е от доста общи абстрактни гледни точки. Той се интересува от съотношението на заплатата си към стойността на продукта, в чието производство участва, докато качеството на продуктите му е абсолютно извън обхвата на неговите интереси. Опитвах се, особено в обучението на работниците, да създам интерес към конкретни отрасли на производството и индустриите, като въвеждах история и естествени науки. Но всичко това е нещо, което не интересува работника като такъв. Той се интересува от положението на класите, от класовата борба, интересува се от това - което не е нужно да ви характеризирам тук - което той нарича добавена стойност. Той се интересува от развитието на икономическия живот, доколкото му приписва причината за целия човешки исторически живот, и всъщност говори за теоретична област, която съществува изцяло над тази, в която той е зает от сутрин до вечер и иска да формира реалността от това. И може да се каже: Това, което той приема като своя теория за икономическия живот, отново е резултат от теоретичен начин на гледане на нещата. Повечето пролетариати днес, както знаете, са повече или по-малко модифицирани представители на оригиналните марксиста, тоест последователи на теория, която всъщност не се занимава с условията на икономическия живот като такива, а работи в посоката, която току-що описах. Това се опознава в широки кръгове на пролетариата чрез практическото общуване с този пролетариат, чрез работата сред пролетариата. Но това в известен смисъл е само отражение на все по-голямото дистанциране на чисто човешките интереси от интересите на практическия живот през последните векове. Би искало да се каже: Фактът, че нашият икономически живот се е усложнил, е причинил един вид вцепенение, така че човек вече не може да се гмурне в отделните сложни области на икономическия живот с това, което етично приема за добро, и с това, което

приема за справедливо. Но ако не говори от гледна точка на практическия живот, а от общи абстрактни принципи, едва ли докосва това, което съставлява ежедневната работа, ежедневните задачи, това, което винаги отстоява като изисквания, като принципи.

Точно както бих могъл да споделя това с вас от собствения си житейски опит, така може да бъде демонстрирано и с различни примери от историческия живот. Бих искал да ви дам един гротескен пример за това, което искам да кажа. Беше 1884 г., когато Бисмарк заяви в германския парламент (Deutsche Reichstag), желаейки да постави основа за по-нататъшното си разглеждане на основния икономически въпрос, че признава правото на труд на всяко човешко същество. След това той инструктира делегатите по следния начин: Нека общността даде на всяко здраво човешко същество работата, която го издържа, уверете се, че болните или слабите са обгрижвани от общността, че възрастните са обгрижвани и можете да бъдете сигурни, че пролетариатът ще изостави своите пролетарски лидери, че социалдемократическите теории, които се разпространяват, няма да намерят последователи. – Това е казано от Бисмарк, който макар и да признава в мемоарите си, че е имал републикански симпатии в младостта си, но когото със сигурност ще признаете за монархист, когото със сигурност не бихте очаквали да го аплодира, ако на пролетарско събрание международната социалдемократия беше аплодирана.

Бих искал да насоча вниманието ви към друга личност, която заяви същото с почти идентични думи, но която обаче застана с цялото си човешко настроение, с цялото си човешко чувство на друга общочовешка гледна точка. Това е Робеспьер.

Робеспьер е казал, когато е написал своите „Права на човека“ през 1793 г., почти същото, не, искам да кажа точно същото, което Бисмарк е казал в германския Райхстаг през 1884 г.: Задължение на общността е да осигури работа за всяко здраво човешко същество, да се грижи за болните и немоощните, да се грижи за възрастните, когато те вече не могат да работят.

Същите изречения от Робеспьер, от Бисмарк, определено от съвсем различни човешки гледни точки. И сега идва третото нещо, което също е много интересно: Бисмарк, когато изказва своите „думи на Робеспьер“, които определено не е научил от Робеспьер, твърди, че тези искания вече са част от пруските държавни права от 1794 г. Сега, със сигурност не може да се заключи от това, че пруското държавно законодателство една година след като Робеспьер е написал своите „човешки права“, е възприело тези човешки права в своя закон. И със сигурност светът няма да си помисли, че пруската държава е искала да реализира идеите на Робеспьер според своите държавни закони в продължение на почти сто години, когато Бисмарк през 1884 г. отново е заявил тези искания. Тук възниква въпросът с оглед на историческите факти: Как е възможно двама толкова различни хора като Робеспьер и Бисмарк да казват едни и същи думи и без съмнение и двамата да си

въобразяват, че социалната среда, която искат да създадат с това, е съвсем различна?

Не мога да видя това по друг начин, освен че ние днес, когато говорим с толкова силни абстракции за конкретните въпроси на живота, който през последните векове се е усложнил, всъщност всички – Бисмарк отдясно, от крайната десница, Робеспьер от крайната левица – се хармонизираме по отношение на общите принципи. В общите принципи всички сме съгласни. Но в живота веднага изпадаме в крайна дисхармония, точно защото нашите общи принципи са далеч от това, което трябва да правим в частност през целия ден. Днес нямаме възможност, точно когато става въпрос за практически живот, наистина да постигнем в частност това, което мислим като цяло. А най-абстрактното е това, което в пролетарската теория се съдържа днес като икономическо търсене, поради причините, които се опитам да характеризирам.

Ето как стоят нещата днес. И човек трябва да каже: Чрез цялото развитие на последните времена се е стигнало до това положение на нещата. Виждаме как частта от икономическия живот, която можем да наречем производствен процес, става все по-многообразна поради сложността на техническия живот. И когато искам да го характеризирам с дума, която вече се е превърнала в клише – но човек трябва да използва такива думи – виждаме, че производственият живот е станал все по-колективен.

В края на краищата, какво може да постигне един индивид в рамките на нашия социален организъм в производствения живот? Той е свързан навсякъде с това, което трябва да се прави в общност с другите. Нашият начин на производство е станал толкова сложен, че индивидът е в капан като в голям производствен механизъм. Производственият живот е станал колективен. Именно това е, което се харесва на пролетария и той си представя в своя фаталистичен икономически възглед, че колективизмът ще става все по-силен и по-силен, че отраслите на производството ще се обединят и че ще дойде времето, когато международният пролетариат ще може сам да поеме производството. Това е, което пролетариат чаква. Така той се отдава на голямата заблуда, че колективизмът на производството е естествена необходимост – защото той преживява икономическата необходимост почти като естествена необходимост – и че този колективизъм трябва да бъде допълнително утвърден. Преди всичко, че на пролетария е писано тогава да заеме столовете, на които седят днешните производители, и че това, което ще стане колективно, сега ще се управлява колективно. Колко силно вярва пролетариатът в подобна идея от своя икономически интерес, можем да видим от тъжните резултати от икономическия експеримент на Изток, защото там, така да се каже, се е опитвало да се организира икономическият живот по този начин, макар и не както са мечтали пролетарските теоретици, а от военните обстоятелства. Вече може да се види това днес и ще се вижда все повече и повече: Експериментът – съвсем независимо от

своите етични или други ценности, или от симпатиите или антипатиите, които човек може да изпитва към него – чрез собствените си вътрешни разрушителни сили ще се провали жално и ще донесе невъобразими бедствия на човечеството.

Срещу живота на производството стои животът на потреблението. Но животът на потреблението никога не може да стане колективен сам по себе си. В потреблението индивидът всъщност по естествена необходимост стои като индивидуалност. От личността на човешкото същество, от човешкия индивид, възникват нуждите на общото потребление. Следователно, редом с колективизма на производството, оставаше и индивидуализмът на потреблението. И все по-остра и по-остра ставаше бездната, все по-дълбока и по-дълбока ставаше тази бездна между производството, стремящо се към колективизъм, и все по-взискателния, точно в контраст, все по-взискателен интерес на потреблението. За този, който може да гледа на днешния живот с непредубедени очи, това вече не е абстракция, но за него ужасните дисхармонии, в които сме поставени, се основават на погрешното съотношение, което се е установило днес между импулсите на производството и нуждите на потреблението чрез това, което е било характеризирano.

Разбира се, човек може да добие представа за цялата мизерия, която в това отношение измъчва най-дълбоките чувства на хората, само ако в продължение на десетилетия е наблюдавал, не чрез учене, а чрез практически живот, какво е причинило тази дисхармония в различните области на живота. И сега наистина не чрез никакви принципи, не чрез теоретични разсъждения, а от този житейски опит се е появило това, което аз описох в книгата си „Същности на социалния въпрос“. Нищо не беше по-далеч от моето намерение от това да се опитам по някакъв начин да намеря утопично решение на социалния въпрос от този житейски опит. Трябваше обаче да изпитам, че съвременното мислене на хората спонтанно клони към утопичната страна. Разбира се, трябваше да кондензирам това, до което бях стигнал от голямото многообразие на живота, което бих предпочел да обсъдя, като дам единични конкретни примери. Трябваше да го кондензирам в общи изречения, които от своя страна са кондензирани в термина „Тройност на социалния организъм“. Но какво означават тези думи, трябваше поне да се обясни с някои указания. Трябваше да се каже как си представяме, че трябва да се процедира с тези неща. Ето защо дадох някои примери за това как трябва да се развива капитализмът, как например може да се регулира въпросът за труда и т.н. Там се опитах да дам конкретни, специфични указания. Е, присъствал съм на много дискусии за тези „Основи на социалния въпрос“ и винаги съм откривал, че хората в утопичното си мнение за днешния ден питат: А как ще бъде това или онова тогава в бъдеще? Те се позоваваха на указанията, които дадох за конкретни неща, но които никога не съм възнамерявал да бъдат нищо друго освен примери. В реалния живот човек може да демонстрира нещо, което прави, което подрежда според най-

добрите си знания, но което очевидно би могъл да направи и по различен начин. Реалността не е такава, че да ѝ пасва една-единствена теория. Разбира се, човек би могъл да направи всичко и по различен начин. Но утопистът иска всичко да бъде характеризирано до последния детайл. И по този начин „Основи на социалния въпрос“ често са били разбирани от други в утопичен смисъл. Те често са били превръщани в утопия, макар че изобщо не са били замислени като утопия, а са резултат от наблюдението на това, което е възникнало от производствения процес като колективизъм, от наблюдението как за производството има известна необходимост да се влее в този колективизъм, но как от друга страна цялата сила на производството зависи от способностите на човешкия индивид.

По този начин, наблюдавайки съвременното производство, окоето на душата можеше да види с ужасяваща интензивност, че всъщност основният импулс на цялото производство, личните способности, бива погълнат от колективизма, който е бил причинен от самите икономически сили и който продължава да бъде причинен от тях. Човек осъзнаваше, от една страна, тенденцията на икономическия живот, а от друга страна, също толкова валидното изискване да се позволи на индивидуалната сила на отделния човек да се утвърди особено в рамките на икономическия живот. И човек трябва да размисли за социалния организъм, как това основно изискване на икономическия прогрес – развиването на индивидуалните способности – може да бъде защитено в чисто технически условия на все по-сложните производствени процеси. Именно това, от една страна, стои толкова живо пред душата: Реалният икономически процес и необходимите изисквания към икономическия живот, за да може той да просперира.

От друга страна, това, което наричаме настоящ социален въпрос, всъщност не произтича от интересите на производството. Когато се търси колективизъм в сферата на производството, тогава той се открива всъщност в техническите възможности на икономическия живот, в техническите потребности. Това, което обикновено се нарича социален въпрос, всъщност се задава изцяло от интересите на потреблението, които отново се основават изцяло на човешката индивидуалност. И се очертава странният факт, че макар привидно да се случва нещо друго - призивът за социална реформа отеква по света единствено от интересите на потреблението. Човек може да види това и когато проследи практически дискусиите и живота. Виждал съм това по време на лекциите, които започнах да изнасям през април 1919 г. и които се изнасяха отново и отново, както и в последвалите дискусии, колко несъчувствени са онези, които са активни като производители или предприемачи в практическия икономически живот, към дискусиата за това, което се нарича социален въпрос в смисъл, че се проповядва от интересите на потреблението.

От друга страна, човек вижда как всъщност навсякъде, където се появява призивът за социализъм, се фокусира само върху интереса на потреблението. Така че тук,

точно в идеалите на социализма, волевият импулс на индивидуализма е активен. Всъщност всички социалисти се стремят към социализъм от чисто индивидуални емоции. А стремежът към социализъм всъщност е само теория, която се носи над това, което са индивидуалните емоции. Но от друга страна, чрез сериозно наблюдение на това, което се е развивало все повече и повече в нашия икономически живот, отново в продължение на векове, се очертава целият пълен смисъл на това, което популярно се нарича „споделяне на труда“ в националното стопанство, в учението по икономика.

Убеден съм, че много умни неща са написани и казани за това споделяне на труда, но не вярвам, че то вече е обмислено до крайното си значение в пълното му значение за практическия икономически живот. Причината, поради която не вярвам в това, е, че тогава човек би трябвало да осъзнае, че всъщност от принципа на споделянето на труда следва, че никой не може да произведе нищо за себе си в социален организъм, в който има пълно споделяне на труда – и нарочно казвам „може да произвежда“. Дори днес все още виждаме последните останки от натурално земеделие, особено като се има предвид малките ферми. Там виждаме как този, който произвежда, запазва това, от което той и семейството му се нуждаят. И какво води до това, че той все още може да бъде доставчик на собствените си нужди? Това води до това, че той произвежда по съвсем погрешен начин в рамките на социалния организъм, който в останалата част се основава на споделяне на труда. Всеки, който днес си прави палто или се снабдява със собствена храна, отглеждана на собствената му земя, всъщност се издържа твърде скъпо, защото тъй като има споделяне на труда, всеки продукт ще бъде по-евтин, отколкото може да бъде, когато човек го произвежда за себе си. Човек само трябва да помисли върху този факт и ще трябва да осъзнае като негово крайно следствие, че днес никой не може да произвежда по начин, по който трудът му да се влее в производствения продукт, в продукта. И все пак съществува странният факт, че Карл Маркс например третира продукта като кристализирано произведение на труда. Но днес това изобщо не е така. Продуктът днес, по отношение на своята стойност – а това е всичко, което има значение в икономическия живот – най-малко се определя от труда. Той се определя от своята полезност, т.е. от своите потребителски интереси, от полезността, с която съществува в рамките на социалния организъм, който зависи от споделянето на труда.

Всичко това ни задава големите въпроси на настоящето в икономическата сфера. И от тези въпроси ми стана ясно, че в днешния момент на човешкото развитие ние сме изправени пред необходимостта да формираме социалния организъм по такъв начин, че той все повече и повече да показва своите три присъщи части. И като една от тези три части аз трябва първо да призная духовния живот, който се основава главно на човешките способности. Когато говоря за тройствеността на социалния организъм, аз не включвам само повече или по-малко абстрактния живот

на мисълта или религиозния живот в духовната сфера, но включвам всичко, което зависи от човешките духовни или физически способности. Трябва да кажа това изрично, иначе човек би могъл напълно да разбере погрешно разграничението на духовната сфера в рамките на тройствения социален организъм. Този, който работи само с ръцете си, се нуждае от определено умение за тази работа, той се нуждае и от различни други неща, което в това отношение не позволява на индивида да се явява като член на чистия икономически живот, а като член на духовната сфера. Другата област на социалния организъм е тази на чистата икономика. В чистата икономика човек се занимава само с производството, потреблението и обръщането между производството и потреблението. Но това не означава нищо друго освен това, че в чистия икономически живот човек се занимава само с обръщането на произведените стоки, които, докато циркулират, се превръщат в стока. Човек се занимава с обръщането на стоките. Един артикул, който в рамките на социалния организъм, защото е необходим, придобива определена стойност, която се отразява в цената му, такъв артикул се превръща, в смисъла, в който аз трябва да го разглеждам, в стока.

Но сега се оказва следното: Разбира се, мога само да направя индикации за нещата, които искам да причисля към определени области, иначе тази лекция би станала твърде дълга. Сега изглежда, че всичко, което е стока, може да има реална обективна стойност не само във връзка с икономическия живот, но и с целия социален живот. Само чрез това, което един продукт означава в рамките на потребителския живот, той достига определена стойност, която определено има обективно значение. Сега трябва да обясня какво имам предвид под „обективно значение“. Под „обективно значение“ нямам предвид, че човек може веднага да определи стойността на даден продукт, за който говоря сега, чрез статистика или други подобни. Защото обстоятелствата, при които един продукт получава своята стойност, са твърде сложни, твърде многообразни. Но освен това, което човек може веднага да знае за него, освен нашето възприятие, всеки продукт има специфична стойност. Когато един продукт има определена цена на пазара, тази цена може да бъде твърде висока или твърде ниска спрямо реалната му обективна стойност или може да съвпадне с нея. Но колкото и без значение да е цената, която ни се струва външно, защото може да бъде фалшифицирана от някои други обстоятелства, толкова е вярно, от друга страна, че човек би могъл да установи обективната стойност на даден продукт, ако би могъл да установи всички хиляди единични условия, при които той се произвежда и консумира. От това е ясно, че това, което е стока, има много специално отношение към икономическия живот. Защото това, което сега наричам обективна икономическа стойност, може да се приложи само към стоката. Тя не може да се приложи към нищо друго, което днес има подобно отношение към нашия икономически живот, както стоката. Защото човек не може да я приложи към земята или към капитала.

Не искам да бъда разбран погрешно. Например, никога няма да чуete от мен характеристики на капитализма, както днес се чува толкова често и които произлизат от всякакви клишета. Очевидно е, че не е нужно да се обяснява подробно фактът, че в днешния икономически живот нищо не може да се постигне без капитал и че полемиката срещу капитализма е икономически аматьорска. Така че не е това, което днес може да се чуе толкова често, което сега трябва да кажа за капитала и за земята, а нещо друго. Ако може да се твърди за всеки продукт, че цената му е над или под средна стойност, която, разбира се, не може да бъде определена непосредствено, но която е обективно налична и която е единствено здравословна, не може да се приложи това към това, което днес се третира като стока: земята. Цената на земята, стойността на земята днес, е обект на това, което може да се нарече човешка спекулация, това, което може да се нарече всичко друго, но не и социални импулси. Няма обективност в определянето на цената или стойността на земята в икономически смисъл. Това е така, защото един продукт, след като съществува – независимо дали е добър или лош, ако е добър, е полезен, ако е лош, тогава не е полезен – може сам по себе си да определи обективната си стойност чрез начина и интензивността, с които е необходим.

Това не може да се каже за земята, нито пък за капитала. В случая със земята и капитала начинът, по който е продуктивна, как е позиционирана в цялата социална и икономическа структура, е абсолютно определен от човешките възможности. Те никога не са нещо крайно. Ако трябва да управлявам земята, мога да я управлявам само според възможностите си и поради това нейната стойност е променлива. Същото важи и за капитала, който трябва да администрирам. Някой, който практически изучи този факт в пълното му значение, ще трябва да каже: Тази радикална разлика между стоките, от една страна, и земята и капитала, от друга страна, определено съществува. И от това може да се заключи, че някои симптоми, които се появяват в нашия икономически живот и които ясно ни се струват нездравословни симптоми на социалния организъм, трябва да се мислят във връзка с това, което се причинява в икономическия живот от факта, че на практика човек третира с едни и същи пари, т.е. с еднаква оценка на стойността, това, което всъщност не може да се сравни. С други думи, човек хвърля заедно и косвено чрез паричния обмен един с друг, внася в икономическото взаимодействие това, което е съвсем различно по своята присъща природа и следователно би трябвало да се третира различно в икономическия живот.

И когато човек допълнително проучи практически как същото третиране, тоест плащането с едни и същи пари за стоки, за консумативи, както и за земя и капитал – което всъщност също се е превърнало в търговска стока, както знае всеки, който е запознат с икономическия живот – е навлязло в нашия социален организъм, и когато човек проучи историческото развитие на човечеството, може да види, че днес три сфери на живота, които произлизат от напълно различен произход и имат

връзка в социалния живот само чрез отделния човек, работят заедно в нашия социален организъм по начин, който не е органичен. Това е преди всичко духовната сфера, сферата на човешките способности, които човек носи със себе си на земята от духовните сфери, която обхваща неговите таланти, която обхваща това, което с талантите си той може да научи, които са нещо много индивидуално и които се развиват по-интензивно, колкото повече отделната човешка индивидуалност може да се утвърди в социалния живот. Човек може да е материалист или какъвто и да е, ще трябва да признае: Това, което е постигнато в тази сфера, човекът носи в този свят чрез раждането си. Това е нещо, което зависи от индивидуалността на човешкото същество, ако иска да просперира, от физическите умения на занаятчия до най-висшите изрази и откровения на изобретателността.

Нещо друго е валидно в сферата на икономическия живот. Искам да обясня какво искам да кажа по този въпрос с един факт. Всички знаете, че в определен момент през 19<sup>-ти</sup> век тук-там се е зародил идеалът за универсална златна валута. Ако проследим казаното от практики икономисти, от икономически теоретици, от парламентаристи по времето, когато тук-там е имало стремеж към златна валута – и казвам това определено без ирония – това е много умно. Човек често е силно завладян от усещането, което се е говорило и писало в парламентите, търговските камари и други асоциации за златната валута и нейните благословии за икономическия живот. Едно от нещата, които са били казвани и които особено най-видните хора, поне много от най-видните хора, са подчертавали, е, че златната валута ще доведе до разцъфтяване на икономически изгодната свободна търговия навсякъде, че икономически вредните политически граници ще загубят икономическото си значение. И причините, аргументите, които са били цитирани за подобни твърдения, са били много умни. И какво се е случило в действителност? В действителност се случи така, че точно в областите, където се очакваше, че икономическите граници ще паднат поради златната валута, те в крайна сметка се оказаха необходими или поне бяха обявени за необходими от мнозина. От икономическия живот се получи обратното на това, което от теоретични съображения беше предвидено именно от най-умните хора.

Това е много важен исторически факт, който се е случил не толкова отдавна и от който човек трябва да извлече необходимите последици. А какви са тези необходими последици? Именно тези неща човек винаги открива, когато погледне реалния практически икономически живот: че в сферата на реалния икономически живот, който се състои от производство, обращение и потребление на стоки – нека кажа този парадокс, вярвам, че това е истината, която наистина се разкрива на непредубедения наблюдател – умността на индивида не може да му бъде от полза. Човек може да бъде толкова умен, може да има толкова умни мисли за икономическия живот, доказателствата могат да бъдат абсолютно основателни, но това няма да се реализира в икономическия живот. Защо? Защото икономическият

живот по никакъв начин не може да бъде ограничен от съображенията на индивида, защото икономическият опит, икономическото възприятие могат да доведат до валидна преценка само чрез споразумение между лица, заинтересовани от икономическия живот по различни начини. Индивидът никога не може да получи валидна преценка, също не чрез статистика, как трябва да се води икономика, а само чрез споразумение, да речем, между потребителите и производителите, които образуват асоциации, където единият казва на другия какви са нуждите и обратно, другият казва на единия какви са възможностите за производство. Само когато се стигне до колективно решение чрез споразумение в рамките на асоциациите на икономическия живот, може да се намери валидно решение за икономическия живот.

Разбира се, тук докосваме нещо, където външното икономическо възприятие граничи с, нека да кажа, икономическата психология. Но животът е единство и не можем да пропуснем човешките души, когато наистина искаме да говорим за практически живот. Това означава, че истинска икономическа преценка може да произтече само от съгласието на участващите в икономическия живот, от знанието, което индивидите събират като частично знание и което става валидна преценка само когато индивидуалното знание на единия е модифицирано от индивидуалното знание на другия. Само дискусиата може да доведе до валидна преценка в икономическия живот. Но с това говорим за две коренно различни области на човешкия живот. И колкото по-практично човек гледа на живота, толкова повече открива, че двете области се различават една от друга и че например производството, което изисква знание за това как да се произвежда, как се работи с човешките възможности, се нуждае от човешкия индивид, но че всичко, свързано със стоките, със стоките, когато те са били произведени, е предмет на колективната преценка. Между тези две сфери има трета, където индивидът не е там, за да разгърне способностите си, които е създал с раждането си, нито е способен да се свързва с други, за да промени икономическата си преценка и да доведе до колективна преценка, която е валидна за практическия икономически живот, а където индивидът се изправя срещу другия човек по такъв начин, че тази среща е чисто човешка, връзка от човек към човек. И тази сфера включва всички взаимоотношения, в които отделният човек се среща директно с отделния човек, не като икономически активно същество, а като човек, където той също няма нищо общо със способностите, с които е роден или които е научил, а където той е загрижен за това какво му е позволено да прави в рамките на социалния организъм или какви са неговите задължения, какви са неговите права, с това, което той означава в рамките на социалния организъм чрез чисто човешките си взаимоотношения с другия човек, въпреки неговите способности, въпреки неговото икономическо положение. Това е третата сфера на социалния организъм.

Може да изглежда, че тези три области са били хитроумно обмислени. Но това не е така. Изглежда сякаш не са взети от практическия живот. Но те са точно такива. Защото това, което е специфично за тях, е точно това, което работи в практическия живот. И когато тези три области на социалния организъм работят заедно по неправилен начин, тогава настъпва увреждане на социалния организъм. В моите „Основи на социалния въпрос“ използвах примера с човешкия организъм – не за да докажа нещо, знам много добре, че никога не може да се докаже нищо чрез аналогии, а за да обясня това, което имах да кажа – което определено е единство, но което, ако се анализира с истинска физиология, все пак се състои от три области. В човешкия организъм ясно разграничаваме нервно-сетивния организъм, който, макар и да работи в цялото човешко същество, е разположен главно в главата. Освен това в човека съществува дихателният и кръвообращателен ритъм, ритъм организъм като относително самостоятелен организъм. И като трети организъм е организъмът на метаболизма и крайниците, като всичко зависи или от вътрешните функции на метаболизма, или от консумацията на продуктите на метаболизма от външната човешка дейност, която започва с движението на човешките крайници, чрез които се използва метаболизмът.

Всъщност човекът е единство, но само поради факта, че тези относително независими членове работят заедно хармонично. И ако някой би пожелал вместо това органично съвместно действие човекът да бъде абстрактно единство, тогава би желал нещо глупаво. Всеки от тези членове има свои собствени отвори към външния свят, сетивата, отворите за дишане, отворите за хранене: относителна независимост. И само поради тази относителна независимост тези членове работят органично хармонично заедно по правилния начин, като всеки член разгръща своята специфична сила и по този начин се получава нещо единно. Както казах, знам, че човек не може да докаже нищо чрез аналогия. И не искам да доказвам нищо, а само да илюстрирам нещо. Защото този, който наблюдава социалния организъм толкова обективно, колкото в тази физиология се наблюдава тройствеността на човека, ще открие, че чрез самите си качества социалният организъм изисква независимо, относително независимо действие на икономическия организъм, държавно-политическия или правозащитния организъм и духовния организъм в рамките на посочените от мен граници.

Поради погрешно разбиране на тройствеността на социалния организъм, често се твърди, че в крайна сметка това разделяне не може да се осъществи, че например отношенията, свързани с правата, постоянно влияят на икономическия живот, че духовните отношения също влияят на него и че следователно би било безсмислено да се желае тройност на социалния организъм.

В естествения човешки организъм трите члена работят заедно като едно цяло, само защото всеки един от тях може да работи по свой специфичен начин и това определено е така, за да се храни нервно-сетивният организъм, да има специфични

хранителни нужди и да има своето значение за метаболизма. Че трите члена са все още относително независими, се вижда от здравословната физиология. Здравата социална физиология ще покаже също, че трите сфери – сферата на духа, сферата, където човекът просто се отнася към човека, тоест правно-държавно-политическата сфера, и икономическата сфера, където човекът трябва да стане член на асоциации, на общности по посочения начин – могат да работят заедно по правилния начин, ако им се позволи да развиват своите присъщи качества относително независимо. Това в никакъв случай не е адаптация например на старата платонова тройственост: преподаване, армия, икономика, защото там хората са разделени на три класи. В наше време не може да става дума за такава структура, а само за структуриране на администрацията, на външното формиране на трите сфери на живота, когато говорим за тройствеността на социалния организъм. Духовната сфера трябва да се управлява само въз основа на нейните присъщи принципи. Например, учителите трябва да бъдат и администратори на образователната система, така че да няма разделение между педагогическата наука, от една страна, и предписанията на политическия организъм за образование, от друга. Цялото управление в областта на духовната сфера трябва да идва директно от духовната сфера, от педагогико-дидактическа наука. В политико-държавната област всичко може да се регулира от човек на човек в съответните административни и конституционни органи. В икономическата сфера ще трябва да се формират асоциации, в които хората ще участват като икономически субекти по причини, които обясних днес. Какво трябва да видят тези асоциации в икономическата сфера като своя основна задача? Е, в структурирането на тази задача може да се покаже конкретното нещо, което се опитах да обясня в моите „Основи на социалния въпрос“. В тези „Основи на социалния въпрос“ никъде не е посочено, че по този или онзи начин трябва да се създадат социални структури, това или онова би било най-доброто. За мен това вече би означавало нещо утопично. Защото всеки, който познава днешния човешки живот, знае, че дори когато човек измисля най-добрите теории, практическият живот се възползва много малко от тези теории. Дори съм убеден, че ако човек събере дванадесет или повече, или по-малко, дори не особено умни хора, би могъл да получи прекрасни програми за всичко, например за организацията на началното училище, програми, срещу които нищо не би могло да се каже: точка 1, точка 2, точка 3 - когато всичко това стане реалност - това, което се иска в точка 1, точка 2, точка 3, ще има идеално училище. Но то не може да стане реалност, защото макар човек да може да измисли най-идеалната ситуация, това, което може да се постигне в действителност, зависи от съвсем различни условия.

Опитахме се да открием нещо, доколкото е възможно в наше време във Валдорфското училище в Щутгарт, което да не е изградено върху програми, а произтича само от педагогиката и дидактиката. Свободното Валдорфско училище

има редица учители. Те, ако се съберат, биха могли да измислят идеални програми за училището, за което не бих ги похвалил особено. Но това не ни е нужно. Хората, живите човешки същества съставляват персонала. И това, което те са способни да направят, най-доброто, което може да се извлече от тях, това трябва да се развие. Всички идеални програми се отхвърлят, всички предписания се отхвърлят, всичко се поставя в непосредствения импулс на индивидуалните способности. Никакво предписание не смущава този, който трябва да действа – и това е точно задачата на отделния човек – от педагогика и дидактика в определена област на духовния живот.

Разбира се, днес човек може да реализира подобни неща само до определен момент. В практическия живот никъде не може да се реализира идеал, а трябва да се прави това, което е възможно при житейските обстоятелства. По същия начин трябва да се третира всичко останало от моите „Основи на социалния въпрос“. Никъде не е направен опит да се покаже как трябва да бъдат различните институции. Не като изискване, не като идеал, а като наблюдение на това, което човешкото същество в сегашното си историческо развитие иска, посочва се, че човешките същества – макар и да са точно такива, каквито са – биха могли да действат различно от това, което действат днес, ако бяха разположени на правилното си място. Следователно, аз не давам конкретни предложения как трябва да бъде тази или онази институция, а се обръщам директно към хората и казвам: Когато човешките същества работят заедно по правилния начин и по правилния начин намират аспектите, от които трябва да разглеждат социалния въпрос, тогава ще се получи най-доброто, което може да се получи. – И аз просто вярвам, че най-добрата структура на социалния организъм от човешкото същество е тази, че всеки отделен човек, бих казал, в отделна асоциация мисли и работи в духовната сфера, в сферата на правото, държавата или политиката и в икономическата сфера. Всеки човек може например да бъде активен и в трите сфери, ако има сили за това – социалният организъм не е разделен на класи. Въпросът не е, че този или онзи човек е активен в тази или онази сфера, а че обективно, отделно от човека, тези три сфери се управляват независимо от присъщите им условия, така че човек може да принадлежи и към трите, към две или към една, но я управлява от принципите на тази сфера. Ако човек се замисли как чрез това се постига хармонията на трите сфери, ще види, че в това троичност е единството с материята, а не разделението, както твърдят погрешно разбраните критики и дискусии.

И затова е особено важно в икономическата сфера решенията да не се намират чрез никакви предписания, да речем, от изучаването на статистика или други подобни, а от непосредствения живот. Ще дам пример. Както всеки знае, дадена стока в икономическото обръщение става твърде евтина, ако голям брой хора произвеждат едно и също нещо, когато има свръхпроизводство. И всеки знае, че дадена стока става твърде скъпа, когато се произвежда от твърде малко хора. Чрез

това имаме мярка, където обективната средна стойност е това, за което говорим. Тази средна стойност, обективната стойност, тази обективна цена не може да бъде фиксирана като такава. Но когато се създават асоциации, които виждат своята дейност в практическото опознаване на икономическия живот, в изучаването му във всеки момент, във всяко настояще време, тогава основното наблюдение може да бъде как цените се покачват, как цените падат. И тъй като асоциациите се занимават с това покачване и падане на цените, чрез преговори може да се постигне, че може да се сформира достатъчно голям брой хора за даден икономически субект, достатъчно голям брой хора да са активни в даден производствен отрасъл, че чрез преговори може да се привлече правилният брой хора в даден производствен отрасъл. Това не може да се изясни теоретично, това може да се определи само от хората, които са на подходящото си място, така че тези неща се определят от човешкия опит. Следователно не може да се каже: това или онова е обективната стойност. Но когато асоциациите работят в икономическия живот по такъв начин, че си поставят за задача постепенно да елиминират предприятията, които правят цените твърде ниски, както е обичайно, и да заменят други, които произвеждат нещо друго, тогава достатъчно хора ще участват в различните отрасли на производството. Това може да се постигне само чрез истински асоциативен живот. И тогава цената на определен продукт ще се доближи до обективната цена. Така че никога не можем да кажем: Поради едни и същи условия обективната цена трябва да бъде тази или онаква, а можем само да кажем: Когато се появи правилното човешко асоцииране, тогава чрез неговата работа в непосредствения живот на социалния организъм постепенно може да се оформи правилната цена. Въпросът не е да се посочват какви трябва да бъдат институциите, за да се случи социално правилното нещо, а да се въведат хората в такава социална връзка, че от сътрудничеството на хората социалният въпрос да може постепенно да бъде решен. Защото който разбира правилно социалния въпрос, не може да го вижда като нещо, което е възникнало веднъж и може да бъде решено чрез някаква утопия, а като нещо, което е резултат от съвременната съвместна работа и в бъдеще ще бъде все по-актуално. Необходимо е обаче хората да наблюдават социалните течения от своята икономическа гледна точка и чрез асоциации, в които единствено може да се формира икономическа преценка, да насочват икономическия живот в правилните течения, не чрез закони, а от непосредствения живот чрез преки човешки преговори. Социалният живот трябва да се основава практически на човешкото състояние.

Следователно „Основните принципи на социалния въпрос“ не се занимават с описание на някаква социална структура, а с посочване как хората могат да бъдат въведени във взаимоотношения, в които чрез съвместна работа те могат от време на време да правят това, което е необходимо за социалния въпрос, не по начина, за който понякога се мечтае. Както може да се види от това, тези асоциации ще се

занимават предимно с действителния икономически живот. В действителния икономически живот стоките циркулират. Следователно асоциациите ще трябва предимно да насърчават тенденцията към правилна цена от непосредствения живот, така че всеки действително да може да закупи това, от което се нуждае за издръжката си, от собственото си производство. Веднъж се опитах да въведа във формула как би изглеждала такава справедлива цена. Това, разбира се, не означава, че тя трябва да се определя абстрактно. Тя се определя от реалния живот, както посочих. Но казах: Такава цена за всеки продукт в социалния живот – тоест за стока – е тази, която дава възможност на човек да осигурява прехраната си и всичките си нужди за себе си и семейството си, докато не произведе отново същия продукт.

Не заявявам това като догма. Не казвам, че това трябва да е така, защото човек никога не би могъл да го приложи, тъй като човек не може да внедри подобни теории в реалността, аз само казвам, че това, което ще се появи като правилна цена чрез асоциативната работа заедно, ще се насочи в тази посока. Така че просто искам да посоча резултат. Не искам да изготвям догма, някаква икономическа догма. И според мен това е точно това, което е от съществено значение за днешното икономическо мислене, да се основава навсякъде на човешки основи, да се признае отново по какъв начин човешкото същество трябва навсякъде да бъде движещата сила на икономическия живот, да не се мисли за организиране на социален организъм по някакъв начин от институции, произтичащи от теоретичното мислене, а да се опитва да открие как трябва да бъде човешкото съвместно съществуване, така че да се стигне до правилния път. Искам да илюстрирам това още със следната аналогия. В царството на природата съществува следното: в условията, създадени от хората, има нещо, което произтича от основното човешко усещане, но което не възнамерява да поправи нещо, което възниква във външния социален живот. Защото напоследък се говори за това как може да се повлияе на човешкото ембрионално развитие, така че човек в известен смисъл да има избор дали да роди момчета или момичета. Разбира се, не искам да обсъждам този въпрос днес на теория, но смятам за щастие, ако не може да бъде решен практически. Защото, въпреки че човешките същества не могат да определят абстрактно какво би било най-доброто разпределение на мъжкия и женския пол в света, това се случва горе-долу без хората да могат да го повлияят. Съществуват обективни закони, които влизат в сила, когато човек, излизайки от съвсем различни условия, просто следва основните си импулси. И по този начин, когато асоциациите работят по правилния начин и от житейския опит, без догматично да се казва каква трябва да бъде справедливата цена, тази цена ще се появи чрез асоциативната работа. Наричам я асоциативна работа, защото човешката индивидуалност трябва да присъства в асоциирането, тоест в комбинирането на силните страни на единия със силата на другия, индивидуалността се запазва. В коалицията, в съюзите, индивидуалността

изчезва. Според мен това може да доведе до реалистично, а не догматично икономическо мислене.

И човек може да измисли допълнителни задачи за тези асоциации. Ако отново разгледаме аналогията с човешкия организъм, можем да кажем: по този или онзи симптом можем да забележим, че човешкият организъм е болен. От комбинация от симптоми можем да получим знания за болестта, за процеса на заболяването. Съвсем подобно е и със социалния организъм. Днес виждаме очевидни симптоми на болест в социалния организъм. Асоциациите са носителите на здраве. Асоциациите работят за хармонизиране на интересите, така че интересите на производителите и потребителите да се хармонизират чрез съвместната работа в асоциацията, да се хармонизират други интереси, преди всичко да се хармонизират интересите между работодатели и работници. Днес виждаме как от болен икономически организъм се създава обратното на асоциативния живот, виждаме как се появяват пасивна съпротива, локаути, саботаж и дори революции. Никой със здрав ум не може да отрече, че всичко това работи в обратна посока на асоциативния принцип и че всичко това: саботаж, локаути, революция и т.н. са симптоми на болест на социалния организъм, които трябва да бъдат преодолени чрез това, което работи по хармонизиращ начин. Но за това е необходима наистина смислена форма на социалния организъм, точно както човешкият природен троичен организъм има смислена форма.

И сега се връщам към казаното от мен, че земята и капиталът не могат да се считат за стока, защото тяхната стойност зависи от човешките способности. Ако имаме нещо абстрактно еднообразно, както то все повече излиза на преден план напоследък, но носещо в себе си описаните симптоми на болести и други, тогава чрез това абстрактно еднообразно третиране се получава така, че земята, капиталът и накрая трудът да се третират като стока.

Когато има троен организъм, силите на индивидуалността работят в сферата на духовния живот. Следователно всичко, което е свързано с разгръщането на индивидуалността в икономическия живот, тоест всичко, което е свързано със земята и с капитала, всъщност е част от духовната сфера на социалния организъм. Ето защо описвах как управлението на капитала, управлението на земята, трябва да се извършва в духовната сфера на социалния организъм.

Този, който ме критикува, че разкъсвам трите сфери, не е наясно, че – както аз самият го описвах – духовният организъм, изграден върху индивидуалната сила, поема управлението на капитала, управлението на земята като нещо естествено, когато хората са поставени на правилното място. Но това, което е труд в социалния организъм, е услуга, която човек извършва за човека. Това е нещо, което никога не може да процъфтява, ако е основано единствено на икономическия живот. Ето защо регулирането на труда принадлежи към сферата на правата, към политическата сфера. И само защото, от съвсем различна предпоставка от днешната, времето и

обемът на работата могат да се регулират от взаимоотношенията между човек и човек – съвсем отделно от икономическите споразумения, които се определят в икономическия живот чрез асоциациите – ще се случи нещо, което ще бъде от изключителна важност: Икономическият живот ще бъде поставен на здравословна основа, като от едната страна има природа с нейните условия, а от другата – човек с неговите условия.

Наистина би било странно, ако днес седнахме заедно с малка комисия, за да определим колко дъждовни дни трябва да има през 1922 г., за да протичат икономическите дела според нашите желания. Човек трябва да приеме природата такава, каквата е, и само въз основа на приетата природа може да се структурира икономическият живот. Това е едната страна. В тройния социален организъм човекът стои във връзка с човека, а не като икономически обект, срещу независимите, относително автономни асоциации, автономни дори спрямо структурирането на паричната страна. И като човек той разработва трудовите закони. И сега човек няма да определя човешкия труд от икономическите условия, от които трябва да се определят само цените на стоките, относителните стойности на стоките, т.е. нещо чисто икономическо, точно както не може да се определи производителността на природата от икономическите условия. Но само тогава човек ще е основал икономическия живот както на чисто човешки, така и на чисто природни условия.

Тогава обаче няма да е възможно да се осъществи Утопия. Но каква полза би било да се мисли как човекът би могъл да бъде по-добре устроен, отколкото е? Човек може да го изучава само такъв, какъвто е. Следователно може да се каже, че би било много хубаво да се говори за някои бъдещи светове, в които човек би бил толкова добре, колкото би могъл да си пожелае, но това би било безплодно; защото човек би могъл да измисли всякакви идеи за това как трябва да бъде структуриран социалният организъм. Но това никога не може да бъде въпросът. Въпросът може да бъде само следният: Как е възможно да се структурира той? Как трябва членовете му да работят заедно, не че е най-добрият, а този, който чрез собствените си силни страни е възможен, който ще има най-малко от посочените болестни симптоми и може да се развива по възможно най-здравословния начин? Мисля, че може би с течение на времето човек ще стигне до разбиране за този кардинален въпрос на икономическия живот, който посочих, когато иска да го разбере чрез истинско осъзнаване на социалните условия на живот. Този кардинален икономически въпрос, който е живял във всичките ми разсъждения и който не искам да излагам по абстрактен, догматичен и формален начин. Но днес най-страшните ни битки, които върхлитат икономическия живот, в крайна сметка произтичат от факта, че човек не изучава икономическия живот със същата добра воля, не проследява неговите условия в рамките на социалния организъм, както например по отношение на природния организъм. И само когато човек се научи да действа по отношение на

социалния организъм, както по отношение на биологията, физиологията и тяхната терапия, ще открие какви възможности има и тогава ще бъде възможно да задава въпросите, които днес наричаме социални въпроси, по правилния начин. С това те ще могат да бъдат върнати на човешко ниво. Ето защо ми се струва от най-голямо значение да се спечелят колкото се може повече глави и сърца за правилно разбиране на социалния организъм, за разбиране, което може да разглежда социалния организъм от гледна точка на здравето и болестите, точно както естествената наука се опитва да прави по отношение на човешкия организъм. И вярвам, че днес човек може да осъзнае, че наистина трябва да се каже и по отношение на кардиналния въпрос на икономическия живот, че тройното деление на социалния организъм може да хвърли светлина върху сферите на чисто икономическия живот - правата, държавата или политическия живот и духовния живот. Защото тези три сфери не трябва да бъдат разделени, а всяка една трябва да може да работи хармонично заедно с останалите, благодарение на способността си да развива силните си сили в относителна автономност. А основният въпрос на икономическия живот е следният: Как политическият и духовният живот трябва да работят независимо в чисто икономическия живот по отношение на капитала, земята и измерването и оценката на човешкия труд, така че в икономическия живот чрез структурирането на асоциациите да може да се създаде не земен рай, а възможен социален организъм?

И човек може да повярва, че когато човек мисли по такъв естествен начин за въпроса, тогава такъв въпрос, който трябва да нарече основен въпрос на икономическия живот, може да бъде зададен по правилния, близък до живота, практичен начин. И често се случва в живота най-големите грешки да се правят не защото човек се стреми към грешни решения – обикновено те са утопични решения – а вече като задава грешен въпрос, че въпросите не се задават от реално наблюдение на живота и реално познание за живота. Но днес ми се струва най-значимият въпрос, особено по отношение на икономическия живот, въпросите да се задават правилно и животът да бъде структуриран по такъв начин, че да не се дават теоретични отговори, а животът, самата цялостна човешка и историческа реалност, да дава отговор на правилно поставените въпроси. Въпросите ще бъдат поставени от историческия фон, животът трябва директно да даде истински отговор. Никоя теория не може да даде този отговор, а само пълната практическа реалност на живота.

